

Jog

történeti szemle

XIX. évf.
1. szám
2021

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

**Az önálló, független
magyar jegybank megalakítása**

**A francia magánjog fejlődése
a Canal de Craponne-ítélet tükrében**

**A zsidók névviselése és a zsidó
nevek viselése a nemzetiszocialista
Németországban**

**A titok (büntető)jogi aspektusának
történeti alapjai**

**Az orvos büntetőjogi felelősségének
korai előképei hazánkban**

**A csalárdságtól
a bűnös vagyonbukásig**

Adam de Craponne

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- BOTOS János – Az önálló, független magyar jegybank megalakítása, kezdeti tevékenység 1
GYURIS Árpád – A francia magánjog fejlődése a Canal de Craponne-ítélet tükrében 10
STÁL József – A zsidók névviselése és a zsidó nevek viselése a nemzetiszocialista Németországban 18

MŰHELY

- BALOGH Sándor – A titok (büntető)jogi aspektusának történeti alapjai 28
JUHÁSZ György – Az orvos büntetőjogi felelősségének korai előképei hazánkban 37
STEINER Gábor – A családságtól a bűnös vagyonbukásig. A csődbűncselekmény jogintézményének kialakulása és hazai történeti előzményei a Csemegi-kódexig 46

KÖNYVEKRŐL

- Gondolatok a nemzetiségi-nyelvi kérdés jelentőségéről a szuverenitás értelmezésében. A „Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században” című kötet bemutatójára – HERGER Csabáné 57

SZEMLE

- RIGÓ Balázs – A házasság és család témájának témyerése a hazai doktoranduszok között. Beszámoló Nagy Péter: A házasság felbontásának dogmatikája, jogi normái és gyakorlata a 19. századi Erdélyben című doktori értekezésének nyilvános vitájáról 62
KÉPESSY Imre – Beszámoló Rigó Balázs doktori védéséről 64

HÍREK

- E SZÁMUNK SZERZŐI 68

A címlapon:

Adam de Craponne (1526–1576)

https://en.wikipedia.org/wiki/Adam_de_Craponne

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Főszerkesztő: Dr. Mezey Barna

Szerkesztő: Bódiné dr. Beliznai Kinga

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja a Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti–Jogelméleti Intézete, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Közigazgatás-történeti Tanszéke, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna
Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

1. Az első világháború pénzügyi következményei

Az első világháborús vereség nyomán az Osztrák–Magyar Monarchia szétesett, területének jelentékeny részén új államok jöttek létre – Csehszlovákia, Lengyelország, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság –, illetve meglévő országok – Románia, Olaszország – területe gyarapodott jócskán. Felbomlott az osztrák–magyar és a magyar–horvát–szlovén–dalmát perszonálunió. A paritásos alapon működő jegybank – Osztrák–Magyar Bank – tevékenységének a felszámolását már az erre vonatkozó szabályozás elfogadása előtt Csehszlovákia, Lengyelország, a Szerb–Horvát–Szlovén Állam és Románia 1918 végén, 1919 elején elindította. Az 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ben aláírt osztrák békeszerződés másnapján megkezdődött az Osztrák–Magyar Bank hivatalos felszámolása, amelyet a Jóvátételi Bizottság által kinevezett felszámolóbiztosok irányítottak. Magyarország esetében az 1920. június 4-én aláírt trianoni békediktátum az osztrák békeszerződéssel egyező módon rendelkezett az Osztrák–Magyar Bank felszámolásáról. Hosszas alkudozás után az 1922. májusi megállapodás lezárta az utolsó nyitott kérdést is, és a közös jegybanknak a trianoni határon belüli ingatlanai és ingóságai 2 738 232 aranykorona ellenében a magyar állam tulajdonába mentek át.¹

Az Osztrák–Magyar Monarchia közös vagyonának felszámolása, szétosztása az első világháborús vereséget követően rövid időn belül megkezdődött, azonban valójában csak 1942 februárjában – a második világháború alatt megváltozott politikai körülmények között – zárult le. A monarchia államadosságának felszámolása során az utódállamok megfelelő arányban részt vállaltak az első világháború kirobbanása előtt keletkezett adósságok törlesztésében. Így Magyarországra az első világháború előtti magyar államadósságból 49,629% jutott, a többi Romániára, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságra, Csehszlovákiára, Ausztriára és Fiumére terhelték. Ennek megfelelően Magyarországra az első világháború előtt keletkezett államadósságból pengőben számolva 1924 derekán 1 062 000 000 pengőnek megfelelő adósság hárult. Továbbá a magyar állam átvállalt Budapest Székesfőváros 1910., 1911. és 1914. évi külföldi kölcsöneiből – pengőben számolva – 231 000 000 pengőt, valamint a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. 5 000 000 pengőt kitevő adósságát. Így 1924 közepén pengőben számolva a magyar államot együttesen 1 298 000 000 pengő törlesztési kötelezettség terhelte. Külön kérdést jelentett az első világháború alatt keletkezett államadósság törlesztése, amely Magyarország esetében elérte a 32 000 000 000 koronát. Ennek törlesztése teljes egészében Magyarországra hárult. Ehhez társult még az első világháborút követő években felvett külföldi hitelek törlesztése is. Magyarország 1931 nyaráig, a pénzügyi válság kirobbanásáig szerződés szerint eleget tett törlesztési kötelezettségeinek. Az 1931 nyári pénzügyi válság egyik következményeként azonban az adósság törlesztése megszakadt. A második világháború után Magyarországnak a korábban felvett hiteleket, tartozásokat is törlesztenie kellett. A Magyar Nemzeti Bank

Botos János

Az önálló, független magyar jegybank megalakítása, kezdeti tevékenysége

hivatalos bejelentése szerint ennek az adósságállománynak a törlesztése egy amerikai lisztkölcson utolsó részletének a kifizetésével 1976 végén zárult le.² A magyar állam belföldi államadóssága az első világháborút követő infláció alatt, ahogy mondani szokták, elinflálódott. Külön elemzés tárgyát képeznék a magánszemélyek, cégek, intézmények és mások által felvett belföldi és külföldi hitelek törlesztésének a kérdése. Ez azonban túlmutat jelen tanulmány témakörén.

A pénzügypolitika terén az első világháborút követően a legfontosabb feladat az egyre nagyobb lendületet vevő infláció megállítása, a hazai valuta stabilizációja és az önálló, független magyar jegybank felállítása lett. Az első világháború alatt kibontakozó infláció a háborús vereséget követően előbb vágatásba kezdett, majd a korabeli világ egyik legjelentősebb hiperinflációjában csúcsosodott ki. A megállítására kidolgozott javaslatok rendre kudarcot vallottak. A vágatató inflációt így végül 1924 nyarán a koronának az angol fontsterlinghez való kapcsolását követően sikerült megállítani, és az új nemzeti fizetőeszköz – pengő – forgalomba helyezéséig kordában tartani. A stabilizáció idején 1 angol fontsterling 346 000 koronával lett egyenértékű.³

Az Osztrák–Magyar Bank felszámolásának folyamata átmeneti jelleggel megkívánta egy magyar jegyintézet felállítását addig is, amíg a független, önálló Magyar Nemzeti Bank megalapításának feltételei megteremtődtek. A pénzforgalom ideiglenes szabályozásáról szóló 1921. évi XIV. tc. rögzítette az Osztrák–Magyar Bank bankjegyeinek, a korábban kibocsátott államjegyeknek és „bankjegyutánszatoknak” – Magyar Királyi Postatakarékpénztár, Magyarországi Tanácsköztársaság kibocsátásai – az átcserelését az új államjegyekre,⁴ és többek között ennek a végrehajtására felállították a Magyar Királyi Állami Jegyintézetet. A jegyintézet nem volt teljességgel a magyar államtól független intézmény, hiszen elnökét és alelnökét az államfő, a tizenkét főből álló jegyintézeti tanácsot a kormány nevezte ki, működését pedig a Pénzügyminisztérium közvetlenül felügyelte, ellenőrizte és befolyásolta, valamint a jegyintézet nem részvénytársasági keretben működött. A jegyintézet átmeneti jellegét mutatta az is, hogy vezetőit egyszeri három évre nevezték ki.

A Magyar Királyi Állami Jegyintézet a jelzáloghitelezés kivételével az Osztrák–Magyar Bank teljes üzletkörét folytathatta. A két intézmény tevékenysége közötti folytonosságot nemcsak az biztosította, hogy a jegyintézet székhelye az Osztrák–Magyar Bank budapesti Szabadság téri főintézete lett,⁵ hanem az is, hogy elnöke Popovics Sándor, az Osztrák–Magyar Bank utolsó kormányzója, alelnöke Pap Elek a közös jegybank alkormányzója lett, továbbá hivatali apparátusának a tagjai kevés kivételtől eltekintve szolgálatukat még az Osztrák–Magyar Monarchia közös jegybankjában kezdték. A korábbi gyakorlattól eltérően a jegyintézet tanácsában megjelentek a legjelentősebb magyarországi érdekképviselők, magyar pénzügyi szervek és szervezetek képviselői: a Gyáriparosok Országos Szövetsége, a Magyar Gazdaszövetség, a Pénzügyminisztérium, a Pénzügyintézeti Központ és a Pénzügyi Tanács delegáltjai. A jegyintézet belső szervezeti felépítése, országos fiókhálózata, valamint a váltóbírói testületek működése az Osztrák–Magyar Bank gyakorlatát követte, annak meglévő magyarországi fiókhálózatára épült.

2. Az önálló, független jegybank, a Magyar Nemzeti Bank megalakítása

Magyarország első világháború utáni politikai, gazdasági konszolidációjának talán legjelentősebb mérföldköve a Magyar Nemzeti Bank létesítéséről és szabadalmáról szóló 1924. évi V. tc. hatálybalépése volt 1924. április 26-án. A törvénycikk részletesen meghatározta a jegybank feladatkörét, működési alapelveit, szabályozta szervezeti felépítését, magába foglalta alapszabályait. Mivel az alapszabályok a törvénycikk részét képezték, módosításuk a későbbiekben hasonló szintű jogszabály elfogadását igényelte.

A törvénycikk elfogadását hosszasan nemzetközi pénzügyi tárgyalások előzték meg, amelyben a fő szerepet Montagu Norman, a *Bank of England* kormányzója töltötte be.⁶ A tárgyalások eredményeként a magyarországi gazdasági és pénzügyi stabilizáció folyamatát, az államháztartás szanálását és a magyar pénzügyeket két nemzetközi felhatalmazással bíró személy ellenőrizte. Egyrészt a Nemzetek Szövetsége – a Magyarországon használt közkeletű elnevezéssel: Népszövetség – budapesti főmegbízottja, Jeremiah Smith, másrészt a Magyar Nemzeti Bank mellé kinevezett pénzügyi tanácsadó, Harry Arthur Siepmann. Siepmann a Nemzetek Szövetsége javaslatára Horthy Miklós nevezte ki, miközben jogkörét, feladatait nemzetközi megállapodás rögzítette, és ez került be az 1924. évi V. tc.-be is. A megalakuló Magyar Nemzeti Banknak minden felvilágosítást meg kellett adnia a Nemzetek Szövetsége tanácsadójának, aki emellett vétőjoggal is rendelkezett, és számos döntés jóváhagyásához – ide tartoztak a kamat-, a hitel- és az árfolyam-politika lényeges kérdései – előzetes hozzájárulására volt szükség. A két ellenőri szerepet betöltő megbízott tevékenysége kétségtelenül korlátozta a magyar kormányzat és a jegybank önálló döntési jogkörét, és ez is a vesztes első világháború

következménye volt. Amikor az eredeti tervnek megfelelően 1926 nyarán az állami pénzügyek szanálása lezárult, és a magyar államháztartás pénzügyi ellenőrzése is megszűnt 1926. június 30-án, ezzel párhuzamosan befejeződött Harry Arthur Siepmann tanácsadói tevékenysége is a Magyar Nemzeti Bankban.

A nemzetközi pénzügyi tárgyalások eredményei közé tartozott, hogy a *Bank of England* 4 000 000 angol fontsterling értékű kölcsönt folyósított, amelynek felvétele egyértelműen megalapozta a korona stabilizációját, hozzájárult a vágtató infláció megállításához. Emellett a magyarországi államháztartás szanálási programjának a végrehajtásához az ország 250 000 000 aranykorona kölcsönt vehetett fel. Ez a kölcsön névértéken – pengőben számolva – 351 000 000 pengőnek felelt meg, azonban a 84,75 és 99% között mozgó kibocsátási árfolyam következtében valójában csak 289 340 000 pengő tényleges bevételt jelentett. Emellett megegyezés történt a Magyarországot terhelő első világháborús jóvátétel ügyében is. Magyarországnak húsz éven keresztül évi 10 000 000 aranykorona összegű jóvátételt kellett fizetnie az első világháború győzteseinek.

A Magyar Nemzeti Bankról elfogadott 1924. évi V. tc. alapján a jegybank 1943. december 31-ig felhatalmazást kapott bankjegyek (papírpénz) kibocsátására (az érmék – fém pénzek – veretése és forgalomba hozatala változatlanul a Pénzügyminisztérium hatáskörében maradt), és részvénytársasági formában – 30 millió aranykorona részvénytőkével – alakult meg,⁷ amelynek révén az alapszabállyal összhangban jelentékeny működési önállósággal bírt. A részvények értékének egyik felét a jegybank megalakítását megelőzően, másik felét azt követően két hónap alatt kellett befizetni. A jegybank alapvető feladata lett a monetáris politika irányítása, a fizetőeszköz értékállóságának biztosítása és üzletágai – leszámítolási üzlet, kölcsönüzlet, letéti, betéti és giro üzlet, utalványozási üzlet, bizományi üzlet – nyereséges és átlátható működtetése.

A fizetőeszköz értékállóságának biztosítása érdekében a forgalomba helyezett bankjegyek megfelelő hányadára fedezettel – nemesfém (elsősorban arany, illetve ezüst), továbbá a nemzetközi pénzpiacra általánosan elfogadott valuták és devizák – kellett rendelkeznie. Noha a kor közvéleménye az első világháború alatti és utáni infláció keserű tapasztalatai alapján nagy jelentőséget tulajdonított a bankjegyek megfelelő fedezettségének – ahogy egykoron mondták „érfedezetének” – mégis „elfeledte”, hogy a számlapénznek – a jegybanki és a kereskedelmi banki számlákon mozgó, fizikai formában (bankjegy, érme) meg nem jelenő fizetőeszköznek – semmilyen fedezete nem volt. Márpedig ennek értéke 1924-ben is igen jelentékeny összeget tett ki, és a későbbiekben tovább nőtt. A bankjegyek fedezeti arányát a Magyar Nemzeti Bank megalakulásakor 20%-ban állapították meg, azzal a kikötéssel, hogy fokozatosan, a megalakulást követő tizenötödik év utánra 33,30%-ra kell emelkednie. A Magyar Nemzeti Bank pénzforgalmi első heti kimutatásakor a fedezettségi arány 45,77%-ot tett ki, amely 1924 végére 54,28%-ra nőtt. A magas fedezettségi arálynak kedvező pszichológiai hatása is lett, a lakosság és a vállalkozások

részeről egyaránt növelte a papíros formájú fizetőeszközbe vetett bizalmat, amely pozitív hatást gyakorolt az inflációs nyomásra is. A forgalomban lévő bankjegyek fedettségi aránya – részben a pénzforgalom nagyságától, részben az ércfedezet mértékétől függően – a húszas évtized második felében ingadozott, azonban magas szintje változatlanul megmaradt.

A jegybank tevékenységét a pénzügyminiszter javaslatára az államfő által kinevezett elnök – Popovics Sándor, az Osztrák–Magyar Bank korábbi kormányzója, a Magyar Királyi Állami Jegyintézet egykori vezetője – irányította. Az elnök és a tizenhárom tagból álló főtanács – amely a jegybank törvényes képviselőjét látta el – két alelnököt választott. A három vezető kinevezése öt évre szólt, amely – akár többször is – további öt esztendőre meghosszabbítható volt. A főtanács tagjait meghatározott időközönként cserélték, oly módon, hogy a testület folyamatos működése biztosítható legyen. A főtanács üzletvezetőséget választott – amely a vezérigazgatóból és három–öt igazgatóból állt –, továbbá minden kinevezett vezetővel, tisztviselővel szemben a munkáltatói jogokat gyakorolta. A főtanács tagjainak személyenként 25 tehermentes, 100 aranykorona névértékű Magyar Nemzeti Bank részvénnyel kellett rendelkeznie. Munkájukért díjazást nem kaptak. A jegybanki munka törvényességének biztosítása érdekében az államfő kormánybiztost és kormánybiztos-helyettest nevezett ki.

A főtanácsban a Magyar Királyi Állami Jegyintézet gyakorlatát követve képviselőket kapott a Gyáriparosok Országos Szövetsége, a Hangya Szövetkezet, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, a Budapesti Áru- és Értéktőzsde, valamint a legnagyobb kereskedelmi bankok vezetése, és ennek révén jelen volt az ipar, a mezőgazdaság és a kereskedelem több prominens képviselője is. A főtanács általában havonta egy alkalommal ülésezett, míg az üzletvezetőség legalább hetente, esetenként ennél gyakrabban is összeült. 1925 decemberétől a sürgős, azonnali döntést igénylő esetekben az akkor felállított végrehajtó bizottság döntött, amely elnökből, két alelnökből és a főtanács három választott tagjából állt.

A Magyar Nemzeti Bank 1924. május 24-én tartotta meg alakuló közgyűlését, majd a főtanács május 26-i ülésén megválasztották alelnöknek Pap Eleket, az Osztrák–Magyar Bank egykori alkormányzóját és Bernát Istvánt, a Magyar Gazdaszövetség elnökét. 1924 júniusában neveztek ki vezérigazgatónak Schóber Bélát, a Pénzügyintézet Központ korábbi vezérigazgatóját, és igazgatónak Fényes Eleket, Lenk Adolfot és Tabakovits Dusánt, a Magyar Királyi Állami Jegyintézet egykori igazgatóit, továbbá az ügyosztályok – elnöki, jogügyi, általános, igazgatási, bank és hitel –, valamint a központi könyvelés vezetőit. Az államfő által kinevezett kormánybiztos Szabóky Alajos pénzügyminisztériumi államtitkár lett. A jegybank tényleges vezetését az elnökből – Popovics Sándor –, a

tanácsadóból – Harry Arthur Siepmann – és a Tabakovits Dusán igazgatóból álló triumvirátus látta el. Mellettük a többi választott, kinevezett testület és vezető csak a másodhegedűs szerepét játszhatta.⁸

A Magyar Nemzeti Bank függetlenségére, önállóságára az alapító törvénycikk számos garanciát adott. Az azonban a jegybank vezetői és a pénzügyi kormányzat irányítói közötti személyes, szakmai kapcsolatok alapján nyilvánvalóvá vált valamennyi érintett számára, hogy a rendszeres, informális módon és csatornákon nemcsak információkat cseréltek, hanem elképzeléseiket, a tervezett lépéseket, illetve döntéseket is megtárgyalták, megosztották egymással. Ez az előzetes információcsere és egyeztetés elősegítette, hogy a külvilág felé a „harmonikus” együttműködés képét sugározzák, és bizonyították, hogy a Magyar Nemzeti Bank döntési kompetenciáját az állami befolyásolástól mentesen gyakorolta.

A Magyar Nemzeti Bank 30 000 000 aranykorona névértékű részvénytőkéjének a lejegyzése (300 000 darab egyenként 100 aranykoronára szóló részvény) és legalább névértéke felének a befizetése rendkívüli szervező munkát kívánt Magyarországon és külföldön egyaránt. A magyarországi részvényjegyzést, befizetést nagyban gátolta az általános, szabadon befektethető tőkehiány. Az eredeti tervek szerint a magyar állam 50 000 darab jegybanki részvényt jegyzett volna, míg az iparvállalatok további 50 000 darab részvényt vásároltak volna (a tényleges jegyzés 37 677 darab lett). A Takarékpénztárak és Bankok Egyesületéhez tartozó pénzintézetek 100 000 darab részvény jegyzését vállalták. Mivel azonban a részvények jegyzése nem a megfelelő ütemben haladt, szindikátus alakult a magyar nagybankok és az állam részvételével további 83 000 darab részvény jegyzésére, illetve az államkincstár további 68 000 részvény átvételét vállalta. Így végül a magyar állam birtokába 118 500 darab részvény, a teljes pakett 39,50%-a jutott. A magyar mezőgazdasági nagyvállalkozók eredetileg a részvények 51%-át kívánták megvásárolni, de hamar nyilvánvalóvá vált, hogy ehhez hiányzik a szükséges befektethető tőkékük. Így végül kölcsön igénybevétele csupán a részvények 7,80%-át, 23 439 részvényt jegyeztek le. Mivel azonban azt ténylegesen megállapítani nem lehetett, hogy a lejegyzett részvények értékének felét valóban befizették-e, ezért a magyar állam a jegyzékbe vett befizetéseket 15 000 000 aranykoronára kiegészítette, hogy semmi ne akadályozza a Magyar Nemzeti Bank alakuló közgyűlésének a megtartását.

A jegybank részvényeit 1925. szeptember 21-én bevezették a Budapesti Áru- és Értéktőzsdére. A 100 aranykorona névértékű (mintegy 116 pengő névértékű) részvények tőzsdei árjegyzése 1925 utolsó tőzsdénapiján 122,05 pengőre nőtt, és a későbbiekben a pénzügyi válság kirobbanásáig folyamatosan emelkedett.¹⁰

A részvények tőzsdei értékének emelkedését elősegítette, hogy a jegybank mint részvénytársaság évről évre jelentős nyereséget produkált. 1924-ben az osztalék mértéke 8,50%-ot tett ki, amely a következő években számottevően emelkedett, és 1927-ben elérte a 14%-ot (ebből azonban csak 11%-ot fizettek ki, a nyereség többi részét tartalékozták).

A Magyar Nemzeti Bank formálisan 1924. június 30-án, a nyitómérlég¹² elkészítésével indította el tényleges tevékenységét. A nyitómérlég tanúsága szerint a forgalomban lévő 2 893 718 891 802 korona államjegy fedezetére 938 037 468 241 koronát kitevő érckészlet – a bankjegy fedezet korabeli elnevezése – állt rendelkezésre vert és veretlen aranyban, ezüstben, valamint nemzetközileg jegyzett valutában és devizában. Ez azt jelentette, hogy a fizetési forgalomban lévő korona államjegyek 32,42%-os, igen magasnak számító fedezett-

séggel rendelkeztek. (A Pénzügyminisztérium által veretett forgalmi érmék azonban fedezettséggel nem bírtak.) A nyitómérlég adatai szerint a magyar állam 1 980 000 000 000 korona adóssággal szerepelt a nyitómérlégben, valamint a részvénytőkére még további 14 306 133 aranykoronát nem fizettek be. Ugyanakkor a nyitómérlég néhány további tétele azt igazolta, hogy a Magyar Nemzeti Bank a klasszikus jegybanki feladatok mellett kereskedelmi banki tevékenységet is ellátott: a leszámított váltók, közraktári zálogjegyek és értékpapírok 1 192 516 837 931 koronát, a kézizálogra adott kölcsönök 17 566 032 500 koronát tettek ki. A nyitómérlégben a 30 000 000 aranykorona értékű részvénytőke 449 673 986 160 koronára rúgott. A Magyar Nemzeti Bank nyitómérlégének tartozások és követelések oldala egyaránt 7 733 046 841 436 korona összeget ért el. 1924 végére a leszámított váltók, közraktári zálogjegyek és értékpapírok 1 974 781 000 000 koronára emelkedtek, míg a kézizálogokra nyújtott kölcsönök nullára kifutottak. A jegyforgalom az év folyamán a korona fizetőeszköz stabilizációja nyomán jelentősen bővült, 4 513 990 000 000 koronát ért el. Ennek ellenére a 2 449 986 000 000 koronát kitevő érckészlet, amelybe ekkor még nem számított bele a *Bank of England* által nyújtott angol fontsterling kölcsön, 54,28%-os fedezettséget biztosított. Ennek oka részben a devizák és valuták érték-

Popovics Sándor (1862–1935),
a Magyar Nemzeti Bank első elnöke⁹

Az Osztrák–Magyar Bank, utóbb a Magyar Nemzeti Bank épülete¹¹

kének a növekedése volt, illetve az, hogy az aranyérmék, aranyrudak, külföldi és kereskedelmi érmék finomkilogrammját 3278 aranykoronával, a vert és veretlen ezüstöt a londoni ezüstjegyzés alapján kilogrammonként 1 594 086 koronával számolták bele. 1924 végén az aranykorona és a papírkorona – korona államjegy – paritása az amerikai dollár budapesti középárfolyama alapján számolva 14 489 korona = 1 aranykoronát tett ki. Ez az 1924. júniusi paritáshoz képest – 18 482 korona = 1 aranykorona –, amelyet a bécsi tényleges koronajegyzés és a zürichi–New York-i paritás alapján állapítottak meg, igen jelentős, 21,60%-os erősödést mutatott. Ez az adat is igazolta – más tényezők mellett – az önálló, független jegybank kezdeti tevékenységének sikerességét. A korona erősödéséhez hozzájárult, hogy a jegybank által megállapított kamatlábak – ma irányadó jegybanki kamatnak, alapkamatnak nevezhetnénk – a leszámítolási üzletágban 10%-ról 12,50%-ra, a kölcsön üzletágban 10,50%-ról 13%-ra nőttek. A Magyar Nemzeti Bank ügyfelek számára közvetlenül elérhető hálózata 1924-ben átfogta a trianoni Magyarország egész területét, ahol egy főintézet működött 17 fiókkal, 42 mellékhellyel és 60 bankpiaccal, a mellékhelyek egy része több bankpiac felé közvetítette a forgalmat. Bankpiac alatt olyan városokat vagy községeket értettek, ahol a Magyar Nemzeti Banknak fiókja működött. Mellékhelynek azokat a településeket nevezték, ahol a jegybanknak fiókja nem volt, hanem csupán kirendeltsége.¹³

3. A Magyar Nemzeti Bank üzletágai

3. 1. A jegybanki devizagazdálkodás

A Magyar Nemzeti Bank működése megkezdésekor a 4661/1924. M. E. számú rendeletben¹⁴ foglaltaknak megfelelően átvette a megszüntetett Devizaközpont funkciót, a devizagazdálkodás irányítását. A jegybank az adott gazdasági helyzetben szigorúan szabályozott, központosított, kötött devizagazdálkodást valósított meg. A devizahelyzet javulása nyomán a Magyar Nemzeti Bank javaslatára a kormány 1925. november 6-i döntésével – 6550/1925. M. E. számú rendelet¹⁵ – felszabadította a magyarországi deviza- és valutaforgalmat, megszüntetve ezzel a deviza és a valuta illegális magánkereskedelmét, a feketepiacot is. A jegybank arra törekedett, hogy az ország deviza- és valutakészlete folyamatosan emelkedjen. Ugyanakkor a szabaddá váló deviza- és valutaforgalom lehetőséget teremtett arra is, hogy önkormányzatok, bankok, intézmények, vállalatok külföldi fizetőeszközben különböző futamidejű és fajtájú hiteleket vehessenek fel (bankkölcsön, kötvényhitel vagy más hasonló formában). Ennek nyomán a beáramló deviza és valuta mennyisége révén nemcsak Magyarország nemzetközi fizetési mérlege mutatott pozitívumot, hanem egyidejűleg, ezzel párhuzamosan jelentősen megnőtt a különböző futamidejű, devizában folyósított külföldi hitelek aránya, amelyek növelték az ország eladósodottságát. A jegybank felismerte ennek a távlati veszélyeit, ezért – változó eredményességű

lépéseket tett az eladósodottság mérséklésére, elsősorban a rövid lejáratú hitelek arányának a csökkentésére. A Magyar Nemzeti Bank 1928-ban kezdeményezte, hogy törvényben korlátozzák a külföldi hitelek felvételét, azonban ennek parlamenti tárgyalása, majd elfogadása elsősorban a kereskedelmi bankok ellenállása miatt végleg megfenneklett. A jegybank kezdeményezésére a külföldi sajtó is felfigyelt, és úgy értékelték, hogy ezzel a lépéssel a Magyar Nemzeti Bank igyekezett mindent megtenni a külföldi hitelek negatív következményeinek az elhárítására. A törvénytervezet bukásában az is közrejátszott, hogy az aggályok sorában rámutattak arra, hogy a magyar gazdaság más tőkés gazdaságokhoz hasonlóan – beleértve a külföldi hitelek forgalmát is – a pénzforgalom szabadságára épült. Minden szabályozó lépés ezzel ellentétes törekvés lett volna, és az állami beavatkozást testesítette volna meg.¹⁶

A törvénytervezet kudarcát követően a külföldi hitelek felvétele és beáramlása tovább folytatódott, amelynek nyomán az évenkénti kamatfizetési és törlesztési kötelezettségek is folyamatosan növekedtek. 1929-ben a jegybanknak az esedékes kötelezettségek teljesítése érdekében 10 000 000 amerikai dollár összegű rövid lejáratú devizahitelt kellett felvennie. A kialakult nemzetközi fizetési helyzetnek a negatív következményei az 1929. október 24-én, a „fekete csütörtök”-ön a New York-i tőzsdén kirobbant eladási láz nyomán kibontakozó világméretűvé váló gazdasági válság éveiben váltak nyilvánvalóvá.

3. 2. A Magyar Nemzeti Bank hitelpolitikája

A jegybank a leszámítolási és kölcsönüzleti kamatláb meghatározásával, amelyek valójában az irányadó kamatok szerepét töltötték be, tudott hatást gyakorolni a makrogazdasági folyamatokra. A leszámítolási kamatok emelésével vagy csökkentésével a rövid lejáratú hitelezést „drágábbá” vagy „olcsóbbá” tehetette. Emellett a rendelkezésre bocsátott jegybanki hitelkerettel, a váltóbírálat szigorításával vagy lazításával is pénzügyi szabályozó lépéseket tehetett. A Magyar Nemzeti Bank kamatpolitikája szembekerült a Bethlen István vezette kormány törekvéseivel. A miniszterelnök úgy vélte, hogy a percentek csökkentése nyomán erősödni fog a gazdaság növekedése. A kormányzati elvárásnak végül a jegybank 1925. március 27-től több lépcsőben eleget tett, és az év végére a leszámítolási kamatlábat 12,50%-ról 7%-ra, a kölcsön percentét 13%-ról 7,50%-ra csökkentette.¹⁷

A hitelezés elsőrendű területe a váltóleszámítolás lett, amely mellett különböző mértéket ért el a közraktári jegyek leszámítása, valamint 1925-től a kézizálog fedezete mellett folyósított hitelek aránya, valamint az értékpapírok befogadása. A közraktári zálogjegyek leszámításának tényleges elterjedését jól mutatta, hogy azzal a Budapesti Főintézet mellett csak a Szombathelyi Fiókinézet foglalkozott. A kézizálog-üzletág elterjedtségét jól tükrözte, hogy annak folyósításával a budapesti főintézet mellett az évtized második felében csak három-négy fiókinézet foglalkozott. 1924-ben – néhány hónap alatt – a jegybank

leszámított váltókra, közraktári zálogjegyekre és értékpapírokra 1 930 454 000 000 koronát folyósított, két év múlva 2 726 812 000 000 korona összegben fogadott be ilyen papírokat. Az 1925-ben újrainduló kézizálog-üzletág forgalma ebben az évben 261 000 000 koronára rúgott, és a következő esztendőben 248 000 000 koronára csökkent.¹⁸

A váltók leszámítolását a jegybank szigorúan meghatározott szabályok alapján bonyolította. Az elsőrendű cél az volt, hogy váltókra hitelt csak megbízható, hitelképes cégeknek, személyeknek folyósítsanak, és a váltók befogadásának az elbírálása a fiókinézetek tevékenységének a része legyen. Ennek érdekében az Osztrák–Magyar Bank gyakorlatát követve a főintézet és a fiókinézetek mellett létrejöttek a váltóbíráló (hitelbíráló) bizottságok. Tagjaik közé átvették azokat, akik korábban ilyen típusú megbízatást láttak el az Osztrák–Magyar Bank vagy a Magyar Királyi Állami Jegyintézet keretében. A hitelbírálok anyagi juttatásban nem részesültek, döntéseiket a váltóbenyújtó cégek, személyek pénzügyi helyzete, gazdasági viszonyai ismeretében hozták meg. Munkájukat megkönnyítették a jegybank központjában vezetett naprakész információkat tartalmazó hitelinformációs katonok adatai, valamint az akkortájt továbbra is elterjedt hiteltudósító irodák adatbázisa. Ezek az adatbázisok a cégek gazdasági helyzetéről, a magánszemélyek életviteléről olyan adatokat is tartalmaztak, amelyek akár üzleti titoknak is minősülhettek, illetve a magánélet személyes vonatkozásait rögzítették. Ezt azért tehették meg, mert akkoriban napjainktól eltérően ítélték meg a személyiségi jogokat, az üzleti titok „szentségét”.¹⁹

A jegybank külön kezelte a mezőgazdaság hitelellátottságát. A húszas évtized második felében a mezőgazdaság a termékek termelői árának csökkenésével nézett szembe, miközben hiteligényei a saját források szűkössége miatt, illetve a termelés és értékesítés tőkeigényessége okán az első világháború előtti évekhez képest a többszörösére nőttek. Az évről évre növekvő hiteligényt rövid futamidejű váltóleszámítolás és hosszabb futamidejű törlesztéses kölcsönök felvételével elégítették ki. A mezőgazdaság eladósodottsága az esedékes törlesztések dacára folyamatosan emelkedett, és a hitelekkel megterhelt birtokok átlagában a felvett kölcsönök értéke meghaladta a mezőgazdasági művelésbe vont földek két évtizednyi kataszteri tiszta jövedelmét (miközben az első világháború előtti tartozások teljes mértékben elinflálódtak).²⁰ A mezőgazdasági váltók esetében a termelés és értékesítés ciklikussága okán a benyújtott mezőgazdasági váltók értéke október–december hónapokban érte el a csúcspontot, míg a tavaszi és nyári hónapokban jelentősen visszaesett. A váltóállomány ciklikussága tendenciájában nem tért el az Osztrák–Magyar Bank első világháború előtti trendjeitől.²¹

3. 3. A magyar állam és a jegybank pénzügyi kapcsolatai

A Magyar Nemzeti Bank működésének megkezdésekor a magyar állam 1 980 000 000 000 koronával tartozott a jegybanknak, amelyhez társult a *Bank of England*től felvett 4 000 000 angol fontsterling kölcsön 1 384 000 000 000

korona értékben. A magyar állam kötelezettséget vállalt, hogy a jegybanknak rendszeresen átutalja azokat az összegeket, amelyek az angol kölcsön visszafizetéséhez szükségesek. Ennek törlesztése 1925. június 11-én megtörtént. Az államadósság után a magyar állam évente kamatot és tőketörlesztést fizetett, és vállalta, hogy 1943. december 31-én a még fennálló esedékes tartozást egy összegben törleszti.²² Az államadósság törlesztése azonban lassan haladt, ezért egy 1926. április 24-i megállapodás alapján további állami bevételeket fordítottak az adósság törlesztésére. Ennek nyomán a kezdeti 1 980 000 000 000 korona államadósság (pengőben 158 400 000 pengő) az évtized végére 64 340 231,31 pengőre mérséklődött.

A Magyar Nemzeti Bank alapszabályának rendelkezésével összhangban az éves állami költségvetés esetleges deficitjét közvetlenül nem finanszírozhatta. Ugyanakkor az alapszabály azt nem tiltotta, hogy a jegybank állampapírokat vásároljon, és így közvetetten finanszírozza a költségvetési deficitet. Az állampapírok vásárlásának lehetősége az államháztartás deficitjének finanszírozásában fontos szerepet játszott, és különösen a pénzügyi válság időszakában és a második világháború éveiben jelentős forrásbevonási mozgásteret biztosított a pénzügyi kormányzat számára.

A Magyar Nemzeti Bank alapszabálya előírásainak megfelelően a magyar állam és az állami intézmények, illetve vállalatok belöldi és külföldi számláit egyaránt vezette. Ennek a végrehajtása azonban jelentős érdeksérelmet okozott azoknak a nagybankoknak, amelyek állami számlákat vezettek belöldön, és az állam részére külföldi pénzügyi műveleteket bonyolítottak le. Az állami pénzek jegybanki kezelését az alapszabály előírásain túlmenően nemzetközi megállapodás is előírta. A belöldi állami számlák jegybanki vezetése elsősorban a Magyar Királyi Postatakarékpénztárnak és a Pénzintézeti Központnak okozott jelentékeny üzleti veszteséget. Noha a számlavezetés ügyében kormányzati döntés is született, a végrehajtás körül további polémiák bontakoztak ki. Az elhúzódó vitákat a kormány döntései a nemzetközi pénzügyi szerződésekkel összhangban 1926 folyamán zárták le. Ekkor sikerült tisztázni, hogy a Magyar Királyi Postatakarékpénztár – amelyet a Pénzügyminisztérium közvetlen felügyelete alá helyeztek – átadja az állami számlákon kezelt összegeket a jegybanknak, azonban a takarékbetét-állományt és a nem állami számlákon elhelyezett összegeket továbbra is saját hatáskörében szabadon kezelhette. Az állami vállalatok számláinak a jegybank részére történő átadása az állami cégeknek kamatvesztést okozott, amelyet a jegybank kedvezményekkel egyenlített ki.²³

3. 4. A jegybank emissziós tevékenysége

A 20. század elejétől forgalomban lévő korona fizetőeszköz az első világháború alatti, utáni inflációja során értéke jelentékeny részét elvesztette. Az első világháborút követően kibocsátott államjegyek gyakorta már csillagszati számokat tartalmazó új címletei egyre nehezebbé tették a hétköznapokban és az üzleti világban is a számi-

tásokat. Ez annak ellenére igaz volt, hogy 1924 nyarát követően, amikor a korona értéke az angol fontsterlinghez történt kapcsolását követően stabilizálódott, majd lassú erősödésnek indult, több mint 20%-kal növelte értékét. Nyilvánvalóvá vált, hogy az államháztartás szanálása, a gazdaságban kibontakozott stabilizáció és növekedés egyaránt a pénzreform végrehajtását, új, stabil fizetőeszköz bevezetését igényelte.

A pénzreformot megelőzően tisztázni kellett az új fizetőeszköz paramétereit. Ennek sorában az első és egyúttal talán a legfontosabb kérdés a korona és az új fizetőeszköz átváltási arányának a meghatározása lett. Ebben a kérdésben éles polémia bontakozott ki, és a 10 000-es átváltási aránytól a 20 000-es átváltásig különböző szorzószámok merültek fel, sőt született olyan javaslat is, hogy az új fizetőeszközt az aranykoronára építsék fel. A kérdésben döntés a kormány 1925. október 9-i ülésén történt a 12 500-as szorzószám elfogadásával.²⁴ A következő vitakérdés az új fizetőeszköz elnevezése körül bontakozott ki. Az elnevezési javaslatok a máriástól a forintig széles skálát öleltek fel, végül a pengő, fillér név győzött.²⁵ A pénzreform végrehajtásáról az 1925. évi XXXV. tc. rendelkezett, amely 1925. november 21-én lépett hatályba.²⁶ A törvénycikk rögzítette, hogy 1 pengő = 12 500 koronának, illetve 1 aranykorona = 1,1585365 pengőnek felel meg. 900/1000 finomsággal 10 és 20 pengős aranyérmeket, 640/1000 finomságú ezüst 1 pengősöket, továbbá nikkelt, réz, ón és cink ötvözetéből 1, 2, 10, 20 és 50 filléreseket verhettek. Az állami monopóliumban maradó pénzverés nyereségét az államadósság törlesztésére fordították. 1 kg finom arany értékét 3800 pengőben rögzítették, és 1 pengő 0,26315789 gramm finom arannyal lett egyenértékű.²⁷ Az új fizetőeszköz hivatalosan 1927. január 1-jétől lett hatályos, és a korona fizetőeszköz utolsó címleteit 1931 júniusában vonták ki a forgalomból.²⁸ Az új fizetőeszköz bevezetésének előkészületeként 1925. november 20-án a 6550/1925. M. E. számú rendelettel²⁹ törölték a deviza- és valutaforgalom valamennyi korlátját. Ezt követően a jegybank feladata lett, hogy megfelelő devizapolitikával garantálja a fizetőeszköz nemzetközi árfolyamainak a stabilitását.

A bankjegyek kibocsátásának monopóliuma a Magyar Nemzeti Bankot illette meg. Ennek megfelelően a jegybank főtanácsa 1925. december 22-én döntött a pengő bankjegyek címleteiről. A nemzetközi gyakorlatnak megfelelően hat bankjegy címletet vezettek be: 5, 10, 20, 50, 100 és 1000 pengő, és a bankjegy-érmehatár – nem számítva az aranyérmeket – az 5 pengős lett. Az új bankjegyek tervezésére zártkörű pályázatot hirdettek hét grafikus meghívásával. Közülük csak három alkotó nyújtott be tervezetet. A zsűrizést követően az 1926-ban kibocsátott első pengősorozat valamennyi bankjegy címletét Helbing Ferenc tervezte.³⁰

Az új fizetőeszköz kibocsátásához előzetesen megfelelő technikai feltételeket is biztosítani kellett. Az érmék veretése, mint állami monopólium, a Magyar Királyi Állami Pénzverőben történt, az ezüstérmék veretéséhez szükséges ezüst beszerzéséről a Magyar Nemzeti Bank gondoskodott a *Bank of England* segítségével. A bankjegyek nyomtatása az 1922-ben alapított Magyar Pénzjegynyomda Rész-

vénnyársaságnál történt, amelynek állami és svájci kézben lévő részvényeit 1925-ben a Magyar Nemzeti Bank szerezte meg. A jegybank jelentős beruházással korszerűsítette a Magyar Nemzeti Bank Pénzjegynyomdájára átkeresztelt céget. A bankjegyek nyomtatásához szükséges speciális bankjegypapír gyártására a Kolba Mihály és Fiai Diósgyőri Papír- és Papírlémezgyár felelt meg. Ezért a jegybank 75%-ban megszerezte az ellenőrzés jogát a gyár ingatlanaira és részvényeire. A megfelelő bankjegypapír gyártásához szükséges további fejlesztésekre a Magyar Nemzeti Bank biztosított pénzügyi keretet. A diósgyőri beruházások nyomán az első vagonnyi pengő bankjegy nyomtatására alkalmas bankjegypapír 1926 márciusában készült el.³¹ A pengő bankjegyek első címletei 1926. december végén kerültek forgalomba 115 799 000 pengő értékben, a vert pengő érme értéke 32 580 861 pengő 40 fillérre rúgott, együttesen a pengő fizetőeszköz bevezetése 148 379 861 pengő 40 fillér összeggel indult. Emellett ekkor még forgalomban volt 4 438 384 000 000 korona névértékű államjegy is, amelynek az átlagpolgár számára történő zökkenőmentes felhasználását azzal is segítették, hogy a jegybank 1926. augusztus 25-i döntése alapján az 1000 koronától 1 000 000 koronáig terjedő államjegyeket felülbélyegezték pengő értékben 8 fillér és 80 pengő között. Ezzel kívánták megkönnyíteni a 12 500-as szorzószám használatát.³²

4. A horizonton feltűntek a pénzügyi „viharfelhők”

A jegybank megalakulását követő fél évtizedben sikerek és kudarcok egyaránt jellemezték Magyarország pénzügyi helyzetét. A gazdaság a háborút és a trianoni békediktátumot követő sokkból fokozatosan talpra állt. A magyar állami költségvetés az 1926–1927. pénzügyi évtől az 1928–1929-ig minden évben többlettel zárult, amely együttesen 255 300 000 pengőre rúgott. A pengő fizetőeszköz értéke a forgalomba helyezését követően keresletvezérelt infláció hatására fokozatosan csökkent. A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint 1927-ben 8,42%-os, a következő esztendőben 4,07%-os, 1929-ben 5,00%-os áremelkedés történt. A nemzetközi fizetési mérleg hullámozó képet mutatott, 1926-ban deficitese, a következő évben nullszaldós,

1928-ban enyhén pozitív és 1929-ben ismét negatív.³³ A négy év egyenlege 23 100 000 pengő hiányt testesített meg. Ez jól mutatta a magyar gazdaság exportképességének hiányait, importszükséglete étvágyát.

A stabilizációt követően újra lehetőség nyílt arra, hogy a magyar állam mellett az iparvállalatok, önkormányzatok, az egyházak és a pénzügyintézetek is jelentősebb külföldi értékű hosszú- és középlejáratú hiteleket vegyenek fel. Ezek együttes névértéke 1925 és 1929 között 1 390 080 000 pengőt tett ki, a ténylegesen befolyt összeg 1 224 680 000 pengőre rúgott (a kötvények névértéknél alacsonyabb eladási ára miatt). A felvett hitelekre ez időben 115 000 000 pengőnyi törlesztés történt, amelyből a magyar államot 76 000 000 pengő terhelte.³⁴ A felvett, befolyt és törlesztett hitelek aránya jelentékeny fenyegetést jelentett egy pénzügyi megrázkódtatás esetén a törlesztési kötelezettségek teljesítését illetően.

A fenyegetés nagyságának valóságos tartalmát jól előre jelezte, hogy a Magyar Nemzeti Bank 1929-ben 1 500 000 angol fontsterling értékben arany eladására kényszerült Londonban. Emellett 1929. június 29-én a *Bank of England* közreműködésével – mint már jeleztük – a Magyar Nemzeti Bank 10 000 000 amerikai dollár értékben rövid lejáratú aranyhitelt vett fel öt külföldi jegybanktól.³⁵

A belföldi pénzforgalmat tekintve szembeötlő, hogy 1928–1929-ben jelentősen lelassult a korona államjegyek kivonása a fizetési forgalomból, miközben a pengő bankjegyek iránti igény évről évre emelkedett, meghaladva a tervezett kibocsátási szintet. A gondokat tetézte, hogy egyre nyilvánvalóbbá vált a mezőgazdaság túlzott eladósodása, amely azt a veszélyt jelezte előre, hogy a mezőgazdasági árak esetleges további jelentősebb csökkenése súlyos törlesztési gondokat eredményezhet. Ennek a lehetőségére az is figyelmeztetett, hogy a mezőgazdaság negyven meghatározó fontosságú terményének a termelői ára 1928–1929-ben 10,99%-kal csökkent.³⁶

A horizonton gyülekező pénzügyi viharfelhők a „fekete csüörtököt” követően hamarosan egyre sötétebbé váltak, mígnem 1931 nyarán szélvihar kíséretében az egész magyar pénzügyi rendszert majdnem maga alá temető tornádóvá erősödtek. Ezt a vihart szigorú restriktív intézkedésekkel, súlyos veszteségekkel a magyar pénzügyi rendszer túlélte. Ennek eseményei azonban már egy új történet krónikájához tartoztak.

BOTOS, JÁNOS

Die Einrichtung einer unabhängigen ungarischen Zentralbank, erste Aktivitäten

(Zusammenfassung)

Nach der Niederlage des Ersten Weltkriegs zerfiel die Österreichisch-Ungarische Monarchie in eigenständige Staaten, gleichzeitig begann die Auflösung der Österreichisch-Ungarischen Bank und die Verteilung ihres Vermögens. Vermögensfragen wurden durch langwierige Verhandlungen zwischen den Nachfolgestaaten beigelegt. In Ungarn gehörten nach dem Weltkrieg zu den wichtigsten wirtschaftlichen Aufgaben die Eindämmung

der Inflation, die Beseitigung der wirtschaftlichen Folgen des Friedensvertrags von Trianon und die Errichtung einer unabhängigen Ungarischen Nationalbank. Die ungarische Zentralbank wurde mit Unterstützung der *Bank of England* in Form einer Aktiengesellschaft gegründet und unterliegt einer gesetzlichen Regelung, die ihre Unabhängigkeit garantiert. Mit Aufnahme ihrer Tätigkeit hat die Ungarische Nationalbank einen Vertrag über die Rück-

zahlung der zuvor angehäuften Staatsschulden getroffen und einen wesentlichen Teil des Apparats der Österreichisch-Ungarischen Bank, ihres ehemaligen Filialnetzes, ihres Betriebsrahmens und ihrer Formen übernommen. Unter den Geschäftsbranchen der Zentralbank standen das Devisenmanagement, die Bereitstellung der für das Funktionieren der Wirtschaft notwendigen Kreditmitteln, die Kontoführung für den Staat und seine Unternehmen sowie die Emissionstätigkeit im Mittelpunkt. Bei letzte-

rem bestand das Hauptziel im Zusammenhang mit dem britischen Pfund darin, die Hyperinflation zu stoppen, den Wert der Krone zu stabilisieren und dann eine neue Währung, den Pengő, herauszugeben. Die Tätigkeit der Ungarischen Nationalbank begann erfolgreich, doch in der zweiten Hälfte der 1920er Jahre zeigten sich allmählich die Anzeichen einer neuen Weltwirtschaftskrise, und als diese zu Beginn des nächsten Jahrzehnts ausbrach, entwickelte sich auch in Ungarn eine Finanzkrise.

Jegyzetek

- ¹ BÁCSKAI Tamás (szerk.): *A Magyar Nemzeti Bank története I. Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig 1816–1924*. Budapest, 1993. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 413–418. p.; POGÁNY Ágnes: *Az Osztrák–Magyar Bank felszámolása. Aetas*, 1992. 4. sz. 19–31. p. 1914 augusztusában 1 aranykorona = 1 korona (papírkorona). Az arány az infláció térnyerésével folyamatosan változott, azaz romlott.
- ² SZÁVAI Ferenc: A 20. századi államfelbomlások gazdasági és politikai szempontjai. In RAB Virág (szerk.): *Válságos idők tegnap és ma. Pénz, gazdaság és politika a 19–21. században*. Pécs, 2009. Pro Pannonia Kiadó Alapítvány, 220–225. p.; BOTOS János – BOTOS Katalin: *A Magyar Nemzeti Bank története III. A jegybank útja a rendszerváltástól rendszerváltozásig 1948–1989*. Budapest, 2004. Tarsoly Kiadó, 473. p.; TÍMÁR Máttyás: *Gazdasági egyensúly és pénzügyek. Tanulmányok a gazdaság- és bankpolitika témaköréből*. Budapest, 1983. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 165. p.
- ³ BOTOS János: A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924. *Múltunk*, 2015. 3. sz. 70–138. p. A pengő fizetőeszköz kibocsátására lásd BOTOS János: *A korona, pengő és forint inflációja (1900–2006)*. Budapest, 2006. Szaktudás Kiadó Ház, 106–114. p.; CAGAN, Philip: The Monetary Dynamics of Hyperinflation. In MILTON, Friedman (ed.): *Studies in the Quantity Theory of Money*. Chicago, 1956. University of Chicago Press, 25–117. p.
- ⁴ Az 1918 és 1926 között kibocsátott magyar korona fizetőeszközöket közreadta id. dr. KUPA Mihály: *Corpus Notarum Pecuniarium Hungariae (Magyar Egyetemes Pénztörténet)*. II. kötet. Budapest, 1993. Informatika Történeti Múzeum Alapítvány, 163–190. p.; RÁDÓCZY Gyula – TASNÁDI Géza: *Magyar papírpénzek 1848–1992*. Budapest, 1992. Danubius Kódex Kiadói Kft., 116–218. p.
- ⁵ *A Magyar Nemzeti Bank műemlék épületei*. Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára, 594. sz. Budapest, 1998. Tájak–Korok–Múzeumok Egyesület, 24 p.; GERLE János: *A pénz palotái*. Budapest, 1994. Városháza, 30–39. p.
- ⁶ PÉTERI György: Montagu Norman és a magyar „szanalási mű”. Az 1924-es magyar pénzügyi stabilizációról. *Századok*, 1985. 1. sz. 121–151. p.; COTTRELL, Philip L.: Norman, Strakosch and the development of central banking: from conception to practice, 1919–1924. In COTTRELL, Philip L. (ed.): *Rebuilding the financial system in Central and Eastern Europe, 1918–1994*. Suffolk, 1997. Scolar Press, 29–73. p.
- ⁷ A Magyar Nemzeti Bank részvénytőkéje a jegybank 1968. február 29-i közgyűléséig változatlanul 30 000 000 aranykorona (forintban 120 823 161 forint 81 fillér). Ekkor 6 000 000 000 forintra emelték a részvénytőkét, és a még külföldi tulajdonú részvényeket visszavásárolták. BOTOS – BOTOS 2004. 488–490. p.
- ⁸ BOTOS János: *A Magyar Nemzeti Bank története II. Az önálló jegybank 1924–1948*. Budapest, 1999. Presscon Kiadó, 14–15., 39–41. p.
- ⁹ www.otpedia.hu/lexikon/arckepek/popovics-sandor_2/.
- ¹⁰ BÁCSKAI (szerk.) 1993. 546–549. p.; BOTOS 1999. 15. p.
- ¹¹ Fortepan / Budapest Főváros Levéltára / Klösz György fényképei <https://fortepan.hu/hu/photos/?id=82645>.
- ¹² *A Nemzetek Szövetsége magyarországi főbiztosának II. jelentése 1924. június hó 1-től június hó 30-ig a Nemzetek Szövetsége Taná-*
- csához*. Budapest, 1924. Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete, 18. p.
- ¹³ BOTOS 1999. 105., 107–109. p.
- ¹⁴ A m. kir. minisztérium 1924. évi 4.661. M. E. számú rendelete, a külföldi fizetőeszközökkel való kereskedésnek és forgalomnak, valamint a külfölddel való forgalomnak a Magyar Nemzeti Bank létesítésével kapcsolatos szabályozásáról. *Magyarországi Rendeletek Tára 1924*. Budapest, 1925. Magyar Kir. Belügyminisztérium, 100–104. p.
- ¹⁵ A m. kir. minisztérium 1925. évi 6.550. M. E. számú rendelete, a külföldi fizetőeszközökkel való kereskedésnek és forgalomnak, valamint a külfölddel való forgalomnak felszabeditásáról. *Magyarországi Rendeletek Tára 1925*. Budapest, 1926. Magyar Kir. Belügyminisztérium, 134–135. p.
- ¹⁶ A külföldi sajtóviesszhangról lásd MNL OL K609 47. csomó. BOTOS 1999. 55–57. p.; PÉTERI György: Reserve and „vehicle currencies” in the financial structures of Hungary. *The Journal of European Economic History*, 1993. 2. sz. 339–346. p.; KARSAI Elek (a bevezető tanulmányt írta, összeáll. és jegyzetekkel ellátta): *A magyar ellenforradalmi rendszer belpolitikája és gazdasági helyzete 1927 január – 1931. augusztus 24*. Budapest, 1976. Kossuth Könyvkiadó, 263–265. p.; FERBER Katalin: Vita a húszas évek végén Magyarország eladósodásáról. *Válóság*, 1983. 1. sz. 37–46. p.
- ¹⁷ BOTOS 1999. 107. p.
- ¹⁸ Uo. 44–48. p.
- ¹⁹ KOROKNAI Ákos: Az Osztrák–Magyar Bank és a Magyar Nemzeti Bank hitelinformációs tevékenysége (1878–1948). *Levéltári Szemle*, 1977. 2. sz. 289–299. p.; TÍMÁR Lajos: A Magyar Nemzeti Bank hitelinformációs jelentései és a városi gazdasági elit a két világháború közötti Magyarországon. *Aetas*, 1992. 4. sz. 73–82. p.
- ²⁰ A kataszteri tiszta jövedelem fogalma alatt olyan eszmei tiszta jövedelmet értettek, amelyet az illetékes pénzügyi hatóság állapított meg többévi bevétel figyelembe vételével a földadó kivételé alapjául.
- ²¹ A témakör elemzését lásd VARGA István: *A Magyar Nemzeti Bank és az Osztrák–Magyar Bank bankjegyforgalmi, váltótárca- és ércéskészlet-adatainak magyarázata. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 2. számú külön kiadványa*. Budapest, 1929. Magyar Gazdaságkutató Intézet, 55 p.
- ²² ÓVÁRI PAPP Zoltán: *A jegybankok viszony az államhoz különös tekintettel a magyar állapotokra*. Budapest, 1926. Benkő Kiadó, 88. p.
- ²³ A Minisztertanács 1925. november 24-i, 1926. március 12-i, április 26-i, illetve április 30-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL K27. *Minisztertanács jegyzőkönyvek 1867–1944*. <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacs-jegyzokonyvek-1867-1944/>.
- ²⁴ A Minisztertanács 1925. október 9-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL K27. *Minisztertanács jegyzőkönyvek 1867–1944*. <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacs-jegyzokonyvek-1867-1944/>.
- ²⁵ ZIMMERMANN Lajos: Az új magyar pénzegység elnevezése. *Numizmatikai Közöny*, 1924–1925. 23–24., 33–36. p.; TÖRÖK László: Mi legyen az új magyar pénz neve? *Nemesfémipari Közöny*, 1925. 18. sz. 374–375. p.

- ²⁶ 1925. évi XXXV. törvénycikk a pengőérték megállapításáról és az ezzel összefüggő rendelkezésekről.
- ²⁷ A pengő pénzrendszer történetére lásd LEÁNYFALUSI Károly – NAGY Ádám: *A pengő pénzrendszer 1926–1946*. Kecskemét, 1986. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Bács-Kiskun Megyei Szervezete, 182. p.
- ²⁸ BOTOS 1999. 109. p.
- ²⁹ A m. kir. minisztérium 1925. évi 6.550. M. E. számú rendelete, a külföldi fizetőszközökkel való kereskedésnek és forgalomnak, valamint a külfölddel való forgalomnak felszabadásáról.
- ³⁰ A pengő bankjegy címleteit lásd RÁDÓCZY-TASNÁDI 1992, 222–318. p.; Id. dr. KUPA 1993. II. köt. 193–223. p.
- ³¹ A Minisztertanács 1925. november 27-i, illetve 1927. február 4-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL K27. *Minisztertanácsai jegyző-*

- könyvek 1867–1944*. <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacs-jegyzokonyvek-1867-1944/>; H. HARASZTI Éva: *A Pénzjegynyomda története*. Budapest, 1973. 70–79. p. Kézirat.
- ³² BOTOS 1999. 80., 109. p.
- ³³ A részletes adatokat lásd CSIKÓS NAGY Béla – HANTOS László – RÉZLER Gyula: *Magyar gazdasági élet*. Budapest, 1944. Király kiadás, 293. p.
- ³⁴ BEREND T. Iván – RÁNKI György: *A magyar gazdaság száz éve*. Budapest, 1972. Kossuth Könyvkiadó – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 171–190. p.
- ³⁵ PÉTERI György: Nemzetközi likviditás és nemzetgazdasági szempont a magyar monetáris politikában. *Közgazdasági Szemle*, 1980. 10. sz. 1207–1215. p.
- ³⁶ BOTOS 2006. 131–132. p.

Gyuris Árpád

A francia magánjog fejlődése a Canal de Craponne-ítélet tükrében

Tanulmányomban a francia magánjogi gondolkodás fontos mérföldkövének számító Canal de Craponne-ügyet mutatom be, amely hosszú időn keresztül meghatározta a bíróságok szerződésekkal kapcsolatos álláspontját Franciaországban. Az eset érdekessége, hogy noha a 16. század közepén kötötték meg a jogeset „főszereplőjévé” lett csatornaöntözésre vonatkozó megállapodást, az a 19. század végén még mindig hatályban volt. Az ügyvel kapcsolatos viták a 2016-ban módosított *Code civil* új szabályaihoz vezettek.

1. A jogeset bemutatása

A francia jogirodalom kiemelt jelentőséget tulajdonít a szerződések kötelező erejével foglalkozó *Canal de Craponne-ítéletnek* (*Cour de Cassation, Arrêt du Canal de Craponne*, 1876. március 6.). A jogeset fő problémája egy öntözőcsatorna használati díja volt. Ezt a csatornát a Franciaország déli részén található Pélissanne községben létesítették. Az eset alapjául egy 1560-ban és egy 1567-ben kötött szerződés szolgált, amelyek a jogvita idején, a 19. század végén még mindig hatályban voltak. Noha a megállapodások jóval a francia *Code civil* életbe lépését megelőzően keletkeztek, az ítélet meghozatala során figyelembe vették az 1804-ben hatályba lépett törvénykönyv rendelkezéseit is. A magánjog lényeges szabálya, amely mellett a *Code civil* egyértelműen szintén kiáll, a szerződések kötelező erejének elve. Bár a törvénykönyv

hatálybalépését követően az alsóbb fokú bíróságok néha az igazságosság érdekében kezdeményezték a szerződések felülvizsgálatát.

A *Canal de Craponne*-esetben a probléma nem egy homályosan megfogalmazott szerződéses feltételt érintett, hanem az volt a kérdés, hogy megengedhető-e az eredeti megállapodásoknak a körülményekhez való hozzáigazítása, tekintettel arra, hogy megváltozott a szerződéses szolgáltatások értékének eredeti egyensúlya.

Kiindulásként érdemes megjegyezni, hogy a 16. században arra kötelezték az öntözőcsatornák tulajdonosait, hogy a felhasználókkal kötött megállapodás alapján meghatározott díj ellenében vizet biztosítsanak számukra. A pénz folyamatos leértékelődése miatt a csatornadíj értéke a 19. század végére jóformán jelképesé vált.¹ A megállapodáshoz tartozó figyelemre méltó körülmény, hogy a 16. században a francia gazdaságban egyre inkább elterjedtek a koncessziók. A jelenség először a lottót érintette, majd 1508-tól a közút fejlesztését, később pedig bányászati koncessziók jöttek létre nemzeti szinten. És kialakultak csatornakoncessziók is: a Vilaine csatornázásával 1535-ben a rennes-i polgárokat bízták meg. Adam de Craponne javasolta a Durance-csatorna létrehozását. Később további koncessziók jöttek létre a postakocsikra (*coches*), illetve a mocsarak kiszáritására vonatkozóan.³ Érdekes tény, hogy Adam de Craponne a Durance-csatorna építését maga, illetve olyan személyek segítségével finanszírozta, mint Nostradamus (aki a feleségével, Anne Ponsarddal együtt a csatorna 1/13-ad részét szerezte meg).

A *Canal de Craponne*-jogeset kiindulópontja az 1567. június 22-én Adam de Craponne és Pélissanne község képviselői között létrejött megállapodás volt. Ebben de Craponne azt vállalta, hogy csatornát fog építeni és fenntartani a község lakói számára – a szerződés szerinti mélységben és szélességben –, hogy öntözni tudják gyümölcsöseiket, szőlőültvényeiket, rétjeiket és egyéb ingatlanjaikat. A csatornának úgy kellett megépülnie, hogy a kocsik és egyéb szállítóeszközök, valamint a szarvasmarhák áthaladása biztosítva legyen. A mérnöknek vállalnia kellett azt is, hogy saját költségén három hidat is épít a csatornán való átkeléshez. A hidaknak és az utaknak

„mindig és örökké” („*toujours et perpétuellement*”) jó minőségűeknek kellett maradniuk.

A község nevében eljáró tanácsadók (*conseillers*) hozzájárultak ahhoz, hogy az öntözni kívánó lakosok kötelezettségeit a következők szerint határozzák meg: az első három évre egy összegben kellett fizetniük Adam de Craponne-nak 20 florint minden egyes *cartereide* (= 190 ár – 1,9 hektárnak megfelelő) öntözött földterületért, és ezen felül további 3 solt minden egyes *cartereide* után minden alkalommal, amikor megöntözik az ingatlanjait. A szerződést kötő felek és a község egyetértettek abban, hogy kezességet vállalnak de Craponne 1000 écus kölcsönéért, amelyet a csatorna építésére fordít.

A szerződésben meghatározták, hogy az említett község és lakói nem hagyhatják a csatornát lepusztulni, Craponne pedig nem számíthat fel díjat a csatornán való átkelésért a Pélissanne környéki lakosoknak. További feltétel volt, hogy a Pélissanne-ban élők sem vehetnek ki adót a csatornaöntözésből befolyó éves jövedelemre.

A 18. században már látható volt, hogy a csatornát nehéz fenntartani az alacsony díjak miatt (amelyeknek az értéke a történelem folyamán inflálódott), ezért a csatorna tulajdonosa utóbb pert indított.

Az 1876-ban hozott ítélet közvetlen előzményei visszavezethetőek az aix-i bíróság 1841. március 18-i ítéletére, miszerint a három évszázaddal korábbi megállapodás alapján a 19. században egy *cartereide* öntözésének díja 15 centime volt, ami már messze nem volt arányos a víz árával. Az ítélet kimondta azt is, hogy Marquis de Gallifet, a csatorna tulajdonosa és egyben Adam de Craponne jogainak örököse szerződéses kötelezettségeinek költsége, amely a csatorna karbantartásának, a hidak jó állapotban tartásának, valamint az öntözés felügyeletéért felelős személy (*eygadier*) bérének az összegét foglalta magában, jelentősen megemelkedett.

Az 1841-es ítéletet követően az aix-i bíróság 1873. december 30-i ítéletében határozott az öntözési díj emeléséről, valamint úgy rendelkezett, hogy csak a jogilag érvényesen megkötött megállapodásoknak van kötelező erejük a felekre nézve. A szerződésmódosításhoz a felek közös megegyezése szükséges. Az ítélet szerint akkor le-

het az időszakos díjakon alapuló szerződéseket bírói úton módosítani, ha már nem állna fenn tisztességes arány a díjak és a szolgáltatások között. Úgy vélték, hogy amennyiben a korreláció a két szolgáltatás értéke között megszűnik, akkor a bíróságok feladata ezt helyreállítani. A de Craponne által vállalt szolgáltatás ellenértékéért meghatározott 3 sol *cartereide*-ként a 16. században megfelelő volt, de a 19. században már nem fedezte a csatorna fenntartásának jelentősen megnövekedett költségeit (és a pénz is értékét veszítette).

Az aix-i bíróság elsőfokú döntésében így nemcsak a szerződések kötelező erejének elvét kérdőjelezte meg, hanem figyelembe vette azt, hogy több szerződés egymást követően jött létre, és a végrehajtásuk („*que les contrats ayant un caractère successif, à exécution différée*”) folyamatos volt (tekintettel az aktuális öntözési szükségletre), és ezért úgy vélte, hogy nem tartozik az eset a szerződések kötelező erejének általános elve alá (*Code civil*, 1134. cikkely). Mivel a díj fizetése időszakos, a bíróság a szerződést jogszerűen módosíthatja, amikor az idő múlása és a körülmények változása miatt a szolgáltatások között már nem áll fenn a korreláció.¹³

Úgy vélte a bíróság, hogy egy korrekt szerződéshez az szükséges, hogy a szolgáltatás és annak díja arányos legyen. 1834 és 1874 között 30 cent-ban, majd 1874-től

cartereide-enként 60 cent-ban rögzítették az új árat, mivel figyelembe vették az eljárás során feltárt tényeket. (Gallifet az ár növelését 1834-től kérte, de 1834-ben a költségek jóval alacsonyabbak voltak, mint 1873-ban). A korszakkal foglalkozó François Terré és Yves Lequette szerint ez méltányos árnak számított akkortájt.¹⁴ Az ítélet értelmében a csatorna fenntartásával járó különböző munkálatokat a feleknek közösen kellett elvégezniük. A közös fenntartás keretében mérni lehetett ugyanis azt a vízmennyiséget, amelyet Gallifet-nek el kellett juttatnia az öntözőkig, másrészt az öntözéssel kapcsolatos esetleges visszaéléseket is fel lehetett deríteni.¹⁵

A következő lépésben a pélissanne-i önkormányzat és az öntözési szolgáltatást igénybe vevők nyújtottak be fellebbezést az ítélet ellen (1873). Ennek során az volt a kérdés, hogy vajon a bíróság nem lépte-e túl a törvény-

Adam de Craponne szobra Salon-de-Provence-ban⁵

ben biztosított hatáskörét, illetve megsértette-e a *Code civil* 1134. cikkelyét. Ezt a problémát két szempontból kell megvizsgálni. Egyrészt a szerződés eredetileg tartalmazott egy árat, amelyben a felek megállapodtak, a bíróság ezt az árat módosította. Másrészt a hatáskör túllépése és a *Code civil* 1134. és 1135. cikkelyeinek a megsértése akkor következhetett be, amikor a bíróság abból kiindulva, hogy nehéz megbecsülni a csatorna fenntartásával kapcsolatos költségek megosztásának ideális arányát az érintett felekre nézve, úgy határozott, hogy közösen kell viselniük azokat.¹⁶ A *Code civil* 1134. szakasza eredetileg azt mondta ki, hogy „A jogszerűen megkötött szerződések a szerződéskötő felekre nézve törvényerővel bírnak. Csak közös megegyezéssel vagy törvényben meghatározott okokból vonhatók vissza. A szerződéseket jóhiszeműen kell végrehajtani.” Az 1135. cikkely régi szövege (1804) szerint „A szerződő feleket nemcsak a megállapodásokban foglaltak kötelezik, hanem azok is, amelyek a méltányosság, a szokás vagy a törvény természetéből fakadóan kötelezettségnek számítanak”.

A Fellebbviteli Bíróság úgy vélte, hogy mindkét félnek egyenlő mértékben kell a fenntartási költségeket viselnie. Az, hogy az aix-i bíróság összesítette a különböző költségeket, és a feleket együttesen kötelezte ezek megfizetésére, nem jelenti azt, hogy túllépte volna a hatáskörét, és ezzel megsértette volna a *Code civil* 1134. és 1135. cikkelyeit. A szerződéses rendelkezések bírói vizsgálata visszavezet a *Code civil* előtti korszakra (amikor a törvénykönyv még nem létezett). De a szerződés *Code civil* előtti sége nem

jelenti akadályát annak, hogy a törvénykönyv szabályait alkalmazzák.¹⁹

A Fellebbviteli Bíróság után a *Cour de Cassation* (Semmítőszék) elé került az ügy, és a polgári kollégium 1876. évi ítéletével megsemmisítette az aix-i bíróság döntését, mert úgy vélte, hogy a szerződések kötelező ereje általános és abszolút, és a bíróságoknak nem feladatuk az, hogy figyelembe vegyék az eltelt időt és az újonnan kialakult körülményeket. A megállapodás a felek joga, a bíróságok nem módosíthatják azt még akkor sem, ha a felek a körülmények megváltozását nem láthatták előre.²¹ A Semmítőszék kifejtette, hogy a szerződés kötelező erejének elve az 1134. cikkely szerint nem tette lehetővé a bíró számára, hogy a szerződést módosítsa, még úgy sem, ha azzal méltányosságot akart gyakorolni. Ezt a döntést egészen a 2000-es évekig világszerte a francia jog meghatározó jellegzetességének tekintették, még a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok megalapozása során is.²²

A jogalkalmazásnak gyakran előforduló problémája, hogy kizárólag a szerződés megkötésének pillanatát igyekszik vizsgálni. Természetesen ezt a megközelítést alkalmazzák olyan szerződések esetében is, amelyek szakaszosan, egymás után jönnek létre (tekintettel az ismétlődő öntözési szükségletekre), illetve hosszabb ideig állnak fenn. Ugyanakkor egy szerződés megkötését követően kialakulhatnak olyan változások (gazdasági, politikai, monetáris vagy egyéb társadalmi helyzetet illetően), amelyek megzavarhatják a felek között kialakított szerződéses szolgáltatások egyensúlyát. Ez átvezet bennünket a szer-

Pélissanne²⁰

ződéses kiszámíthatatlanság problémájához (*imprévision* – előre nem látható következmény) és az arra vonatkozó jogi megoldások kérdéséhez.²³

2. Az esettel kapcsolatos értelmezések

Az ügy kapcsán utalnunk kell arra, hogy a 19–20. században általános volt az a nézet, hogy a szerződésekbe a bíróságok lehetőleg ne avatkozzanak bele. Ez az elvárás a jogalkotás, illetve ez a hozzáállás a bíróságok részéről is fennállt. A francia bíróságok nem kívántak a szerződések felülvizsgálatába bocsátkozni, mivel nem akartak valamilyen „homályos” társadalmi indíttatásból aktív szerepet játszani a szerződések vélt kiigazításában. A *Canal de Craponne*-ítéletben is kifejtették, hogy „Az semmi esetre sem tartozhat a bíróságokra, bármennyire méltányosak is legyenek a döntésükben, hogy tekintetbe vegyék az idő és a körülmények okozta módosulásokat, és megváltoztassák a felek megállapodását, új kikötéssel helyettesítve azt, amiben a felek szabadon megegyeztek”. Ez volt a francia bírósági gyakorlat egyik fő elve polgári ügyekben, amely kifejezetten támogatta a szerződés kötelező erejének az elvét, és biztosította az ügyletek jogbiztonságát. Ez kétségtelenül szilárd alapelvnek volt tekinthető, de különböző kritikák és az üzleti világból érkező ellenvetések azt jelezték, hogy szükséges lenne mégis ezt a doktrínát felülvizsgálni.²⁴ A bírói fórumok a *Canal de Craponne*-ítéletben is a szerződés kötelező erejére hivatkoztak, de ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a francia jog nem törődött volna azzal a társadalmi (gazdasági) igénnyel, hogy az egész társadalmat érintő drámai változásokat követően esetlegesen módosítsák a korábban megkötött szerződéseket. A bíróságok viszont következetesen kitartottak álláspontjuk mellett, miszerint ez a jog a demokratikusan megválasztott törvényalkotót illeti meg.

A *Canal de Craponne*-ítélet döntésében szerepet játszott a jogbiztonság fenntartásának követelménye is. A bírák el akarták kerülni azt, hogy egy rosszhiszemű személy a szerződést felülvizsgálta, mert idővel érdektelenné vált számára. Attól is félték, hogy majd *révision* (felülvizsgálat) *révision* fog követni. További érv lehetett a bírói szerződésmódosítás ellen a *Canal de Craponne*-ügyben a szerződéses tisztesség: ha ki is alakul a szerződésben egyfajta egyensúlyhiány, az nem érinti az eredeti megállapodás jogszerűségét, mert és ismételten „az idő vagy méltányosság figyelembevétele nem teszi lehetővé a bíró számára, hogy a felek által szabadon elfogadott törvényes megállapodást módosítsa”.²⁷ A szerződés tárgya és a szerződéses megállapodás (*l'objet et la matière du contrat*), illetve a felek kötelezettségei továbbra is fennállnak. Természetesen az idő múlásával a változás leginkább azt jelentheti, hogy a csatornatulajdonos által teljesített szolgáltatás költsége megemelkedik. A *Canal de Craponne*-ítélthez írt indoklás kifejti, hogy bár a csatornatulajdonosnak több szolgáltatást adott (értékarányosan), mint amennyit kapott érte, de a szolgáltatások közötti tisztességes érték-korreláció fennállása vagy annak hiánya egy olyan körülmény, amely még a szerződés megkötése

után sem lett volna ok a megállapodás megszüntetésére. A szerződés ezért továbbra is érvényesnek tekintendő, és azt teljesíteni kell.²⁸

A *Canal de Craponne*-esetben a probléma leginkább abban állt, hogy a jóval korábban kötött szerződésekben a felek elvesztették az idők során a korábban a közöttük még megvolt szolgáltatás-érték egyensúlyt. A francia magánjogban a megváltozott, vagy előre nem látható körülmények hatását a már meglévő szerződési viszonyokban hagyományosan a *force majeure*-doktrínát alkalmazták (a régi *Code civil* 1147. és 1148. cikkelyei). Ez a szabály azt jelentette, hogy hacsak az egyik fél nem feltételezte a lehetetlenség veszélyét (és erre vonatkozólag nem kezdeményezte a kérdés szerződéses rendezését), akkor nem merült fel a felelősség a nem teljesítéséért, amennyiben a szerződéses kötelezettséget lehetetlen lett volna teljesíteni egy olyan esemény miatt, amely a felektől észszerűen nem volt elvárható, hogy már előre lássák a szerződés megkötésekor. Még az esetleg csak ideiglenes, de előre nem meghatározható lehetetlenség is azt jelentheti, hogy valamelyik fél képtelen lesz teljesíteni. Azonban, ha az esetleges lehetetlenség dacára, a szerződés teljesítése még mindig lehetséges lett volna, akkor a *Cour de Cassation* elutasította, hogy kimentést adjon azon az alapon, hogy a körülmények megváltoztak és a szerződés lehetetlenné vált.²⁹ A *force majeure*-re elvileg nem lehetne hivatkozni, ha előre nem látható körülmények megnehezítik és költségesebbé teszik a szerződés végrehajtását, viszont nem lehetetlenítik el azt. A *force majeure* (vagy *cas fortuit*, ez lényegében azonos egymással) két feltételt írt elő, az akadálynak előre nem láthatónak és ellenállhatatlannak (*imprévisible et irresistible*) kellett lennie. A bíróságnak nagy mozgásteret jelentett ez a szabály, hogy eldönthesse, mikor mentesülhet az adós a kötelezettsége alól.

A *La Concorde v. Montagnani*-esetben (1994) Montagnani bejelentkezett a saint-tropez-i Hotel des Lices-be, ahol annak széfjébe elhelyezett egy nagyobb pénzösszeget. Ezt követően a szállodát négy bűnöző kirabolta, és arra kényszerítette a hotel személyzetét, hogy nyissa ki a széfet is (elvitték Montagnani pénzét). Miután a hotel nem adta ki a letétbe helyezett pénzösszeget, Montagnani kártérítést követelt a hotel nem teljesítése miatt. A szálloda az *elháríthatatlan külső okra* hivatkozott, ám a bíróság ezt nem találta *force majeure*-nek, mert úgy vélte, hogy egy luxusszállodában fegyveres rablásra számítani kell (így az nem előre nem látható ok). Az ügyben eljáró bíróság hozzáfűzte azt is, hogy ha még a szálloda személyzete nem is tudta volna megakadályozni a széf kinyitását és a pénz elvitelét, ami az ügyféllel kötött szerződésének teljesítését tette lehetetlenné, a hotel jobb óvintézkedéseket is fogantathatott volna a rablás elkerülése érdekében. Ténylegesen az éjszakai portás engedte be az egyik rablót, aki egy szállodai vendéggel való találkozásra hivatkozott.³⁰

További kimentési lehetőségként állt volna rendelkezésre esetleg az ügyben a *Code civil*-ben szereplő *lésion* (sérelem) jogintézménye, amely akkor merülhet fel, ha a szolgáltatások közötti egyensúly hiánya a szerződés megkötésekor válik nyilvánvalóvá (belső egyenlőtlenség – *inégalité interne*), és nem annak a végrehajtásakor (*bou-*

lerversement extérieur). További megoldás lehetett volna a kimentésre a jogalap nélküli gazdagodás (*l'enrichissement sans cause*) tényállása. Ebben az esetben azonban nem a szerződés felülvizsgálata a célja a feleknek.³¹

3. A bírók szerepének változásai

Előzőleg már utaltam a bírókkal kapcsolatos elvárásokra. A francia bírók szerepe jogalkotói szempontból is fejlődött az évszázadok folyamán. 1804-ben a *Code civil* hatálybalépésével a bírót a törvény hatálya alá helyezték, ez azt jelentette, hogy a törvény rendelkezéseit a bíró pontosan követni köteles volt. A bírói munkára vonatkozólag két *Code civil* szakaszt lehet idézni: „Azzal a bíróval szemben, aki a törvény hallgatása, érthetlensége vagy annak hiánya ürügyén elutasítja az ítélezést, vádat lehet emelni az igazságszolgáltatás megtagadásában való felelőssége (bűnössége) miatt.” (C. civ. 4. cikkely), illetve „Tilos a bíróknak a hozzájuk benyújtott ügyekben általános és szabályozási rendelkezések alapján dönteniük.” (C. civ. 5. cikkely). Ennek a szabálynak az a lényege, hogy mindig a konkrét törvényi szakaszt kell alkalmazniuk, és nem lehet jogot alkotva valamilyen oda nem illő szabályra hivatkozva az ítéletet kibocsátaniuk.

Az ítélezés hatalmát tehát két tiltás korlátozza: a hallgatás tilalma – a bíró köteles eldönteni az ügyet, és nem hivatkozhat az ítélet meghozatala helyett a törvény hallgatására és homályosságára, a másik, a törvény helyett szólas tilalma – a bírónak csak az ügy eldöntésére van hatásköre, a törvény helyett egyéb szabály kimondására nincs. Philippe Rémy szerint kétségtelen, hogy a bíró döntésének van tekintélye, de ez a tekintély maga is relatív, az ítélezési gyakorlat tehát soha nem lehet több, mint egy olyan esetnek az eldöntése, amelyből nem alakulhat ki norma. A polgári peres ügyek bírója, a törvényt alkalmazza, de nem ő hozza őket.³⁴

A *Code civil* kezdeti, a törvényt automatikusan alkalmazó bírói szerepében 1880 körül változás történt: a bíró megjelenik önálló jogi forrásként (a törvénnyel párhuzamosan). Megjelennek olyan „főbb ítéletek” (*grands arrêts*): olyan jogi kérdésekben (például polgári jogi felelősség), amelyek megoldásában a bírói aktivizmus szerepet játszik. Ezzel a bíró egy újabb alakja is megjelenik a francia jogban, mivel kezdetben a bíró hűen követte a törvény előírásait, majd közösségi bíróként és az emberi jogok őréként volt jelen. 1880 után viszont már a polgári bíró a polgári törvények cenzorának a helyzetében is van. Rémy szerint a bíró egyik alakja sem lehet ellentétes a másikkal. Szerinte ezeknek a bírói szerepeknek az lesz az eredménye, hogy amikor a kódex eléri a bicentenáriumiát (2004), olyan bírói szerepkör alakul ki, amely az *ancien régime*-kori helyzetre emlékeztet (meg kell jegyezni, hogy a bírókra vonatkozó *Code civil* rendelkezésekkel éppen ezt akarták elkerülni).³⁵

4. A jog változásai

Jan M. Smits utal arra, hogy mindkét világháború után fogadtak el olyan törvényeket, amelyek lehetőséget adtak a bíróságoknak arra, hogy a háború előtt létrejött megállapodásokat módosítsák, ha az egyik félnek jelentős gondot okozna szerződési kötelezettségének teljesítése. Hozzáteszi, hogy még a *Canal de Craponne*-ítéletet követően is született olyan vélemény, hogy a bíróságnak megvan arra a lehetősége, hogy egy szerződést megváltoztasson, vagy érvénytelenítsen, illetve hatályon kívül helyezzen, ha a szerződés megkötése után olyan releváns körülmény merülne fel, amely miatt szükség lenne a szerződés módosítására vagy megszüntetésére.³⁶ Janwillem Oosterhuis idézi a *Bacou v. Saint-Pé*-esetet (1921), amelyben a bírónak a haszonbérlet lejártakor – az 1910. december 4-én megkötött bérleti szerződés alapján – két opciója volt: a bérelt állatállományt vagy annak az árát adja-e vissza. A tulajdonos sikertelenül érvelt amellett, hogy jogosult lenne legalább a növekmény egy részére, amely az állatállomány piaci értékében történt: a háború kezdetétől 1920-ra (a szerződéses idő végére) a kiskereskedelmi árak 200%-kal emelkedtek.³⁷

A háború alatt a *Cour de Cassation* sosem terjesztette ki a kötelezettség teljesítésének lehetetlenségét olyan ügyekben, ahol pedig az angol jog ismert és alkalmazott jogi megoldásokat, mint például a szerződési cél meghiúsulása (*frustration of purpose*) vagy a gazdasági lehetetlenség (*economic impracticability*). A háború után, az infláció emelkedésével, a *Cour de Cassation* elutasította, hogy bírói kimentést adjon monetáris értékcsökkenés alapján. Ugyan a *Code civil* jogi rendelkezései és a törvény szelleme sem támogatta az ilyen kimentést, ám számos olyan szakasza volt a jogszabálynak, amelyeket fel lehetett volna használni erre a célra, az egyik leglényegesebb éppen az 1134. cikkely volt. Ennek kapcsán idézhető a *Canal de Craponne*-esetben a Semmitőszék véleménye, miszerint a szerződés módosításához a teljesítés lehetetlenségének abszolútnak kell lennie. A *Cour de Cassation Canal de Craponne*-ügyben hozott döntése azt határozta meg, hogy az árakban történő emelkedés a háború után sem menti ki a feleket a teljesítés kötelezettség alól.⁴⁰

A 20. század hatvanas éveitől kezdve a bírói gyakorlatban egyre inkább megjelent a jóhiszeműségre való hivatkozás, amikor a kiszolgáltatottabb felet akarták védelmezni, és ezzel az érveléssel avatkoztak a bírók a szerződésekbe. Jó példát kínál erre a Semmitőszék 1985-es esete, amelyben alkalmazta a jóhiszeműség elvét. (Cour de cassation, Chambre civile 1, 1985. március 20.) Úgy találta a Semmitőszék, hogy egy biztosítótársaság nem járt el jóhiszeműen, amikor megtagadta a kártérítést egy jármű ellopása miatt. A biztosítótársaság arra hivatkozott, hogy a jármű riasztójának típusát nem hagyta jóvá, viszont nem bocsátotta rendelkezésre azt a listát, amely feltüntette volna, hogy mely típusokat lehetne használnia. További érve volt a bíróságnak, hogy a biztosított már eleve három éven át fizette a biztosítási díját.

Ám az általános tendencia mégiscsak az volt, hogy a bíróságok újra és újra kiálltak a szerződéses kötelezettség

kötelező ereje mellett, és általában kizárták a jóhiszeműség követelményét. Erre válaszul a jogalkotó az 1975. július 9-én elfogadott törvénnyel módosította a régi *Code civil* 1152. cikkelyét, és ezzel a módosítással már a bírókat is megillette a szerződések bizonyos mértékű módosításának joga. A bírókat felhatalmazták arra, hogy a szerződésekben a (kötelezett) fél részére a nem teljesítés miatt szankciókat lehetővé tevő feltételeket mérsékeljék (adásvételi, illetve hitelekkel kapcsolatos megállapodásoknál volt jelentősége a szabálynak). Dennis Tallon szerint a jóhiszeműségnek azért akartak a *Code civil* eredeti szerkesztői kevesebb alkalmazási lehetőséget adni, mert egyrészt a felek akaratát tartották a legfontosabbnak, másrészt pedig volt félelem bennük, hogy a bírók önkényesen a szerződésekbe fognak beleavatkozni, és ezzel a forradalom előtti *ancien régime* visszatér, amitől pedig éppen meg akartak szabadulni. Az 1804-es *Code civil* az egyén (polgár) autonómiájának az elvét tükrözte, ami megfelelt a kor gondolkodásmódjának. A szerződések kötelezőségét hirdette, és azokat a demokratikusan elfogadott törvények szintjére emelték (leszámítva azokat a szerződéseket amelyek tisztességtelennek vagy tiltottnak minősültek).⁴⁴

A *Code civil* 2016-os reformját követően a jóhiszeműséget az 1104. (az egyenlőséget pedig az 1108.) cikkely tárgyalja. A szerződés kötelező erejének elve szintén szerepet kapott a kódex módosított változatában. Az új 1103. cikkelyben szinte szó szerint megtalálható a kódex előző változata 1134. cikkelyének (1) bekezdése, miszerint: „A jogilag megfelelően létrehozott szerződések törvényerővel bírnak azok között, akik létrehozták őket.”⁴⁵ A szerződéseknek joghatásuk van, és a *pacta sunt servanda* elve szerint a felek teljesíteni kötelesek azt, amit a szerződésben megígértek.⁴⁶

Érdekes módon, míg a polgári peres gyakorlatra 2016 előtt kevésbé volt jellemző, hogy figyelembe vegye a szerződések kiszámíthatatlanságát, addig a közigazgatási szerződések esetében ez már felmerült. Noha a szerződés kötelező erejének elvét tartalmazó *Code civil* 1134. cikkelye – amelyet figyelembe lehetett volna venni – erről hallgatott. Ugyanakkor Ricou szerint, amikor egy francia bíró igyekezett például egy ilyen ügyben eljárni, és valamilyen kielégítő megoldást találni, a nehézség a törvény szövegének a szükségszerűségéből is adódhatott.⁴⁷

A közigazgatási ítélezési gyakorlatban a körülmények változásának problémája tehát már korábban is teret nyert. Az 1916. évi gaz de bordeaux-i ítéletével a *Conseil d'État* (Államtanács) elismerte az *imprévision* elvét, és azt alkalmazta (ezzel a megoldással lényegében megtagadta a Semmitőszék gyakorlatának követését). Az esetben arról volt szó, hogy a szén árának jelentős emelkedése megbolygatta a szerződés eredeti gazdaságosságát, és jelentős költségnövekedést eredményezett a koncesszióba vevőnél. Az ár növekedése miatt az ítélet elismerte a koncesszióba vevőnek a kártalanításhoz fűződő jogát (*indemnité*), aki a szerződés végrehajtását tovább folytatta (bár meg kell jegyezni, hogy ez egy közszolgáltatási szerződés volt).⁴⁸ A bírói megoldás az volt, hogy ha a szerződés gazdaságosságát valamilyen ok, árváltozás, előre nem látható külső, illetve átmeneti esemény veszélyezteti, akkor a bíró

nem felülvizsgálja a szerződést, hanem a kártalanításhoz fűződő jog alapján jár el a „sérelem szenvedett – sérült” (*lésée*) fél érdekében. Ha a szerződéses kötelezettségek közötti egyensúlyhiány végleges, akkor a *Conseil d'État* dönthet úgy, hogy a szerződést fel kell bontani (*Compagnie des tramways de Cherbourg*, 1932). Itt nyilvánvaló ellentét állt fenn a rendes bírósági és a közigazgatási bírósági gyakorlat között.⁴⁹

A közigazgatási bíráskodásban tehát teret nyert az *imprévision* jogintézménye. 2007-ben az Államtanács megadta a lehetőséget a fellebbezésre: a közigazgatásban pályázatot írtak ki, és az ennek során elutasított jelölteknek jogot biztosítottak, hogy megtámadhassák annak a pályázatnak az érvényességét, amelyben részt vettek, valamint a kártalanítási igényeiket is előterjeszthették. Később ügy határozott az Államtanács, hogy lehetővé teszi a keresetet minden olyan harmadik fél számára, akinek az érdekeit valószínűleg közvetlenül és határozott módon sértették meg, és aki a sértett érdekével közvetlenül kapcsolatba hozható szabálytalanságokra hivatkozik.⁵⁰ Ugyanakkor a Semmitőszék is egy esetben elismerte a *Code civil* új *imprévision*-szabálya előtt, hogy a koncesszió lejáta után a jogosult alkalmazhatja az *imprévision*ot végső elszámolás-kor. Tehát a Semmitőszék figyelembe vette a szerződő fél pénzügyi egyensúlyához való jogát.⁵¹

5. Az esethez kapcsolódó értékelések

A polgári jogban már régóta foglalkoznak a körülmények utólagos változására adott válasz doktrínájával (*imprévision*). Az összehasonlító jog azt mutatja, hogy a 19. században más európai országokban lehetővé vált a szerződések bírósági felülvizsgálata, amely egyes államokban (Nagy-Britannia, Németország, Spanyolország, Svájc) esetjogi fejlődés folytán, másutt (Olaszország, Görögország, Portugália) pedig a jogalkotó beavatkozása révén alakult ki.⁵² Terré és Lequette szerint a francia jogban, szemben a fenti országokkal, a bírósági beavatkozástól való tartózkodás alapja az ítéletek bizonytalanságától való félelem volt. A bírósági felülvizsgálat intézménye azért is jelenhetett meg a nyugati országokban, mert a hosszú időre kötött szerződések száma megsokszorozódott, és gyakran ezzel párhuzamosan a gazdasági körülmények instabillá váltak. Ehhez a jelenséghez járult hozzá, hogy a szerződésekben foglalt, a felek számára végrehajtható kötelezettségek, összetettségük miatt, jelentős végrehajtási időt igényeltek. Az ítélezési gyakorlat változása szükséges volt például a fenntartható energiellátás biztosítása céljából, illetve a különböző alapanyagok beszerzésének zökkenőmentessége miatt is.

Cabrillac felteszi azt a kérdést (még a régi *Code civil* szabályaihoz kapcsolja), hogy a szerződés kötelező erejének fenntartása mellett, lehetséges-e a szerződést módosítani, ha előre nem látható változás állna be a gazdasági helyzetben, és a felek közötti szolgáltatások egyensúlyára ez kihatna? Szerinte több megoldás is lehetséges erre

nézve, egyrészt a felek előrelátása lenne szükséges, hogy megállapodjanak olyan feltételben, amely kiegészítheti őket egy ilyen helyzetben. Másrészt egy általános alapelv lehetővé tehetné a bíró számára, hogy esetleg felülvizsgálja a szerződést. Harmadrészt a korábbi *Code civil* egyes szabályait alkalmazhatnák: az *équité* (régi C. civ. 1135., új C. civ. 1194.), vagy pedig a *jóhiszeműség* (régi C. civ. 1134. (3), új C. civ. 1104.), amelyek megalapozhatják a felülvizsgálatot. Tallon szerint a régi *Code civil* 1135. cikkelye, amely szerint a szerződéseket nemcsak a felek egymás közötti megállapodásai kötelezik, hanem más elvek is, mint a felek közötti egyenlőség, a gyakorlat vagy a törvény által adott szerződés természetére szerinti egyéb rendelkezések is, közel esik a jóhiszeműség alapelvehez.

Cabrillac azt is javasolja, hogy az esetlegesen a szerződés végrehajtása során adódó hátrányokat a felek egymás közötti tárgyalásra történő felhívással is orvosolhatnák. Ezt a lehetőséget akár a megállapodásban is lehetne fektetni: a feleknek találkozniuk kell olyan esemény bekövetkezése után, amely felboríthatja a megkötött szerződés egyensúlyát. Lehetséges lenne, hogy a felek olyan feltételeket is kikötnének a gazdasági nehézségeket orvosolandó, hogy például közös akarattal az árat megváltoztatják, vagy olyan szerződéses rendelkezéseket is módosíthatnának, amelyek a szerződés céljával vagy a felek kötelezettségével függenek össze.

Terré és Lequette szerint további megoldások lehetnek a különböző szerződéses záradékok, ha a szerződő feleknek gazdasági vagy monetáris instabilitás következményei ellen akarnának védekezni. Példák ezek közül a szerződésben alkalmazott monetáris záradék, amely a termék vagy szolgáltatás értékének árat indexálja; az ügyfél számára legkedvezőbb feltétel (*clause du client le plus favorable*); a versengő ajánlat záradéka, amely lehetővé teszi a félnek, hogy a partnerével szemben érvényesítse a harmadik féltől kapott kedvezőbb feltételeket, vagy lehetséges van a szerződésben szereplő rendelkezéseket azokhoz igazítani; végül a szerződés felfüggesztése, vagy felmondása. Megállapodhatnak továbbá arról is a szerződő felek, hogy ha új releváns és a szerződés sorsát meghatározó adatok merülnek fel, akkor újratárgyalják a szerződést. Ez a *clause de hardship* (nehézség) záradék célja. A *vis maior* (*force majeure*) záradék alkalmazásával a szerződés végrehajtását fel lehet függeszteni, abban az esetben, ha a végrehajtás lehetetlenné válna, ez a körülmény a szerződés újratárgyalásához is vezethet, ha továbbra is fennáll az okot kiváltó helyzet. Cabrillac utal arra is, hogy a nemzetközi szerződéseknél jellemző ez a *hardship* intézmény, és akkor lehet használni, ha gazdasági nehézség merülne fel a szerződés végrehajtásakor.

A *Code civil* új változatában, az 1195. cikkelyben található meg az *imprévision* szabálya, amely lehetőséget ad arra, hogy a szerződést felülvizsgálják akkor, ha olyan előre nem látható események merülnek fel, amelyek a szerződés megkötésekor nem voltak várhatóak.⁵⁹ Érdekes továbbá, hogy voltak már jelek, hogy az új *Code civil* szabálya előtt esetlegesen az igazságszolgáltatás nyitott lenne a szerződéses felülvizsgálatra. És érdekes adalék, hogy az új *Civil code* tervezése során a Catala és Terré projektek (a

professzorok által vezetett két projekt, amely a *Code civil* lehetséges módosítására tett javaslatot) is foglalkoztak ennek a szabálynak a bevezetésének a lehetőségével.

Az *imprévision* szabályait az 1195. cikkely tartalmazza:

„Ha a szerződés megkötésekor, előre nem látható, a körülményekben bekövetkező változás miatt, a (szerződés) teljesítése túlzottan megterhelővé válna egy olyan fél számára, aki nem fogadta el a kockázat vállalását, a szerződés újratárgyalását kérheti a vele szerződő féltől. Az újratárgyalás során továbbra is teljesítenie kell a kötelezettségeit.

Az újratárgyalás elutasítása vagy sikertelensége esetén a felek megállapodhatnak a szerződés felbontásában, az általuk meghatározott időpontban és feltételekkel, vagy közös megegyezéssel felkérhetik a bírót, hogy végezze el annak kiigazítását. Ha ésszerű időn belül nem születik megállapodás, a bíró az egyik fél kérésére módosíthatja vagy felmondhatja a szerződést az általa rögzített napon és feltételekkel.”

Caroline Asfar-Cazenave szerint az 1195. cikkely nem írja elő a feleknek, hogy tárgyalásokat kezdjenek a megváltozott viszonyokról, ez mindössze egy lehetőség, amelyet el is utasíthatnak. A Huard-ügyben (1992) a Semmitűzők úgy vélte, hogy az újratárgyalás kötelezettsége fennáll, ha előre nem látható nehézség merülne fel. Egy üzemanyag-állomás üzemeltetője nem tudott versenyképes maradni, mert a hosszú távú szerződés alapján az árat az üzemanyag-szállító határozta meg, aki nem akart vele szöbe állni. A bíróság úgy vélte, hogy aki az újratárgyalást elutasította, noha a gazdasági körülmények változásából profitált, a jóhiszeműséggel ellentétesen járt el. Egy bíró nem módosíthatja a szerződést automatikusan, csak felkérheti a feleket, a jóhiszeműség kötelezettsége alapján, hogy tárgyalják újra azt. A szerződés újratárgyalásának kötelezettsége annak érdekében, hogy a szolgáltatások kiegyensúlyozottságát fenn lehessen tartani, az együttműködés alapelveiből fakad.

Terré és Lequette szerint, lehet, hogy az *imprévision* korábbi hiánya a magánjogban éppen, hogy előnyösebb volt a szerződéses (gazdasági) problémák megoldásában. Azért, mert a hiánya erőteljesebb ösztönzést jelentett a feleknek, hogy már a szerződés megkötése során állapodjanak meg az esetleges negatív gazdasági változások következményeiről. A felek testre szabott választ voltak képesek adni a gazdasági és monetáris instabilitásokból adódó nehézségeikre. Ha nem sikerült volna egyeztetniük egy felmerülő gazdasági nehézség kapcsán, akkor a bíró ezt követően beavatkozhatott volna, hogy felülvizsgálja, vajon a tárgyalás megtagadása a jóhiszeműség követelményének a megsértését jelenti-e.⁶³

6. Befejezés

A francia magánjogban a *Canal de Craponne*-ügy nagyon jelentős referenciapont volt. Egyértelműen megfogalmazta a szerződések kötelező erejét. Ám a körülmények változása oly mértékben alakította a szerződéses viszonyokat a 20. században, hogy szükséges volt az európai

államoknak átgondolniuk a bírói szerződésmódosítás lehetőségét. Érdekes módon a francia jogban a közigazgatási szerződéseknél jelenik meg először a kérdés bírói rendezése. A jóhiszeműség alapelvének segítségével a 20. század második felében tud az igazságszolgáltatás bizo-

nyos ügyekben megoldást találni a szerződéses problémák kezelésére. A *Code civil* 2016-os módosítása végül elvezet az új szabályokhoz, és nem várt körülmények felmerülése esetén a feleknek módjuk van a megállapodásukat korrigálni, akár bírói segítséggel is.

GYURIS, ÁRPÁD

Die Entwicklung des französischen Privatrechts im Lichte des Canal de Craponne-Urteils

(Zusammenfassung)

In diesem Aufsatz möchte der Autor einen französischen Fall vorstellen, der ein wichtiger Eckpfeiler des französischen Privatrechts war. Der Fall *Canal de Craponne* hat lange Zeit die gerichtlichen Auffassungen in Bezug auf Verträge in Frankreich bestimmt. Der *Code civil* unterstützt eindeutig den Grundsatz der Verbindlichkeit von Verträgen.

Im 19. und 20. Jahrhundert stellte sich die Frage, ob es zulässig war, die ursprünglichen Vereinbarungen an die Umstände anzupassen, falls sich das ursprüngliche Gleichgewicht des Vertrags geändert hatte. Im Zivilrecht begann man, sich mit der Doktrin der Reaktion auf eine spätere Änderung der Umstände (*imprévision*) zu befassen. Das vergleichende Recht zeigt, dass im 20. Jahrhundert eine gerichtliche Überprüfung von Verträgen in anderen europäischen Ländern möglich wurde, manchmal aufgrund

von Entwicklungen in der Rechtsprechung (Großbritannien, Deutschland, Spanien, Schweiz) und manchmal aufgrund gesetzgeberischer Eingriffe (Italien, Griechenland, Portugal).

Der französische Grund, von gerichtlichen Eingriffen abzusehen, war die Angst vor Unsicherheit in den Urteilen. Bis in die 2000er Jahre galt diese Entscheidung weltweit als grundlegendes Zeichen des französischen Rechts, selbst beim Aufbau internationaler Handelsbeziehungen. Die Streitigkeiten über den Fall führten schließlich zu den neuen Vorschriften des *Code civil* in der 2016 geänderten Fassung. In der neuen zivilrechtlichen Fassung des *Code civil*, und zwar in Artikel 1195, gibt es eine *imprévision*-Regel, die es ermöglicht, den Vertrag im Falle unvorhergesehener Ereignisse zu überarbeiten, die zum Zeitpunkt des Vertragsabschlusses nicht erwartet wurden.

Jegyzetek

- ¹ *Commentaire d'arrêt. Canal de Craponne. Cass. Civ. 6 mars 1876.* <http://playmendroit.free.fr/arrets/CA06031876.pdf>
- ² A Vilaine egy folyó Bretagne-ban. Mayenne megyétől nyugatra indul, Arzal és Pénestin (Tréhiguier) települések között ömlik az Atlanti-óceánba.
- ³ BEZANÇON, Xavier: Une approche historique du partenariat public-privé. *Revue d'économie financière*, Hors-série. 1995. 29. p.
- ⁴ BRIND'AMOUR, Pierre: Nostradamus astrophile: les astres et l'astrologie dans la vie et l'oeuvre de Nostradamus. Ottawa, 1993. University of Ottawa Press.
- ⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Adam_de_Craponne Adam de Craponne 1526-ban született Salon-de-Provence-ban, és 1576. december 20-án mérgezhették meg Nantes-ban. Provanszi származású, rezszánsz francia mérnök volt.
- ⁶ Péliissanne (Pelissano provensziául) francia település, Bouches-du-Rhône megyében található, a Provence-Alpes-Côte d'Azur régióban. A falu 6 km-re fekszik Salon-de-Provence-tól, 26 km-re van Aix-en-Provence-tól és 55 km-re Marseille-től.
- ⁷ Az esethez tartozóan érdekeltek a közölt pénzek mai értékei. Ez kb. 37 eurót ér. Lásd JEAN, Michel: Le coût des travaux du Canal de Craponne (1554–1571). *Provence historique*, 2009. fascicule 237. http://provence-historique.mmsh.univ-aix.fr/Pdf/PH-2009-59-237_3.pdf
- ⁸ Az értékét nehéz pontosan felbecsülni, ha a későbbi francia frankot vesszük alapul, akkor 3 sol 15 centime-nek felelt meg a 19. század végén (lásd www.kislexikon.hu/sou.html). Különböző becsléseket felhasználva az akkori érték a 16. század közepén még kb. 2 eurót ért, és ez az érték a 19. század végére kb. a mai 0,37 eurót jelentené. MONANGE, Jean: De la valeur des choses dans le temps. *Histoire – Généalogie*, 1 février 2001. www.histoire-genealogie.com/De-la-valeur-des-choses-dans-le-temps?lang=fr%20.
- ⁹ Uo. Ez kb. mai értéken 7400 euró lenne.

- ¹⁰ GORDLEY, James – VON MEHREN, Arthur Taylor: *An Introduction to the Comparative Study of Private Law*. Cambridge, 2006. Cambridge University Press, 524–525. p.
- ¹¹ TERRÉ, François – LEQUETTE, Yves: *Imprévision. Contrat à exécution successive. Changement des circonstances. Déséquilibre des prestations absence de révision*.
- ¹² Gaston Alexandre Auguste de Galliffet, 1831. január 23-án született Párizsban és ott is halt meg 1909. július 9-én, francia katona volt. <http://playmendroit.free.fr/arrets/CA06031876.pdf> 1. p.
- ¹³ TERRÉ–LEQUETTE 2015. 4. p.
- ¹⁴ Uo.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ Uo.
- ¹⁷ „Les conventions légalement formées tiennent lieu de loi à ceux qui les ont faites. Elles ne peuvent être révoquées que de leur consentement mutuel, ou pour les causes que la loi autorise. Elles doivent être exécutées de bonne foi.”
- ¹⁸ „Les conventions obligent non seulement à ce qui y est exprimé, mais encore à toutes les suites que l'équité, l'usage ou la loi donnent à l'obligation d'après sa nature.”
- ¹⁹ TERRÉ–LEQUETTE 2015. 4. p.
- ²⁰ <https://www.france-voyage.com/>.
- ²¹ <http://playmendroit.free.fr/arrets/CA06031876.pdf> 1. p.
- ²² DELVOLVÉ, Jean-Louis: L'imprévision dans les contrats internationaux. *Droit international privé: travaux du Comité français de droit international privé*, 9e année, 1988–1990. 1991. 147. p.
- ²³ TERRÉ–LEQUETTE 2015. 4. p.
- ²⁴ MAUREIRA, N. Ulloa: Introduction du Concept Américain des Contrats Incomplets en Droit Civil Français. *Global Jurist*, 2004. 3. sz. 34. p.
- ²⁵ SMITS, Jan M.: *Contract law. A comparative introduction*. Cheltenham, 2014. Edward Elgar, 202–203. p.

- ²⁶ CABRILLAC, Rémy: *Droit des obligations*. Paris, 2014. Dalloz, 110. p.
- ²⁷ „Aucune considération de temps ou d'équité ne peut permettre au juge de modifier la convention licite et librement acceptée par les parties.”
<http://playmendoit.free.fr/arrets/CA06031876.pdf> 3. p.
- ²⁹ OOSTERHUIS, Janwillem (a): Unexpected Circumstances arising from World War I and its Aftermath: 'Open' versus 'Closed' Legal Systems. *Erasmus Law Review*, 2014. 2. sz. 69. p.; OOSTERHUIS, Janwillem (b): Unexpected Circumstances arising from World War I and its Aftermath: 'Open' versus 'Closed' Legal Systems. *M-EPLI Maastricht European Private Law Institute Working Paper No. 18*. 2014. 5. p.
- ³⁰ SMITS 2014. 212. p.
- ³¹ <http://playmendoit.free.fr/arrets/CA06031876.pdf> 3. p.
- ³² „Le juge qui refusera de juger sous prétexte du silence, de l'obscurité ou de l'insuffisance de la loi, pourra être poursuivi comme coupable de déni de justice.”
- ³³ „Il est défendu aux juges de prononcer par voie de disposition générale et réglementaire sur les causes qui leur sont soumises.”
- ³⁴ RÉMY, Philippe: La part faite au juge. *Le Code civil*, 2003. 9. sz. 27. p.
- ³⁵ Uo. 30–33. p.
- ³⁶ SMITS 2014. 202–203. p.
- ³⁷ OOSTERHUIS (a) 2014. 76. p.
- ³⁸ A szerződési cél megghiúsulása akkor következik be, amikor egy előre nem látható esemény megghiúsítja a felek elsődleges célját a szerződés létrehozásában, oly módon, hogy a szerződés teljesítése gyökeresen eltér attól, amelyet mindkét fél eredetileg elképzelt. Angol jogeset, például *Taylor v Caldwell*.
- ³⁹ A szerződések jogában a lehetetlenülés doktrínája esetén a vállalt kötelezettség kivihetetlenül nehézé vagy drágává válna a fél számára. A különbség az előbbi doktrínával szemben, hogy ebben az esetben még fizikailag lehetséges lenne végrehajtani a szerződést, csak nagyon drága lenne. A szerződési cél megghiúsulása esetén objektív feltételt, a lehetetlenülés pedig szubjektív feltételt kell figyelembe venni.
- ⁴⁰ OOSTERHUIS (a) 2014. 76. p.; OOSTERHUIS (b) 2014. p. 16–17. p.
- ⁴¹ TALLON, Dennis: *Le concept de bonne foi en droit français du contrat*. Roma, 1994. Centro di studi e ricerche di diritto comparato e straniero. www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/tallon1.html.
- ⁴² Uo.
- ⁴³ CICONNE, Dominique: L'article 1152 alinéa 2 nouveau du Code Civil et la révision judiciaire des clauses pénales (Analyse de la Jurisprudence de la Cour de Rennes). *Revue Juridique de l'Ouest*, 1979. 2. sz. 1–14. p.
- ⁴⁴ SMITS, 2014. 11. p.
- ⁴⁵ *Les contrats légalement formés tiennent lieu de loi à ceux qui les ont faits*.
- ⁴⁶ ROWAN, Solène: The new French Law of Contract. *International & Comparative Law Quarterly*, 2017. 4. sz. 813. p.
- ⁴⁷ RICOU, Benjamin: Le silence au service de la production juridictionnelle du droit: méthodes et politiques des juridictions ordinaires françaises. *Les Cahiers de droit*, 2015. 3–4. sz. 692. p.
- ⁴⁸ CABRILLAC 2014. 109. p.
- ⁴⁹ <http://playmendoit.free.fr/arrets/CA06031876.pdf> 3. p.
- ⁵⁰ RICOU 2015. 692. p.
- ⁵¹ TERRÉ–LEQUETTE 2015. 8. p.
- ⁵² Uo. 7. p.
- ⁵³ TALLON 1994.
- ⁵⁴ CABRILLAC 2014. 109. p.
- ⁵⁵ TALLON 1994.
- ⁵⁶ CABRILLAC 2014. 109. p.
- ⁵⁷ TERRÉ–LEQUETTE 2015. 7. p.
- ⁵⁸ CABRILLAC 2014. 111. p.
- ⁵⁹ FRANÇOIS 2016.
- ⁶⁰ CABRILLAC 2014. 111. p.
- ⁶¹ *Si un changement de circonstances imprévisible lors de la conclusion du contrat rend l'exécution excessivement onéreuse pour une partie qui n'avait pas accepté d'en assumer le risque, celle-ci peut demander une renégociation du contrat à son cocontractant. Elle continue à exécuter ses obligations durant la renégociation. En cas de refus ou d'échec de la renégociation, les parties peuvent demander d'un commun accord au Juge de procéder à l'adaptation du contrat. À défaut, une partie peut demander au Juge d'y mettre fin, à la date et aux conditions qu'il fixe.*
- ⁶² ASGAR–CAZENAIVE, Caroline: Le nouveau droit français des contrats. *Revue Thémis*, 2016. 3. sz. 727. p.
- ⁶³ TERRÉ–LEQUETTE 2015. 8. p.

Stál József

A zsidók névviselése és a zsidó nevek viselése a nemzetiszocialista Németországban

1. A személy felismerhetetlensége a nevééről

Adolf Hitler bemutatása szükségtelen. Szintén közsímet *Adolf* Eichmann, a zsidódeportálások egyik fő szervezője, akit Izraelben halálra ítélték. *Adolf* Abraham Halevi Fraenkel matematikus, Hans

Adolf Krebs orvos, biokémikus: zsidó származásuk miatt a hitleri Németországban elvesztették munkahelyüket, és külföldre menekültek. A bibliai *József* zsidó, míg *Josef* Goebbels náci propaganda-miniszter minden idők legnagyobb antiszemita uszítója. *Josef* Mengele, az auschwitzi koncentrációs tábor orvosa. A Rosenberg nevet zsidónak mondják, mégis egyik viselője Alfred *Rosenberg*, a náci fő ideológusa volt. *Julius* Hirsch Németország legendás futballistája zsidó volt, kizárták a sportegyesületből, majd Auschwitzban meggyilkolták. Ugyanezt az utónevet viselte Streicher is, a *Der Stürmer* antiszemita újság alapítója, kiadója, a zsidó üzletek bojkottjának egyik szervezője. *Heinrich* Heine romantikus költő, író, akinek műveit a zsidó származása miatt a náciok tilalmazták. Az azonos utónevet viselő Himmler az SS vezetője, a náci Németország második legbefolyásosabb embere. *Albert* Einstein zsidó származású német fizikus, a relativitáselmélet megalkotója. *Albert* Speer náci főépítész, fegyverkezési miniszter. *Eva* Braunt Hitler szeretőjének mondják, a háború utolsó

napjaiban házasságot kötöttek. *Eva* Herrmann festő, rajzoló, édesanyja Auschwitzban halt meg.

E rövid példák is szemléletesen mutatják, hogy a névből nem lehet következtetni viselőjének fajára, etnikumára, vallására, így arra sem, hogy zsidó-e.

A nemzetiszocialista Németországban a zsidók nevékről való beazonosítása céljából jogszabályokat, azok végrehajtására igazgatási intézkedéseket hoztak, megtiltották továbbá, hogy német vérűek zsidó neveket vegyenek fel. A névviselés szabályozása szervesen épült be a zsidók jogalkotás általi üldözésébe. Ez is hozzájárult a kirekesztésükhöz, de lehetővé tette a deportálásuk során a beazonosításukat is.

A Reichstag elnöke, Hermann Göring (középen) kihirdeti a nürnbergi faji törvényeket (Nürnberg, 1935. szeptember 15.)⁶

2. A zsidóellenes jogalkotás a nemzetiszocialista Németországban

Adolf Hitler 1933. január 30-án történt hatalomra jutása után azonnal megkezdődött az állam és a jogrend náci ideológia módjára történő átalakítása. Személyiség nélküli társadalom megteremtésére, totális állam kialakítására törekedtek, amelyben nem ismerték el az élet egyedi lényegét. A náci tan megvalósítása az állampolgári egyenlőség kiiktatását, a jogállam tiszta diktatúra javára történő felszámolását, az emberi jogok, a keresztény vallás és erkölcs tanainak megszüntetését, az emberi méltóság semmibe vételét, a polgári társadalomnak rasszista alapú rendszerré átalakítását jelentette.¹

Köztudott, hogy a második világháború alatt zsidó emberek millióit pusztították el. Nem ennyire ismert azonban, hogy ezt Németországban jogszabályok és igazgatási intézkedések előzték meg, amelyek lényegét Goebbels propagandaminiszter 1935. október 19-én úgy fogalmazta meg, hogy „a zsidókérdést nem egyedek, hanem törvények oldják meg, amelyeket mi hozunk, mert zsidóellenes kormány vagyunk”.²

A zsidók elleni jogalkotás 1933. április 7-én kezdődött a hivatásos hivatalnoki kar helyreállítására meghozott törvénnyel, amellyel kezdetét vette a zsidók eltávolítása a közéletből. Ezzel együtt 1936-ig 636 antiszemita törvényt, rendeletet, igazgatási rendelkezést hoztak, azokat 1939-ig 230, majd további 525 követte. Az utolsók 1945. február 16-ra tehető és „zsidóakták” megsemmisítését célozták.³

Ennek legfontosabb állomásait az 1935. szeptember 15-én meghozott nürnbergi (faji) törvények képezték. Az egyik, a birodalmi polgársági törvény (*Reichsbürgergesetz*),⁴ amely szerint „állampolgár az, aki a Német Birodalom védelmi kötelékéhez tartozik és az iránt különösen elkötelezett. [...] Birodalmi polgár csak a német vagy ro-

konvéri állampolgár lehet [...]” Első végrehajtási rendelete⁵ meghatározta a „zsidó” fogalmát (aki legalább három, a faj szerint teljesen zsidó nagyszülőtől származik, vala-

mint zsidónak tekintendő a két teljes zsidó nagyszülőtől származó vegyes vérű is, ha – többek között – a zsidó vallásközösséghez tartozik, vagy zsidóval házasult, vagy zsidóval kötött házasságból származik). Elrendelte, hogy a zsidó nem lehet birodalmi polgár, politikai ügyekben nem illeti meg szavazati jog, közhivatalt nem tölthet be, a zsidó hivatalnokok nyugállományba lépnek.

A másik a német vér és a német becsület védelmét cél-

zó törvény (*Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre*),⁷ amely megtiltotta a zsidók és németek vagy „rokonvéri” állampolgárok közötti házasságkötést. A tilalom ellenére kötött házasságokat semmisnek nyilvánította. Tilalmazta a zsidók és németek vagy „rokonvéri” állampolgárok házasságon kívüli kapcsolatát, előírta továbbá, hogy a zsidók német vagy „rokonvéri”, 45 év alatti női állampolgárokat a háztartásukban nem foglalkoztathatnak, valamint a birodalmi és nemzeti lobogó használatára, a birodalmi színek viselésére nem jogsultak.

A választóvonalat az előbbi politikai, az utóbbi biológiai alapon húzta meg, a végrehajtási rendeletekkel együtt ezek lettek a zsidóüldözést megalapozó jogszabályok. A törvénykommentár szerint e jogszabályokkal „a nemzetiszocialista mozgalom régi követelése teljesült. Az eddigi szabályozás alapvető hibája az volt, hogy minden állampolgár ugyanazokat a politikai jogokat bírta fajra, érzületre és méltóságra tekintet nélkül. [...] Az, hogy a törvény a birodalmi polgárok belső köréből az idegen vérű állampolgárokat, elsősorban a zsidókat kizárja, a nemzetiszocialista államban magától értetődő.”⁸

A német lakosság zsidó része tehát csekélyebb jogúvá vált, fizikai elpusztításukat így előzte meg „polgári haláluk”. A berlini Landgericht három évvel későbbi álláspontja szerint „helytelen nézet az, hogy a nürnbergi törvények a zsidók helyzetét véglegesen rendezték. Ezek csupán a kezdetet jelentették. A fejlődés még nem fejeződött be.”⁹ Ugyanezt az álláspontot képviselte a szakirodalom is: „A nemzetiszocialista állam törvényei révén a német népnek a zsidó vértől való tisztán tartása és a német állami életnek a zsidó hatásokkal szembeni védelme a jövőre biztosított. Ezzel azonban még nem zárult le a zsidósággal szembeni harc. [...] A zsidó szellem az évszázadok alatt [...] túl mélyen hatolt be a német nép kulturális és jogi életébe. Még hosszú, aprólékos és fáradságos munkára lesz szükség ahhoz, hogy az utolsó zsidó hatások megszűnjenek.”¹⁰

A szakirodalom még 1942-ben is azt vallotta, hogy „a nürnbergi törvények [...] a zsidókérdés gyakorlati sza-

Hitler a zsidók elpusztításáról beszél a Reichstagban (Berlin, 1939. január 30.)¹²

bályozásának kezdetei. Ezeknek és végrehajtási rendeleteknek az előírásai döntőek voltak. [...] A *Führer* a kihirdetésükkor egyértelművé tette, hogy további, súlyosabb intézkedések következnek.”¹¹

Ezeknek az „intézkedéseknek” az egyik állomása a zsidók névviselésének és a zsidó nevek viselésének jogi szabályozása volt, amely a csúcspontját 1938-ban érte el.

3. A zsidók névváltoztatásának elnehezítése Poroszországban és a nemzetiszocialista uralom kezdetén

Poroszországban egy 1816. december 7-én hatályba lépett rendelettel az akkor használt nevek családi névként történő viselését írták elő, amitől eltérni csak engedéllyel lehetett. Az anyakönyvezési törvénnyel (*Reichsgesetz über die Beurkundung des Personenstands und die Eheschließung*)¹³ 1875. február 6-án megteremtették a Német Birodalomban a családi és utónevek anyakönyvezési kötelezettségét. A kereszténységre áttért zsidók általában keresztényként csengő neveket vettek fel, valamint a 19. század második felében az erősödő antiszemitizmus miatt egyre több zsidó vett fel nem zsidó családi nevet. Ezt akarták megakadályozni Poroszországban egy 1894. március

12-én meghozott rendelkezéssel, amely szerint családi nevek megváltoztatására irányuló kérelmeknek [...] kielégítő ok nélkül nem lehet helyt adni [...], így akkor sem, ha [...] antiszemita mozgalom miatt egy, a zsidó származást jelölő nevet egy másikkal akarnak felcserélni”.¹⁴ 1919. november 3-án pedig részletesen szabályozták a névváltoztatást.¹⁵ E szerint a név a személy külső, más személyektől megkülönböztető jegye. A rendeletben a zsidó nevekre nem voltak speciális szabályok. A névváltoztatási eljárások lefolytatását 1932. december 21-én áthelyezték az alsósztintű igazgatási hatóságokhoz.¹⁶ Az eljárás szabályait egy végrehajtási utasításban már korábban meghatározták,¹⁷ valamint az elbírálás szempontjait is körülírták egy – nyilvánosságra nem hozott – irányelvben.¹⁸

Az irányelv abból indult ki, hogy a családi név „a vér szerinti kapcsolatok megismerését szolgálja. A név megváltoztatása megnehezíti a családból származás felismerését”. A *Zsidó nevek* rész szerint „helytelen nézet, hogy zsidó személy becstelenségére válik zsidó név viselése. Nem támogatható ezért zsidó személyek azon törekvése, hogy a származásukat zsidó nevük elhagyásával vagy megváltoztatásával álcázzák. A kereszténységre áttérés sem képezi a név megváltoztatásának alapját, és nem indokolható antiszemita áramlatokkal, vagy könnyebb gazdasági boldogulással sem. Ezzel szemben visszatartó zsidó nevek, amelyek a tapasztalat szerint gúnyra adnak alapot (például

Itzig, Schmul¹⁹), vagy elutasítást ébresztenek (*Nachtschweiß, Totenkopf* [éjszakai verejtékezés, halálfej]), a német eredetű, visszataszító nevekhez hasonlóan változtathatók meg. Ennek során hasonló hangzású név (*Issen, Schmal*), közeli hozzátartozó neve vagy fantázianév engedélyezhető”.

Hitler hatalomra jutása után az antiszemitizmus meghatározta a névviselés szabályozását is, amelynek egyik kezdeti oka az volt, hogy a zsidók elleni uszítás miatt egyre többen változtatták meg a nevüket. A névváltoztatási kérelmek gyakoribbá válása miatt a porosz igazságügyi miniszter 1933. április 3-án a porosz belügyminiszternek adott tájékoztatásában felhívta a figyelmet arra, hogy „a zsidók névváltoztatási kérelmei az utóbbi időben rendkívül sokasodnak. Ezáltal azt akarják elérni, hogy a zsidó fajhoz tartozást elrejtsek”. Az erre négy nap múlva adott válasz szerint „zsidó vagy zsidóként hangzó neveknek keresztény nevekre változtatását az egyéb feltételek fennállása esetén is csak akkor fogom engedélyezni, ha a kérelmező bizonyítja, hogy nem zsidó származású”.²⁰

A porosz belügyminiszter 1933. április 3-án kelt intézkedése szerint zsidók névváltoztatásra irányuló kérelmeit az Igazságügyi Minisztériumhoz kellett továbbítani jóváhagyás céljából „annak megakadályozására, hogy a származásukat leplezzék”. Az 1933. április 7-én kiadott belügyminiszteri utasítás a névváltoztatásokra nézve kimondta a Belügyminisztérium kizárólagos hatáskörét, és rögzítette, hogy a zsidó hangzású nevet viselő személyek

kérelmeinek csak akkor lehet helyt adni, ha a kérelmező bizonyítja, hogy nem zsidó származású. Az 1933. május 15-én kiadott belügyminiszteri utasítás szerint: „Olyan név megváltoztatására irányuló kérelemnek, amely azt a célt szolgálja, hogy a nem árja származást elrejtse, alapvetően nem lehet helyt adni. Emiatt szükséges, hogy valamennyi, hozzám intézett névváltoztatási kérelemmel kapcsolatos tájékoztatásból kitűnjék a kérelmező árja vagy nem árja származása. [...] Megváltoztatható zsidó nevek kizárólag zsidó nevekkal helyettesíthetők.”²¹

A névváltoztatási kérelmeket nagy számban elutasították. A porosz Belügyminisztérium 1933. szeptember 7-én kelt határozata szerint például: „A Solingenben élő Johann Paul Cahnnak a Koch családi név viselésére vonatkozó kérelmének nem adtam helyt, mert árja származása nem nyert kielégítően bizonyítást. A Cohn (Kohn) névvel ellentétben a Cahn (Kahn) tipikus zsidó név, amelynek árja személyek általi viselése aligha fordul elő. A származás bizonyítására ezért szigorú követelményeket kell megállapítani.”²³

Mivel névváltoztatásra sor kerülhetett házasságkötéssel, apasági elismeréssel vagy örökbefogadással is, a porosz Belügyminisztérium egyik átírata szerint „gondoskodni kell arról, hogy a fajidegen személyek az ilyen lehetőségeket az idegen fajt elrejtő név felvételének megkönnyítésére ne tudják kihasználni”. Utalt a Polgári Törvénykönyv 1758. §-ára, amely szerint a gyermek az apai elismerő nyilatkozatot tevő személy nevét kapja, és ezt a nem árja

Zsidók elleni razzia (Berlin, 1933)²²

Zsidó üzlet bojkottja. „Németek! Védekeztek! Ne vásároljatok zsidóknál!” (Berlin, 1933)²⁹

személyek kihasználják a nevük eltüntetésére.²⁴ 1933. november 23-án beiktatták²⁵ a Polgári Törvénykönyvbe az 1325/A. §-t, amely szerint „a házasság semmis, ha kizárólag vagy túlnyomóan abból a célból kötötték, hogy a nőnek lehetővé tegye a férfi családi nevének viselését anélkül, hogy a felek között házassági életközösség áll fenn”. Az ezzel egyidejűleg megváltoztatott 1754. § alapján az örökbefogadási szerződés nem hagyható jóvá, „ha a szerződéskötők közötti családi kötelék létrehozása ellen fontos okok hozhatók fel”. Egy másik rendelkezéssel az 1918. november 6-án kötött örökbefogadási szerződések semmissé nyilváníthatóságát mondta ki arra az esetre, ha „nem a szülő-gyermek kapcsolatnak megfelelő családi köteléket akartak létrehozni”. Egy porosz belügyminiszteri utasítás szerint a módosításra azért volt szükség, mert „különösen idegen fajok hozzátartozói így rejtették el a származásukat”.²⁶

1934. június 25-én került kibocsátásra az a rendelet, amely a családi nevek megváltoztatását megnehezítette, a „németesítésüket” pedig megtiltotta. A végrehajtási utasítás szerint „minden névváltoztatás akadályozza a családból származás felismerését, megkönnyíti a személyi állapot elrejtését, és elrejtje a vér szerinti származást. A névváltoztatás ezért csak akkor következhet be, ha fontos ok indokolja.” A végrehajtási irányelv alapján „nem árja származású személyek név megváltoztatására irányuló kérelmeinek alapvetően nem lehet helyt adni, mert ezzel a nem árja származást elrejtjenék. A kereszténységre átérés sem alkalmas a névváltoztatás megindokolására.”²⁷

A belügyminiszter 1937. április 14-én kiadott, anyakönyvvezetőknek címzett, a német utónevek viselését érintő ajánlásában arra hívta fel a figyelmet, hogy „a né-

met népi bajtársak gyermekei alapvetően kizárólag német utóneveket kaphatnak”. Ezzel elejét akarták venni annak, hogy német gyermekek nem német – így akár zsidó – utóneveket kapjanak, „azonban az idegen eredetű, Németországban évszázadok óta használt, a népi tudatban már nem idegennek tekintett, hanem teljesen németesedett nevek (például Peter, Maria, Julius [...]) aggálytalanul használhatók”.²⁸

4. Követelések a zsidók névviselésére vonatkozó átfogó szabályozásra

Hitler hatalomra jutása után gyakran merültek fel követelések a zsidók névviselésének szabályozására.

Az egyik nemesi család tagjának, a Reichstag képviselőjének, Hans Louis Ferdinand von zu Loewensteinnek neve megváltoztatását javasolták a zsidókkal történő összetévesztés elkerülése céljából, mire azzal vágott vissza, hogy nem az ősi nevek viselőinek kellene nevet változtatniuk, hanem a zsidóknak, akik „a rájuk jellemző pimaszságukkal az ilyen nevek felvételétől nem irtóztak”.³⁰ A Belügyminisztériumhoz 1935. május 25-én küldött törvényjavaslata szerint „a politikai, történelmi vagy kulturális jelentőségű családi nevek ezután törvényi védelem alatt állnak. Ezeket nem lehet tetszés szerint felvenni. Nem árja családokat, amelyek 1806 óta ilyen védett családi neveket vettek fel, a családi nevük megváltoztatására kell kötelezni, egyébként a családi nevet hivatalból kell megváltoztatni.” Wilhelm Frick belügyminiszter jónak tartotta az alap gondolatot, és utasítást

adott a törvény előkészítésére. Az 1935. július 19-én Hitler elé terjesztett javaslat szerint a zsidónak tekintett nevek árja viselőinek meg kell engedni nevük megváltoztatását, míg a zsidóknak a megváltoztatás csak akkor lenne engedélyezhető, ha nevük gúnyolódásra ad alapot, de ebben az esetben is kizárólag másik zsidó nevet vehetnének fel. Hitler elfogadta a javaslatot, de nem elégedett meg ennyivel, és szóba hozta Franz Gürtner igazságügyi miniszternél, hogy a 19. század elején német neveket felvevő zsidók utódait az új név letételére és zsidó név felvételére kell kötelezni.³¹

Himmler 1936. június 15-én írásban közölte a belügyi államtitkárral: „A *Führer* [...] törvényi szabályozást óhajt arra nézve, hogy a zsidók a Siegfried és Thusnelda neveket ne viselhessék, és ha viselik, akkor váljanak meg azoktól. Szükséges lenne ezért a zsidó nevek listáját összeállítani, tehát az olyan neveket, amelyeket a zsidók viselhetnek; Lewi, Jakob stb.”³² Ezt a kívánalmat a német nevek zsidók általi viselésének általános tilalmaként közelítették meg.

Martin Bormann (a náci párt vezető tisztségviselője, Hitler titkára) 1936 őszén azt követelte, hogy a zsidók a családi nevük mellett a „Zsidó” jelzõt viseljék.³³

Edwin Krutina, a Németországi Anyakönyvvezetők Szövetségének (*Reichsbund der Standesbeamten Deutschlands*) elnöke szerint (1937) „borzasztó, hogy a zsidók 1933-ig előszeretettel adtak a gyermekeiknek német vagy germán eredetű neveket azért, hogy – ha már a vezetéknevüket nem tudták megváltoztatni – német vagy germán kultúrkincset tulajdonítsanak el. Emiatt nemcsak a Kohn vezetéknev, hanem azzal együtt a Siegfried vagy Siegmund utónevek [...] inkább zsidónak hangzottak,

mint a származásuk szerint kétségtelenül héber, de a német nyelvérzékbe felvett nevek, mint az Elisabeth vagy a Joseph.”³⁴

5. A családi és utónevek megváltoztatásáról szóló törvény és végrehajtási rendeletei

A Birodalmi Kormány az ún. felhatalmazási törvény (*Ermächtigungsgesetz*)³⁶ alapján 1938. január 5-én bocsátotta ki a családi és utónevek megváltoztatásáról szóló törvényt (*Gesetz über die Änderung von Familiennamen und Vornamen RGBl. 2/1938*),³⁷ amely a névváltoztatás jogát 1938. január 1-jétől a Német Birodalom egészére kiterjedően egységesen szabályozta.³⁸ Az új jogszabályt Adolf Hitler vezér és birodalmi kancellár, Wilhelm Frick belügyminiszter és Franz Gürtner igazságügyi miniszter írták alá.

A belügyminiszter a végrehajtására három rendeletet adott ki:

1. az első végrehajtási rendelet³⁹ (1938. január 7.) hatásköri, eljárási és költségelőírásokat tartalmazott,
2. a második végrehajtási rendelet⁴⁰ (1938. augusztus 17.) a zsidók utónévviselését szabályozta,
3. a harmadik végrehajtási rendelet⁴¹ (1940. december 24.) a nemkívánatos névváltoztatások visszavonására 1940. december 31-ig megszabott határidőt – a háborúban elnehezedett ügyintézés miatt – meghosszabbította 1942. december 31-ig.

Zsidók tömeges letartóztatása (Baden-Baden, 1938. november)³⁵

6. A családi nevek megváltoztatása

Családi nevének megváltoztatását kérelmezhetette az a német állampolgár és az a hontalan, akinek lakóhelye vagy tartózkodási helye a Német Birodalomban volt, de erre kizárólag „fontos okból” kerülhetett sor. A végrehajtásra külön utasítást adtak ki.⁴²

A kérelmezőnek meg kellett adnia a névváltoztatást alátámasztó okot, és mellékelnie kellett (német állampolgárságára vagy hontalanságára vonatkozó bizonyíték, nagykorú gyermekeinek és szüleinek, testvéreinek hozzájáruló nyilatkozata stb. mellett) a származására vonatkozó igazolást. Be kellett mutatnia a születési anyakönyvi kivonatát, és általában be kellett mutatnia szüleinek és nagyszüleinek házassági anyakönyvi kivonatát is, de ettől el lehetett tekinteni, ha német vérűségéhez nem fűződött kétely (például a náci párt vagy szervezeteinek tagja⁴³, ősrégi földműves család tagja⁴⁴, 1933 óta állampolgárságot szerzett személy⁴⁵ esetén). A hatóság kétség esetén további okiratok csatolását kérhette, és, ha a származással kapcsolatos aggály továbbra is fennállt, a kérelmezőt fel lehetett hívni származási bizonyítvány⁴⁶ csatolására. Ha a kérelem a feleségre, illetve a kiskorú gyermekekre is kiterjedt, azok származását ugyanígy kellett igazolni. Az anyakönyvi hivatalok iratainak kivonatát kellett csatolni, de – az állami anyakönyvezés bevezetése előtti – egyházi iratok is elegendők voltak vagy külföldön keletkezett személyi körülmények esetén. Az iratok helyettesíthetők voltak származási bizonyítvánnyal.

A kérelmet írásban vagy jegyzőkönyvbe mondással kellett benyújtani annál az alsósintű igazgatási hatóságnál, amelynek illetékességi területén a kérelmező lakhelye, ennek hiányában tartózkodási helye volt (a rendőrhatalósági szervvel rendelkező településeken a rendőri szerv, a városokban a polgármester, a nagyobb közigazgatási egységekben az utasításban nevesített hatóságok). A döntéshez szükséges körülményeket hivatalból állapították meg. Meghallgatták a névváltoztatással érintett személyeket, és állásfoglalás céljából megkeresték a helyi rendőri szervet. Az adatok beszerzését követően az ügyiratot felterjesztették döntéshozatalra a felsősintű igazgatási hatósághoz (például Poroszországban és Bajorországban a kormányelnök [*Regierungspräsident*], Berlinben a rendőrelnök), csatolva a kérelmező és – szükség esetén – feleségének származási táblázatát, amelyben minden felmenőt érintően megjelölték a vallási hovatartozást. Az alsósintű igazgatási hatóság indokolást mellékelte a felsősintű igazgatási hatóság számára arra vonatkozóan, hogy a kérelemnek helyt lehet-e adni. A belügyminiszter a döntési jogot elvonta több személyi kör esetén, például ha zsidó név megváltoztatását kérelmezték, és a kérelmező „csékély mértékű zsidó jelleget” mutatott.

Az előírásokat az utónevekre azzal alkalmazták, hogy az alsósintű igazgatási hatóság hozta meg a döntést.

Meghatároztak döntési szempontokat is. Például a család tagjainak alapvetően ugyanazt a nevet kellett viselniük; újként elsősorban valamely felmenő neve vagy ahhoz hasonló jöhetett szóba; csak egy bizonyos család által használt nevet „idegenvérű kérelmezőnek” engedé-

lyezni nem lehetett; „ha a kérelmező szerepel az adósok listáján vagy végrehajtási eljárásban biztosítékot szolgáltatott, a nevet rendszerint nem szabad megváltoztatni, hogy a hitelezők igényeinek érvényesítését ne nehezítse meg. Kivételt lehet tenni, ha a kérelmezőt éppen a neve akadályozza hitelezőinek kielégítésében, amint ez zsidóként értelmezhető név viselője esetében előfordulhat”⁴⁷.

Ha német vérű személy zsidó nevet viselt, akkor a kérelemnek helyt lehetett adni. Az általános felfogás szerint kellett meghatározni, hogy mely nevek tekinthetők zsidóknak. Egyebekben „kétségtelenül létezik számos családi név, amelyek eredetüket tekintve német nevek, a népi szemléletben azonban zsidónak tekintendők (például *Hirsch, Goldschmidt*). Ezen kívül létezik számos bibliai név, amelyeket szintén tipikusan zsidónak tekintenek, jöllehet zsidóknál és nem zsidóknál egyaránt előfordulnak (például *Salamon, Israel, Moses*). A zsidó nevekhez sorolják gyakran azokat is, amelyeket általában a származás helyére vezetnek vissza (például *Hamburger, Darmstädter*). Ezzel szemben nem ilyenek azok, amelyeket zsidók, ám gyakrabban németek viselnek (például *Meyer*). Zsidók és vegyes vérűek nevének megváltoztatására irányuló kérelmeinek alapvetően nem lehet helyt adni, mert a név megváltoztatásával a névviselő származása eltitkolható lenne. Ugyanakkor eleget lehet tenni a kérelemnek, ha a kérelmező csupán csékély zsidó vért mutat fel, azonban nem vegyes vérű.”⁴⁸ A házasság nő leánykori nevének megváltoztatását csak kivételes esetben engedélyezték, de ennek elegendő indoka volt az, hogy „német vérű nő zsidó leánynevet visel. [...] Ha családjogi okok miatt egy gyermeknek olyan nevet akarnak adni, amelyhez a vér szempontjából nincs köze, akkor [...] ha a gyermek öröklésbiológiai szempontból alacsonyabb nemzetségből származik és valamely öröklésbiológiai szempontból kifogástalan nemzetség nevével akarják neki adni, vagy e körülmények ellenkezőek, [...] a kérelmet el kell utasítani.”⁴⁹

A névváltozás az engedélyezési okirat kézbesítésével vált hatályossá. Az alsósintű igazgatási hatóság fogantatosította a változás bevezetését az anyakönyvi nyilvántartásba, és tájékoztatta az illetékes rendőri szervet, büntetett előéletű személy esetén büntügyi nyilvántartó hatóságot, valamint az illetékes járásbírószágot akkor, ha a kérelmező szerepelt az adósok listáján vagy végrehajtási eljárásban biztosítékot szolgáltatott. Eltérő rendelkezés hiányában a névváltozás kiterjedt a szülői felügyelet alatt álló gyermekekre és nő kérelmező esetén a házasságon kívüli kiskorú gyermekekre is.

7. A névváltoztatások visszavonása

Az 1933. január 30. előtt engedélyezett névváltoztatást vissza lehetett vonni, ha „nem kívánatos volt”. Az ezzel járó munkaterhet a belügyminiszter 1934. január 17-i utasítása alapján már jóval korábban fel kellett mérni: „A névváltoztatások esetében rátekintés, illetve az ezzel foglalkozó hatóságok ügyviteli leterheltségének felmérése céljából 1934. július 1-ig tájékoztassanak arról, hogy

1932. december 1-től 1934. május 31-ig mennyi névváltoztatást engedélyeztek és utasítottak el?”⁵¹

A végrehajtásra utasítást adtak ki.⁵² A visszavonást csak német állampolgárokkal és a birodalomban tartózkodó honatanokkal szemben lehetett elrendelni, egyébként az eljárást meg kellett szüntetni, de jellemző volt az ügyirat egyszerű visszaküldése is, ahogy a schleswigi kormányelnök tette: „A Lübecki Főpolgármester Úr részére. Tárgy: a Hoczner név Hotzner névre történő megváltoztatásának visszavonása. Hivatkozás: 2049/18., 1938. október 20. A mellékelt ügyiratot visszaküldöm. A névváltoztatás visszavonására irányuló eljárás tárgytalan lett, mert Hotzner, született Frankenthal elhalálozott, és a fia, Hermann Hotzner a családjával Amerikába kivándorolt.”⁵³

Közömbös volt a névváltoztatás engedélyezésének időpontja, de az érintett elhalálása is. Nem kívánatosak voltak különösen a zsidók neveinek megváltoztatásai, egyebekben az eset körülményeinek függvényében ítélték meg azt, hogy a név megváltoztatása kívánatos-e vagy sem. A vegyes vérűek névváltoztatását általában nem vonták vissza. A döntést a belügyminiszter hozta meg. A megelőző eljárást az a felsőszintű igazgatási hatóság folytatta le, amelynek területén az érintett az engedélyezéskor lakott, illetve tartózkodott.

A hatóságoknak meg kellett vizsgálniuk a rendelkezésre álló ügyirataikat annak eldöntésére, hogy engedélyezték-e névváltoztatást, amelynek visszavonása szükségesnek mutatkozott. Az egységes szabályozás előtt néhány német államban igazságügyi hatóságok is folytattak ilyen eljárást, és ezért azok ügyiratainak vizsgálatára és továbbítására vonatkozó utasítást az igazságügyi miniszter adta ki.⁵⁴ A felsőszintű igazgatási hatósághoz továbbították az iratot, amiből ki kellett tűnnie, hogy zsidó nevet változtattak-e meg, akkor is, ha a névviselő származása az iratokból nem derült ki. Ha más hatóságok a rendelkezésre álló ügyiratokból zsidó név megváltoztatásáról szereztek tudomást, tájékoztatniuk kellett a felsőszintű igazgatási hatóságot. Meg kellett jelölniük a névviselő és a hozzátartozó adatait, az engedélyező hatóságot, az engedélyezés dátumát és „valamennyi egyéb körülményt”.

Ha a név viselője, akinek nevét megváltoztatták, zsidó volt, származását hatósági és egyházi iratokkal kellett igazolnia. Ha születési anyakönyvi kivonatában vagy keresztelő levelében mindkét szülőjét a zsidó vallásközös-

Zsidó foglyok koncentrációs táborban (Dachau, 1938. július)⁵⁰

ség tagjaként tüntették fel, további okiratok csatolásától el lehetett tekinteni. A névviselő utódainak származását is okirattal kellett bizonyítani. Ha valamennyi vizsgálati lehetőség kimerítése után további kétség állt fenn, származási bizonyítványt szereztek be. Ha a névviselő, akinek zsidó nevét változtatták meg, német vérű volt, az eljárást megszüntették.

A felsőszintű igazgatási hatóság állásfoglalás céljából megkereshette a lakóhely, illetve tartózkodási hely szerinti rendőri szervet, külföldön a konzult, adatot szerezhetett be a bűnügyi nyilvántartásból, és az illetékes járásbírósg megkeresése útján tisztázta, hogy a kérelmező szerepel-e az érintett adólistán, vagy végrehajtási eljárásban biztosítékot szolgáltatott-e. Valamennyi, a visszavonással érintett cselekvőképes személyt (illetve törvényes képviselőt) felhív-

tak nyilatkozattételre. Az adatszerzés után az állásfoglalásával megküldte az iratot a belügyminiszternek, akinek a döntése után a visszavonási határozatot kézbesítette az érintetteknek, amivel a visszavonás hatályossá vált; kezdeményezte a bevezetést a születési, keresztelési és házassági nyilvántartásba, értesítette a rendőri szervet, büntetett személyek esetén a bűnügyi rendőrséget és a nyilvántartó hatóságot, továbbá az adósok listáját vezető járásbírósgot.

A névváltoztatás visszavonásával azok is elvesztették a névviselési jogot, akik attól származtatták, akinek a nevét megváltoztatták, és a továbbiakban ők is kizárólag azt a nevet viselheték, amely őket, illetve elődjüket a névváltoztatás előtt megillette. Személyüket a felsőszintű igazgatási hatóság állapította meg, adatszerzése után származási táblázatot készített, amelyekben feltüntetett valamennyi férfi és hajadon női utódot.

Ha a döntéshez nem álltak rendelkezésre az adatok (például az ügyirat hiánya miatt), akkor a hatóságok intézkedhettek afelől, hogy az érintett saját maga kezdeményezze nevének megváltoztatását. Erre lehet példa a kölni kormányelnök belügyminisztériumhoz intézett átirata, amely szerint „a körzetemben lakik egy zsidó, aki a *Német (Deutsch)* családi nevet viseli, és akinek a korábbi név megváltoztatásának visszavonása útján nem lehet megtiltani ennek a viselését. A zsidót felszólítottuk a családi név megváltoztatására irányuló kérelem benyújtására, de vonakodik ennek eleget tenni. Állásfoglalást kérek arra, hogy mit lehet tenni”. Erre a Belügyminisztérium megkereste a helyi rendőri szervet, és annak vizsgálatát

kérte, hogy miként lehet a *Német* családi nevű zsidót névváltoztatási kérelem tételére sarkallni, egyúttal közölte: „Kívánatos, hogy a zsidó olyan családi nevet kérelmezzon, amely a származását egyértelműen felismerhetővé teszi”.⁵⁵

Az utónevekre nézve az alsósintű igazgatási hatóság hozta meg a döntést.

A visszavont családi nevekről csupán helyi adatok állnak rendelkezésre. Például Badenban 1939. január 25-ig 120 visszavonás történt, amelynek eredményeként például a Maserből Moses, a Gottschalkból Cohn, az Oppenből Oppenheimer, a Rosenből Rosenthal lett.⁵⁶

STÁL, JÓZSEF

Die Namensführung der Juden und die Führung von jüdischen Namen im nationalsozialistischen Deutschland

(Zusammenfassung)

Es ist allgemein bekannt, dass Millionen von Juden während des Zweiten Weltkrieges getötet wurden. Kaum bekannt ist aber, dass ihre physische Vernichtung durch die deutsche Gesetzgebung vorbereitet worden war. Das Gesetz über die Änderung von Familiennamen und Vornamen 1938 regelte das Namensrecht im Deutschen Reich erstmals einheitlich und ermöglichte gleichzeitig die Diskriminierung der Juden, indem es den Widerruf der „nicht erwünschten“ Namensänderungen im Hinblick auf die früheren Namensänderungen der Juden und Vorschriften über die Führung von Vornamen vorsah. Die Regelung trug zur Ausgrenzung der Juden bei und ermöglichte deren spätere Identifizierung. In der Abhandlung geht es um die Verfolgung der

Juden durch die nationalsozialistische Gesetzgebung und die Vorgeschichte der die Juden diskriminierenden namensrechtlichen Regelung. Die wesentlichen Elemente der antisemitischen Namensvorschriften werden dargestellt.

Jegyzetek

- ¹ KROESCHELL, Karl: *Deutsche Rechtsgeschichte. Bd. 3.* Köln, 1989. Westdeutscher Verlag, 268–281. p.
- ² LOHMANN, Paulgerhard: *Der antijüdische Rassenwahn Hitlers.* Nordstedt, 2014. Books on Demand, 45. p.
- ³ MAJER, Diemut: *Grundlagen des nazionalsozialistischen Rechtssystems.* Stuttgart, 1987. Verlag W. Kohlhammer, 175. p.
- ⁴ *Reichsbürgergesetz vom 15. September 1935.* Reichsgesetzblatt (RGBl.) 1935 I, 1146. p.
- ⁵ *Erste Verordnung zum Reichsbürgergesetz vom 14. November 1935.* RGBl. 1935 I, 1333–1334. p.
- ⁶ Stadtarchiv Nürnberg. <https://museen.nuernberg.de/dokuzentrum/themen/nationalsozialismus/rassismus-und-antisemitismus/nuernberger-gesetze/>.
- ⁷ *Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre vom 15. September 1935.* RGBl. 1935 I, 1146–1147. p.
- ⁸ PFUNDTNER, Hans – NEUBERT, Reinhard (hg.): *Das neue deutsche Reichsrecht, I Öffentliches Recht a) Verfassung,* 23. Berlin, 1933–1942. Industrieverlag Spaeth & Linde, 1. p.
- ⁹ Landgericht Berlin Urteil v. 7.11.1938. *Juristische Wochenschrift (JW)* 1938. 3242–3243. p.
- ¹⁰ NOACK, Erwin: Der Jude und sein Recht. *Deutsches Recht.* 1938. 56–57. p.
- ¹¹ SCHMIDT–KLEVENOW, Kurt: Zur Frage der Auslegung des § 6 der 1. AusfVO zum Blutschutzgesetz. *Deutsches Recht,* 1942. Heft 9, 314–315. p.
- ¹² https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_183-1987-0703-507_Berlin_Reichstagssitzung_Rede_Adolf_Hitler.jpg
- ¹³ *Reichsgesetz über die Beurkundung des Personenstands und die Eheschließung vom 6. Februar 1875.* RGBl. 1875, 23–40. p.
- ¹⁴ WAGNER–KERN, Michael: *Staat und Namensänderung: Die öffentlich-rechtliche Namensänderung in Deutschland im 19. und 20. Jahrhundert (Beiträge zur Rechtsgeschichte des 20. Jahrhunderts. Band 35).* Tübingen, 2002. Mohr Siebeck, 51–57., 95–97. p.
- ¹⁵ *Preussische Verordnung betr. die Änderung der Familiennamen vom 3. November 1919.* In WAGNER–KERN 2002. 153–162. p.
- ¹⁶ *Verordnung über die Zuständigkeit zur Änderung von Familien- und Vornamen vom 21. Dezember 1932.* Pr.GS 1932, 361. p. Az NDK Legfelsőbb Bíróságának 1 Zst (I) 1/63 számú ítélete. In DEMPS, Laurenz (hg.): *DDR-Justiz und NS-Verbrechen. Bd. 3.* Amsterdam, 2003. 94. p.
- ¹⁷ RdErl. TE 263/I/32. Sonderdruck Nr. 32. vom 24. November 1932. Ministerialblatt für die innere Verwaltung (MBliV) 1932. 1202. p. In DEMPS (hg.) 2003. 95. p.
- ¹⁸ MdI I Z 47/32. vom 23. Dezember 1932. In DEMPS (hg.) 2003. 95. p.

- ¹⁹ Az *Itzig* szót elsősorban a zsidóság lekicsinylő megjelölésére használják. ALTHAUS, Hans Peter: *Kleines Lexikon deutscher Wörter jüdischer Herkunft*. München, 2010. C. H. Beck, 93. p. A *Schmul* hangzása hasonlít a *Schwul* szóéra, amelynek jelentése *homokos*.
- ²⁰ M. B. 93/33, I Z Allg. 17/33. In STRECKER, Reinhard-Maria (hg.): *Dr. Hans Globke: Aktenauszüge, Dokumente*. Hamburg, 1961. Rütten & Loening, 28. p.; DEMPS (hg.) 2003. 96. p.
- ²¹ Uo. ügyszám nélkül.
- ²² https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_183-H26763_Berlin_Razzia_im_Scheunenviertel.jpg.
- ²³ I Z C. 35. In DEMPS (hg.) 2003. 99. p.
- ²⁴ Uo. 97. p., ügyszám nélkül.
- ²⁵ *Gesetz gegen Mißbräuche bei der Eheschließung und der Annahme an Kindes Statt* vom 23. November 1933. RGBl. 1933 I, 979. p.
- ²⁶ I B 22/170. vom 18. December 1933. In DEMPS (hg.) 2003. 98. p.
- ²⁷ *Verordnung zur Änderung der Verordnung über [...]* vom 25. Juni 1934. MBliV 1934, 886–887. p.
- ²⁸ In *Zeitschrift für Standesamtswesen (StAZ)* 1937, 148. p., amely In SEIBERT, Winfried: *Das Mädchen, das nicht Esther heißen durfte*. Leipzig, 1996. Reclam Verlag, 54–55. p.
- ²⁹ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_183-R70355_Berlin_Boykott_jüdischer_Geschäfte.jpg.
- ³⁰ SEIBERT 1996. 240. p.
- ³¹ FRIEDLÄNDER, Saul: *Das Dritte Reich und die Juden. Bd. 1*. München, 2007. C. H. Beck Verlag, 152–153. p.
- ³² DEMPS (hg.) 2003. 101. p.; SEIBERT 1996. 249. p.
- ³³ ADAM, Uwe Dietrich: *Judenpolitik im Dritten Reich*. Düsseldorf, 2003. Droste, 111. p.
- ³⁴ *StAZ* 1937, 250. p. In MARUHN, Siegfried: *Staatsdiener im Unrechtsstaat. Die deutschen Standesbeamten und ihr Verband unter dem Nationalsozialismus*. Frankfurt am Main – Berlin, 2002. Verlag für Standesamtswesen, 153. p.
- ³⁵ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_183-86686-0008_Baden-Baden_Festnahme_von_Juden.jpg.
- ³⁶ *Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich* vom 24. März 1933. RGBl. 1933 I. 141. p. Ez alapján a kormány a parlament megkerülésével is hozott törvényt.
- ³⁷ *Gesetz über die Änderung von Familiennamen und Vornamen* vom 5. Januar 1938. RGBl. 1938 I, 9–10. p.
- ³⁸ PUNDTNER–NEUBERT 1933–1942. b) *Verwaltung*, 1–8. p.
- ³⁹ *Erste Verordnung zur Durchführung des Gesetzes [...]* vom 7. Januar 1938. RGBl. 1938 I, 12. p.
- ⁴⁰ *Zweite Verordnung [...]* vom 17. August 1938. RGBl. 1938 I, 1044. p.
- ⁴¹ *Dritte Verordnung [...]* vom 24. Dezember 1940. RGBl. 1940, 1669. p.
- ⁴² *Änderung und Feststellung von Familiennamen*. RdErl. d. RuPrMdl. v. 8.1.1938. *Reichsministerialblatt der inneren Verwaltung (RMBliV)* 1938. 70–79. p.
- ⁴³ Alapszabályának 3. §-a szerint a párt tagja lehetett „a német nép bármely feddhetetlen tagja, aki a 18. életévét betöltötte és tiszta árja származású”. In BRUPPACHER, Paul: *Adolf Hitler und die Geschichte der NSDAP, I. 1889–1937*. Norderstedt, 2014. Books on Demand GmbH, 582. p.
- ⁴⁴ Az örökbirok törvény 13. §-a szerint gazdálkodó csak az lehetett, aki német vagy nemzetségonosos vérű. Nem ilyen az, akinek felmenői között „zsidó vagy színes vérű” található. *Reichserbhofgesetz* vom 29. September 1933. RGBl. 1933 I, 685. p.
- ⁴⁵ „A német állampolgárság adományozásáról a honosítási hatóság dönt köteleességszerű mérlegeléssel.” *Gesetz zur Änderung des Reichs- und Staatsangehörigkeitsgesetzes* vom 15. Mai 1935. I. § RGBl. 1935 I, 593. p.
- ⁴⁶ A származási bizonyítványt különböző személycsoportoktól (például hivatalnokok, orvosok, jogászok, tanárok, újságírók) követelték meg. A Belügyminisztérium egyik szerve adta ki.
- ⁴⁷ *Änderung und Feststellung von Familiennamen. [...]* Anlage I. Allgemeines. (7).
- ⁴⁸ *Änderung und [...]* Anlage VII. Judennamen. (1), (2).
- ⁴⁹ *Änderung und [...]* Anlage II. Familienrechtliche Gesichtspunkte. (3), (4).
- ⁵⁰ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_152-27-13A_Dachau_Konzentrationslager_Häftlinge_beim_Appell.jpg.
- ⁵¹ *Änderung von Familiennamen*. RdErl. d. MdI. v. 17.1.1934. MBliV 1934, 118. p.
- ⁵² *Widerruf von Namensänderungen*. RdErl. d. RuPrMdl. v. 23.3.1938. RMBliV 1938 Nr. 14. 546–550. p.
- ⁵³ I MA 61.90. Vom 5. Oktober 1939. www.stolpersteine-luebeck.de//en/main/location-addresses/st-annen-strasse-11-martha-hotzner.html.
- ⁵⁴ Nr. 142. *Widerruf von Namensänderungen*. AB. d. RJM. v. 21.4.1938. *Deutsche Justiz*, 658. p.
- ⁵⁵ Az előbbi átirat: 1939. augusztus 11. (ügyszám nélkül), az arra tett intézkedés: I d D 33/39.5515, 1939. szeptember 8. In DEMPS (hg.) 2003. 104–105. p.
- ⁵⁶ WERNER, Josef: *Hakenkreuz und Judenstern: das Schicksal der Karlsruher Juden im Dritten Reich*. Karlsruhe, 1990. Badenia, 163. p.
- ⁵⁷ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_183-B04490A_Berlin_Ältere_Frau_mit_Judenstern.jpg.

Balogh Sándor

A titok (büntető)jogi aspektusának történelmi alapjai

„Nem mondhatom el senkinek,
elmondom hát mindenkinek...”
(Karinthy Frigyes)

1. Bevezetés

Tárgyalt témám szempontjából igazán találó klaszszikus írónk idézete. A titok olyan jelenség, melyről természete miatt nem beszélhetünk, mégsem hagyhatjuk szó nélkül. S hogy mennyire indokolt az utóbbi kíváncsiság, semmi sem támasztja alá jobban, mint az a tény, hogy a hazai jogtudomány egy évszázada méltatlanul elhanyagolja e speciális társadalmi intézményt. Különösen igaz ez a büntető anyagi jog területére, ahol a titok utolsó nagy áttekintő bemutatására 1908-ban került sor a neves jogtudós, Angyal Pál tollából. *A titok védelme anyagi és alaki büntetőjogunkban* című monográfiájában Angyal a holisztikus szemléletet képviseli: a titok(sértés) fogalmától, illetve nemeitől kiindulva egyfajta jogtörténelmi áttekintésen keresztül, az akkori nemzetközi, valamint magyar jogfejlődéssel bezárólag elemzi a titok jelenségét, s jelentőségének térnyerését. Sőt, a teljesség kedvéért a kérdéskör eljárásjogi vetületét is igyekszik értelmezni. A könyv megjelenése óta eltelt hosszú évtizedek alatt az anyagi büntetőjogon belül értelmezendő titok néhány szakcikk tárgyát képezte csupán (főleg az egyre újabb és újabb büntetőkodifikációk mentén), a kérdés átfogó ismertetésére nem vállalkoztak.

Éppen emiatt érzem létjogosultnak és szükségyszerűnek, hogy írásomban újra tüzetesebben göröcső alá vegyem azt, amelyet az előttem lévő nemzedékek oly sokáig elfeledtek. Jelen tanulmányomban a különféle természetű titkok eredettörténetét és ezzel párhuzamosan azt a folyamatot mutatom be, miként integrálódtak azok a jog (azon belül pedig a büntető anyagi jog) mint társadalomtudomány korpuszába.

2. Mi is az a titok?

2. 1. Morfológiai kiindulás

A titok kifejezés nemzetközi műveltségshóként ókori nyelvi eredetre vezethető vissza. A *Francia Nyelv Történelmi Szótára* is megemlíti, hogy a *secret* névszó a latin *secretum* főnévből származik, ami a *secerno* ige képzett változata, utóbbi pedig valamiből egy bizonyos rész kivételét, elkülönítését jelenti. A *secerno* ige tovább bontható a *cerno* töig, mely valaminek a ki(vagy át-)rostálását takarja, s ehhez társul a *se-* prefixum, mely az elkülönítés jelentéstartalmát érzékelteti.¹

A magyar titokszócsalád alapjait illetően nem találni egységesen elfogadott meggyőződést. A kiindulópont minden bizonnyal a vogul *tujt* (elrejt, eldug) ige, a -k pedig deverbális főnévképzőként kapcsolódik ehhez, ugyanúgy, ahogy a nyomdok és szándék szavainkban. A nyelvújítás korában, a 19. században pedig képzéssel alkották meg ebből az alakból titoknok, titkár, titokzatos stb. kifejezéseinket.²

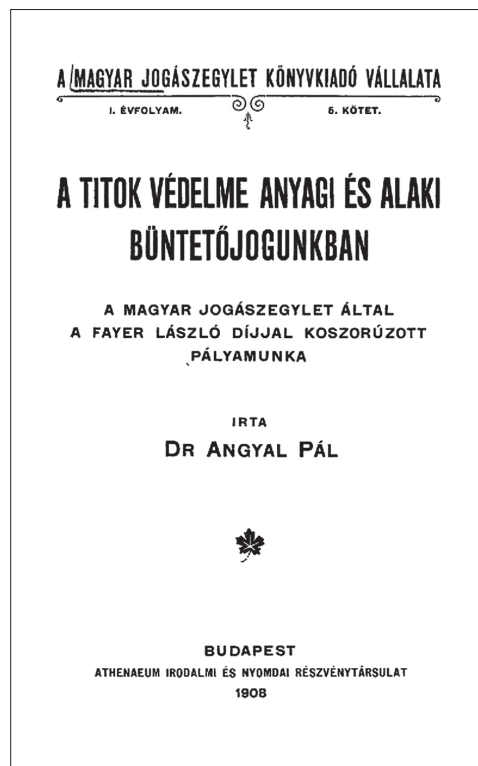
2. 1. 1. Fogalmi megragadás

Egy konkrét jelenségkör átfogó vizsgálatához elengedhetetlen annak centrumát, a szabályozás tárgyát minél pontosabban meghatározni, hogy – csakúgy, mint egy ház esetében – szilárd alapként szolgáljon a később ráépülő téglák, vagyis az elemzési egységek számára. Ráadásul a titok holdudvara tekintetében a fogalmiság igazán markáns változóként van jelen, ily módon is kifejtésért kiált.

Léven a titok sokszínű terminus, definiálása is a lehető legtöbb nézőpontból szükséges. A titokjelenség megragadásának nehézségeit Georg Simmel szociológus is említi. Érti ezalatt főként azt, hogy olyan fenoménről van szó, amely hallgatásba, rejtőzködésbe, megtévesztő látszatokba, tilalmakba stb. burkolódik.³ Elsődlegesen köznapi-társadalmi, valamint jogi szemszögből igyekszem most meghatározni, s e kettősségbe épül be a szociológiai perspektíva, mely egyfajta köztes mezőt képvisel.

A „profán” jelentésárnyalat tudományos megfejtéséhez a *Magyar Értelmező Kéziszótár* szócikket vettem alapul, mely a titoknak három szféráját különbözteti meg: mások elől elhallgatott, leplezett

tény, dolog (alapjelentés), rejtélyes(nek látszó) dolog, jelenség (misztikus értelem) és valaminek ismeretlen vagy csak kevesektől ismert magyarázata (elvonatkoztatott jelentés). A kifejezést azonban nemcsak főnévi, hanem igei

értelemben is használjuk, a *Magyar Értelmező Kéziszótár* szerint a titkol jelentése: titokban tart, szándékát vagy értesüléseit rejtegeti mások előtt.⁴

Jogi értelemben elsődlegesen az Angyal Pál említett, 1908-as monográfiájában alkalmazott tipológia volt a mérce számomra, pontosabban fogalmazva kénytelen voltam visszanyúlni rendszertanához, mivel a modern jogtudományban illet szinte alig fedeztem fel. Angyal szerint beszélhetünk tágabb értelemben vett titokról, melynek sajátossága, hogy mindenki ismeretkörén kívül esik, s az ebbe a körbe történő bevonás eleve lehetetlen, mert az emberiség (tudományának, technikájának stb.) fejlettségi foka még nem ért el az ahhoz szükséges szintre. Példaként – a mai kor embere számára megmosolyogtató módon – a csillagászatot említi, amennyiben elmés szerkezet a spektroszkóp, de az univerzum behatóbb megismerése még várat magára. A jog a titok szűk értelmét alkalmazza (és részesíti védelemben) Angyal szerint:

„Szorosabb értelemben vett titok – secretum – mindaz a bárki által megismerhető, de tényleg csak egy vagy korlátolt számú egyén tudatkörében létező és harmadik személyek elől elzárt oly valóság (tünemény, jelenség, képzet, érzelem, gondolat stb. s mindezek megtestesítői), melyre vonatkozólag bizonyos méltánylandó érdek azt kívánja, hogy az mások ismeretkörébe ne jusson.”⁵

Való igaz, hogy Angyal a meghatározást a maitól nagyban eltérő társadalmi-gazdasági-politikai környezetben alkotta meg, azonban annak időtállósága egyáltalán nem csorbult. Egyetemes jelleggel tartalmazza a titok terminusának mindazon összetevőit, melyeket a jogászszakma napjainkban többé-kevésbé elfogadott fogalma is.⁶ Földesi Tamás a titkot ún. *ça depend* („attól függ”) jelenségnek írja le, vagyis szerinte társadalmi-morális értékelése annak függvénye, hogy milyen környezetben beszélünk róla. Példaként hozza fel, hogy egy demokráciában például a titkok elfedése és feltárása is igazolt lehet, attól függően, hogy közérdekű vagy személyes adatról van szó.⁷

A szociológus Simmel a titkot az emberi viselkedés megismerhetőségére vonatkozó módosulásként értelmezi. Szerinte e módosulás az emberi értékelések megfontoltsága alapján történik, a hazugsághoz hasonlóan, tehát úgymond akarati jellegű.⁸ Simmel álláspontja szerint a hazugság mellett természetesen a titok is elrejtés, leplezés, azonban annak „bebiztosított” formája. Sőt, a bebiztosítotttság szerkezete annyira jellemzi mind kifelé, mind pedig befelé a titkot, hogy sokszor hajlamosak vagyunk az egész jelenséget azonosítani a bebiztosított lepellel, amely a titok felfedhetetlenségének garanciáit biztosítja. A szociológia tudományában a titok ellentét, mégpedig konkrét – a nyilvánossággal való – ellentét tudata.⁹

A titoknak tehát valamennyi vizsgált értelmezési mező alapján alapvető jegye a nyilvánosságból történő elvonás, elrejtés, leplezés, tulajdonképpen a publicitással szemben fennálló kontraszt. A fogalom másik lényegi ismérve pedig pontosan az az „indíték”, premissza, emberi mozzanat, melyből ez az ellentét fakad.¹⁰ Általában mindez vala-

minek, sokkal inkább valakinek a méltányolható érdekét takarja.

A következőkben bizonyos retrospektivitással a különböző történelmi időszakok (jog)fejlődésébe kívánok bepillantást adni, bemutatva a titok jelenségét megszületésének időszakától a (büntető anyagi) jogba való beolvadásáig, az 1978. évi IV. törvénnyel bezárólag, különválasztva a külföldi és a hazai vonatkozásokat.

3. A titok evolúciója

3. 1. A kora ókori kezdetek

Amennyiben a titok közvetlen eredetét kívánjuk kutatni, nagyon korai időkre kell visszanyúlnunk, hiszen az elhallgatott információk jelenléte már a kezdetektől, az emberiség megjelenésétől fogva része a közösségi együttélésnek.

Ez utóbbi tényről csupán az ókor időszakától rendelkezünk hitelt érdemlő anyagokkal. Angyal Pál szerint számos ókori forráshely kétségtelen tanúbizonysága annak, hogy bizonyos, főleg politikai jellegű cselekményekkel összefüggő titkok iránti tisztelet eredendően fennállt. A társadalom belső és külső békéjét biztosító titokról való tudomásszerzés (a kémkedés), valamint az információk ellenség kezére juttatása (az árulás) természeti büntettként tulajdonképpen minden nép jogában létezett, hiszen a büntető jellegű vagy egyáltalában bármilyen rosszszálló társadalmi reakció legelőször szinte magától érteően azok ellen irányult, akik a közösség létét sértik vagy veszélyeztetik. Kifejezett büntetőjogi szankcióval ezek esetében még csak elvétve találkozunk (a perzsa birodalomban például az efféle cselekményeket halálbüntetéssel „honorálták”),¹¹ de az egyes normák, valamint esküszövegek alapján valószínű, hogy az elkövetők a rosszszálló társadalmi megítélésen, illetve az esetleges kár megtérítésén felül súlyosabb következményekre is számíthattak. A magántitok védelme ebben az időszakban még meglehetősen háttérbe szorult, ám az orvosi titokról találunk említést a Hippokratész-féle eskü szövegében: „Amit a gyógykezelés folyamán látok vagy hallok, illetve ezen kívül a közönséges életben tapasztalok, azt – hacsak nem tartozom felfedezni – titokban fogom tartani.”¹²

3. 2. Az intézményesülés periódusa

A titok a civilizációs folyamatok sodrában újabb és újabb színezetekkel lett gazdagabb, s értékékként megszilárdulva nem csak *de facto*, hanem *de iure* is (büntető)jogi jelenséggé is vált.¹³

Védelme letisztultabb formát legelőször a római jogban öltött, s habár a titoksértés önálló büntetendő cselekményként még nem kristályosodott ki, azok a szabályok, melyek alapján annak egyes nemei már büntetendők voltak, a későbbi jogfejlődésre igen jelentős hatást gyakoroltak. Az államtitkok felfedése a királyság korában a *perduellio* (azaz a haza elleni veszedelmes magatartás, hazaárulás) fogalmi körébe esett.¹⁴ Általában maga a király ítélkezett

az efféle bűnelkövetők felett, de olykor egy kéttagú bizottságot (*duoviri perduellionis*) bízott meg ezzel, melynek saját maga adott utasítást. A büntetés rendszerint halál volt, ám annak is valamely minősített válfaja. Az elítéltek először letakarták a fejét, majd megvesszőzték, és így húzták fel az akasztófára.¹⁵

Bizonyos esetekben a magántitok megsértése sem maradt büntetlenül. Például annak a személynek, aki a rábízott végrendeletet felbontotta, és tartalmát mással közölte, *iniuriáért* kellett felelnie: „Ha valaki egy végrendelet tábláit, amelyek nála letétbe voltak helyezve, többek jelenlétében felolvassa, letéti keresettel és személysértési keresettel is perelhető.”¹⁶ Az *iniuria* deliktumának tényállását a klaszrikus jogtudomány dolgozta ki részletesebben. Lényege, hogy a sértett becsülete ellen irányul, s azontúl, hogy szándékos, célzatos bűncselekmény is, mely szükségképpen a tárgyi jog és valamely személy alanyi jogának sérelmével is együtt jár. Jellemző jogkövetkezménye az elkövető pénzbeli marasztalása volt.¹⁷ A zárt végrendelet egyszerű felbontása a *Lex Cornelia* értelmében a *falsum* (hamisítás) egyik eseteként minősült: „Azt (a személyt), aki végrendeletet felnyit, Cornelius törvénye büntetésre kötelezi,”¹⁸ elkövetőjét pedig száműzéssel sújtották.¹⁹ A végrendeleteken túl valamennyi más okirat titkosságának megsértésére is a *falsum* tényállása volt irányadó.²⁰

3. 3. Külön utakon az egyház

Ezen a ponton - rövidebb kitérőt téve a gondolatmenetben - mindenképpen szólnunk kell a Római Birodalom bukásának idején épphogy csak sarjadjó keresztény egyházjog eddig említettéktől szegregált titokvédelmi szisztémájáról, mely a bűnbevallás intézményének szilárdságát s a vonatkozó isteni parancs iránti engedelmesség fontosságát egyaránt jelképezi: „Ha megengedett lenne, hogy valamely ügyben a pap felfedje a neki megvallott bűnt, hatástalanná válna a vallomástevésről szóló isteni parancs.”²¹ Jelen esetben tehát egy meglehetősen individuumpközpontú szemlélettel találkozunk, melyet valamivel később nem meglepő módon a magánjog fogadott sajátjául. Ennek ellenére a levél- és irattitok e körben tulajdonképpen ismeretlen fogalom volt, s a római jogi gyökereket sem lelhetjük fel.²²

A *sigillum confessionis* megőrzése már akkoriban is abszolút titoktartási kötelezettséget jelentett, sem szóval, sem jellel, sem bármi más módon nem lehetett megsérteni.²³ Egy nagyon fontos distinkciót kell tennünk: a gyónási titoknak történetileg két fajtája alakult ki. A szó szoros értelmében vett szentségi pecsét (*sigillum sacramentale*) csak és kizárólag a gyóntató papot kötelezi. Tartalma szerint tilos a gyónó személyét szóval, bármilyen más módon, bármilyen okból, akár csak részben is felfedni harmadik fél számára.²⁴ Tágabb értelemben a gyónási titok az eljárásban esetlegesen szereplő tolmácsra is kiterjed. Ha szakértő vagy fölöttes előjáró közbelépése szükséges, akkor ők csak név nélkül értesülhetnek a történetről (például „Titius azt gyónta, hogy...”), ellenkező esetben a gyóntató részéről a gyónási titok közvetlen megsértése

történne. A *secretum* mindazon személyekre vonatkozik, akik a gyónásból a bűnökről bárminemű tudomást szereztek, például hangosan mondta a gyónó a bűnét és mások is meghallották.²⁵

A gyónási titok megsértésének büntetése eredendően hivatalvesztés, illetve száműzés volt, utóbbi helyébe később, a IV. lateráni zsinat értelmében az életfogytig tartó kolostorba utalás lépett: „[...] nemcsak arról döntöttünk, hogy le kell tennie a papi tisztségről, hanem arról is, hogy örök bűnbánatgyakorlásra egy félreeső kolostorba kell elűzni.”²⁶

3. 4. A rómaiak után

A különböző germán népek jogai s a középkorban született jogkönyvek éppen csak a hadi-, illetve államtitkok felfedését inkriminálták, ez alól tulajdonképpen csak a római jog bizonyos hatása alatt álló *Lex Visigothorum* képez kivételt, hiszen *falsum*ként rendeli büntetni a végrendelet és egyéb zárt irat felbontását.²⁷

A titoksértés deliktuma ettől az időszaktól kezdve gyakorlatilag a 15. század végéig „jótékony homályba burkolózott”. A középkor embere nem érezte annak szükségét, hogy említést tegyen róla, legalábbis a fellelhető források alapján ez a bázis felettébb szűk keretek között mozog. Kivételes példaként egy 1391-ben kelt piacenzai kereskedelmi statútumot hozhatunk, melynek egyik cikke egy lényegében a titok megsértésének teljesen új nemét teszi büntetendővé (száz *solidus* értékű pénzbeli pönalizációval), mégpedig a levéltitoksértést: „Ha valaki egy másik ember pecséttel ellátott közhitelű iratát vagy levelét csalárd módon felnyitja, azért a bűnért tőle száz *solidus*t fogok behajtani.”²⁸

3. 5. Újkori nemzetközi tendenciák

Az 1600-as években a titkokban rejlő értékeket újra felismerték, bölcsészek, filozófusok és teológusok nyilatkozatai is azt támasztják alá, hogy a titoktartás kötelezettségének megszegését erkölcsileg elítélendőnek, társadalmi megvetést kiváltó dolognak tekintették. A reformáció folyamatának vezéralakja, maga Luther Márton így írt erről 1529-ben: „Nincs nagyobb levélhamisító a világon, mint az, ki annak (a levélnek) ura engedélye nélkül tartalmát megismeri, vagy idegenként erőszakkal magához ragadja.”²⁹ Már ezt a felfogást tükrözi az 1532-es tiroli *Landes-Ordnung* is, mely hosszú idő után kriminalizálja a levéltitok megsértését.³⁰

A postaintézmény fejlődése magához vonzotta azt a kívánalmat, hogy a titoktartási kötelezettség (miszerint a leveleket ne bontsák fel, és a címzetten kívül másnak ne szolgáltatassák ki) a postán dolgozó alkalmazottakra is kiterjedjen. Erre azért is volt különösen szükség, mert a harmincéves háború idején rengeteg, a posta hitelességét veszélyeztető, ilyen természetű visszaélés történt. A „beavatkozás” első *expressis verbis* megnyilvánulása I. József 1690-ben kiadott ún. *Wahlkapitulation*jában ér-

hető tetten. Az 1721-ben kelt postai rendszabály tovább szigorított a reguláción, és a köteleességét megszegő postaalkalmazott egyszeri elkövetés esetén száztalléros pénzbüntetéssel, bűnismétlésnél pedig akár elzárással is büntetendő lehetett.³¹ A 19. században a német jogterületeken a törvénykönyvek még inkább változatos képet mutatnak. A levéltitok megsértésének tényállásában az elkövetési magatartások különféle célzatokkal egészülnek ki (például károkozási, tudomásszerzési szándékkal történő levélfelbontás), s mind a cselekmény *delictum proprium* (például postahivatalnok általi elkövetés), mind pedig *delictum commune* (közönséges, a cselekményre vonatkozó személyes kvalifikáltság híján lévő magán-személy általi elkövetés) alakzata is büntetendőnek számított. A bűncselekmény tényállásának jogi természetében akkoriban azonban meglehetősen ellentmondások mutatkoztak. Egyes területeken csalásként, máshol viszont becsületsértésként értékelték. Az 1838. évi szász, illetve az 1839. évi württembergi büntetőtörvénykönyv kodifikációjától kezdve azonban egyre inkább meg-

erősödni látszott az az irányvonal, miszerint a levéltitok megsértésével összefüggő cselekmények közvetlenül a személyiségi jogok területére hatoltak be ártó szándékkal, s pontosan emiatt volt szükséges önálló, *sui generis* bűncselekményi rangra emelni őket, kiragadva más, nagyobb tényállások köréből. Ez a szeparációs folyamat csak igen lassan haladt, s Angyal Pál szerint még a 20. század elejére sem fejeződött be teljesen. Addigra azonban a jogfejlődés eljutott arra a szintre, hogy a postaalkalmazottak általi levéltitoksértés hivatali bűncselekmény formáját öltötte fel.³²

A postai küldeményekkel kapcsolatos titoksértések tekintetében a francia jogterületen némileg eltérő fejlődés figyelhető meg. Igen súlyos, nem ritkán halálbüntetést szabtak ki a levelekkel nem a kellő gondosság szerint eljáró postai dolgozókra, az 1742-ben született *Ordonnance concernant les crime commis à l'occasion des postes* gályarabsággal, illetve deportációval sújtotta a hivatalnokok által elkövetett levéltitoksértést. Hozzá kell tenni, hogy a szigor ellenére a visszaélések egyre inkább elharapóztak, sőt, XV. és XVI. Lajos abszolutsztikus uralma idején (majd a későbbiekben több más monarchikus berendezkedésű európai államban is) nemegyszer előfordult, hogy a *cabinet noir* („fekete szoba”, tulajdonképpen a gyanús levelek, küldemények kiszűrésére létrehozott állami hivatal) tagjai ezrével kobozták el a leveleket egyes nagyváro-

sokban.³³ E cselekményt az 1810-ben kiadott *Code Pénal* ugyancsak kriminalizálja, azonban már sokkalta enyhébb jogkövetkezmények társításával. Jellemző tény, hogy a személyes kvalifikáltságot nélkülöző személyek e cselekmény relációjában nem estek büntetőjogi felelősség alá. A lehetséges elkövetői kört „*un fonctionnaire ou un agent du Gouvernement ou de l'administration des postes*”-ként (köztisztviselők, kormánytisztviselők és a postai igazgatási személyzet) határozták meg.³⁴

Az újkor első századaiban a hivatási titok megőrzése is jogi kötelezettséggé vált. Ennek legelső felbukkanási helye a württembergi herceg 1621-ben kiadott *Landesordnungja*. Egy 1721. évi rendelet ezt a kört kiterjesztette az orvosokra, egy 1770-ben kelt osztrák egészségügyi rendszabály még a borbélyokat is titoktartásra kötelezettként tartja számon, egy 1789. évi lippei rendelet pedig az orvosok alkalmazottait, segédeit s a gyógyszerészeket is bevonja a hivatali titoktartásra kötelezettek körébe.

A titok e fajtájának védelme a frankofón területeken is igen hosszú eredetmúltra tekint vissza. Ugyan sokáig még nem konkrét, írott sza-

bályokban öltött testet mindez, viszont a joggyakorlat már a 16. század legelejétől fogva büntette azt az orvost, gyógyszerészt, szülésznőt, ügyvédet, gyóntatótyát, aki a rábízott titkot elárulta. Ez a gyakorlat által mintegy szentesített eszme szivárgott át a korábban már említett 1810. évi francia büntetőtörvénykönyv 378. cikkébe (*Code Pénal*), amely kimondta:

„Azok az orvosok, sebészek, más egészségügyi dolgozók, valamint gyógyszerészek, szülésznők és minden más személy, akik a foglalkozásuk kapcsán jutottak egy titok birtokába és azt (kivéve, ha a törvény rendelkezése lehetővé teszi számukra) felfedik, egy hónaptól hat hónapig terjedő börtönbüntetéssel és száz franktól ötszáz frankig terjedő pénzbüntetéssel büntetendők.”³⁶

A fejlődésben – azzal, hogy az addig fellelhető szabályokat összefoglalja – mint egy konszolidációs pontot képez, és a 19. század törvényhozói számára iránymutatást nyújt az 1794-ben megszületett porosz *Allgemeines Landrecht*. Azon túlmenően, hogy a levéltitok felfedését mind speciális, mind pedig általános alanyok általi elkövetés esetén is pénzbüntetéssel szankcionálja (bár a szabályozás arról még nem rendelkezik, hogy ez a kormányzati közegekre is vonatkozik-e),³⁷ a hivatási titokra vonatkozóan is tartal-

Cabinet noir (karikatúra, 1815)³⁵

maz hangsúlyos passzusokat. Nemei közül büntetni rendeli nemcsak a postatitok megtartása kötelezettségének megszegését, hanem ugyanolyan súllyal veszi számításba az orvosi, valamint a szülésznői titkot is (a büntetési tétel öttől ötven tallérig terjedő pénzbeli szankció).³⁸ A porosz törvény külön cím (*Verbrechen der Beamten*), vagyis hivatalnokok bűncselekményei) alá sorolja ezeket az eseteket, azonban még ebben az időben is jellemző néhol a római jog *falsum*- és *iniuria*-központú szemlélete (például az 1803. évi osztrák büntető törvénykönyv is a becsületsértés fogalmi körébe vonja e cselekményeket).³⁹

Az újkorban, a fent említett tetteken túl az államtitkok elárulása gyakorlatilag mindenütt büntetendőnek számított, s általában a hűtlenség bűncselekményi tényállásában, esetleg a hivatali deliktumok között fedezhetjük fel ezeket.⁴⁰

Megfigyelhettük a fentiekben, hogyan gyűrűzött be a titok jelensége a (büntető anyagi) jog struktúrájába a területenként különböző irányú általános jogfejlődés tükrében. Tanulmányomban a magyar folyamatok bemutatása következik.

4. A hazai titokfejlődés kézzel fogható eredményeiről

Középkori törvényeink között érdekes módon egyetlen olyat sem találunk, mely kifejezetten büntetendővé nyilvánította volna a titoksértés bármely nemét. Ráadásul, még a gyakorlatilag minden más állam jogában megjelenő és oly fontos államtitkok felfedésének büntetéséről sem esik szó sokáig olyan jogszabályokban, ahol annak helye lenne (például az 1715:7. tc. a felségcsértésről vagy az 1723:9. tc. a hűtlenségi bünt magukban foglaló esetekről). E tény azért is különösen furcsa, mert a bűncselekmény *delictum naturale* (természeti büntett) volta okán szinte lehetetlen feltételezni, hogy az állam létével összefüggő titkok elárulása a büntetést bármilyen körülmények között elkerülhette volna, pláne úgy, hogy példának okáért azok, akik uraik várát alattomosan idegen kézre játszották át, hűtlenség címen lettek felelősségre vonva.

Az államtitkokkal kimondottan elsőként az 1795. évi büntetőtörvény-javaslat foglalkozik, s a *nota infidelitatis* (hűtlenség) egyik alesetként rendeli büntetni. A titok jelensége vonatkozásában azonban a magántitok védelméről nem esik szó, s ahogy Angyal fogalmaz, első nagy büntetőjogásaink sem találtak a korra vonatkozóan jelentősebb szabályt.⁴¹

Egyedül a levéltitok megsértése képez kivételt ez alól, amelyet valószínűleg a korábban már említett, fejlődésnek induló postaintézmény hitelének megszilárdítása céljából igen korán a kriminalizálandó tettek közé soroltak. Ennek egyik ékes példája az 1653. március 15-én kiadott *Approbatae constitutiones regni Transilvaniae* III. része 23. fejezetének 1. articulusa alatt olvasható következő norma-rendeletkezés:

„Leveleknek intercipiálásáról. Fejedelmek másoknak szóló leveleit, ha kik intercipiálnák, vagy tudva felszaksztanák, diaetákra evocáltassanak és ott legitime convincáltatván aszerint büntetődjenek, mint a fejedelmeket diffamálók felől való articulus tartja; fejedelmeknek szóló levelekkel is, ha ki azt cselekedné azon szerént büntetessék; sőt a fejedelmek után való tisztviselőknél kezek és irogatások által országos és néha fejedelmekre nézendő titkos dolgok is forganak, ha kik efféle leveleket elvonnának vagy felszaggatnának, vármegyére vagy táblára citáltatván, annak continentiajának meritumja szerént neveltessék a büntetése is, de ordinarié et in genere, akármely emberséges embernek is másnak irt leveleit, ha felszaggatja avagy intercipiálja valaki, a levélírónak homagiumán és abból következett kárnak és expensájának refusióján convincáltassék; ez mindazáltal értetik békességes időre, a hazának lakosaira és fejedelmek s ország ellen való dolgokban, nem suspectus emberséges emberekre.”⁴²

Az Erdélyen kívüli Magyarországon legelőször az 1723:59. tc. rendelkezett a „magánleveleket elfogók, letartóztatók, elsikkasztók, és megsértők” büntetéséről (rögtön kiterjesztve a kört a speciális és általános alanyokra egyaránt):

„Minthogy a levelezések a közbizodalomban gyökereszenek, s azok késleltetése a levelezőknek igen gyakran nagy ártalmukra van: 1. §. Azért Ő legszents. felsége jószágosan megengedte, hogy az idegen magánlevelek elfogói, megsértői, letartóztatói, vagy elsikkasztói világos adósságnak tekintendő 100 forinttal bünhődjenek.”

Mindazonáltal a postavisszaélések „virágkorukat élték” ebben az időszakban, olyannyira, hogy a Helytartótanács 1780-ban intézkedést hozott, melynek értelmében idegen levelet kizárólag királyi parancsra, az alispán, illetve a városi hivatalnok közbenjárásával lehetett felnyitni.

Az 1795. évi büntetőtörvény-javaslat külön fejezetben, *De Literarum Violatione* cím alatt rendelkezett az általános alanyi jegyekkel rendelkező magánszemélyek által elkövetett levéltitoksértésről. E szerint:

„§ 1. A polgári szabadsághoz és biztonsághoz tartozik az is, hogy senkinek titkai és köznek nem ártó levelezései az illető akarata ellenére köztudomásra ne hozassanak, sőt a közönségnek a levélbeli közlekedés bizonytalansága oly sok alkalmatlanságot okoz, hogy a levéltitok megsértése a közbüntettek sorába lép és közvadra üldözendő.

§ 2. Mindenki tehát, aki másnak szokásos módon pecséttel lezárt leveleit szándékosan elfogja, visszatartja, a neki postára adás vagy a postáról leendő elhözás céljából átadott levelet elsikkasztja vagy bármiként megsérti: közbüntettben bűnös.

§ 3. Úgy, mint más büntettekénél, ennél is a szándéknak és a gondatlanságnak különféle fokozatai különböztetendők meg. Aki jogosítva van idegen leveleket feltörni vagy aki azokat tévedésből az övéinek hitte,

minden büntetéstől ment. Aki rendkívüli kíváncsiságból vagy hogy mások kíváncsiságát kielégítse, idegen leveleket felbont, a büntetést nem kerüli ugyan el, de kisebb mérvben bűnös, mint aki e cselekményt mások kárára követi el. Ha a büntett visszaesésben követtetett el, vagy ha oly egyén a tettes, kinek hűségére voltak a levelek bízva, végre ha a cselekményből akár a közre, akár magánosokra kár háramlik: súlyosabb büntetés szabandó ki.

§ 4. A büntetés 100 frtig terjedő pénzbüntetés és a bűnösség fokához mérten culpa esetén: 1. nyilvános dorgálás, 2. egytől 8 napig, 3. nyolctól 15 napig terjedhető arrestum, – dolus esetén: 1. 15 naptól 3 hóig, 2. 3 hótól 6 hóig 3. 6 hótól egy évig terjedhető arrestum.”⁴³

Az 1795. évi javaslat tehát kiemelt kérdésként foglalkozott a levéltitok megsértésének deliktumával, olyannyira, hogy közzvadásra rendelte büntetni.

„Tehát közbüntetben bűnös az, aki a másnak címzett leveleket (melyek kellő formában pecséttel is el vannak látva), szándékosan elfogja, magánál tartja; vagy a neki (postán történő feladás, vagy postáról való elhozás és kézbesítés céljából) átadott leveleket eltünteti, avagy bármiképpen megsérti.”⁴⁴

A jogalkotó „keménykezűségét” jól példázza ez esetben az is, hogy a cselekmény szankciója a súlyos pénzbeli büntetés (100 forint) mellett akár egy évig terjedő elzárás is lehetett.

Az 1843. évi büntetőjavaslat felettébb részletesen dolgozta ki a levéltitok megszegésének jelenségét, az ezzel kapcsolatos akkori közhangulatot kitűnően jellemzi Rakowsky Adolfnak, Turóc vármegye követének az országgyűlés 1843. szeptember 6-i ülésén tett megjegyzése, miszerint álláspontja az, hogy a levelek nincsenek kellően biztosítva. Sokszor előfordul, hogy egyszerű figyelmetlenségből nyitják fel őket, és így jogosulatlanul titkok birtokába jutnak, emiatt erre vonatkozólag is hangsúlyos rendelkezéseket szükséges hozni. A javaslatba mindez végül *A levelek jogtalan feltöréséről* címet viselő 37. fejezetben került be, melyen belül a 367. szakaszban található a tényállás megfogalmazását:

„Aki valamely másnak szóló levelet vagy lepecsételt irományt tudva és szándékosan feltör és elolvas anélkül, hogy az által, ki a levelet írta, vagy az által, kihez a levél intézve volt, vagy akit a lepecsételt iromány illetett, felhatalmazva lett volna, büntettetni fog, a büntetése 200 forintig, sőt súlyosabb beszámítás eseteiben két hónapi fogságig terjedhet.”

A cselekmény minősített esetei is megszerkesztésre kerültek:

„[...] ha pedig annak tartalmát valakinek kárával vagy meggyalázásával nyilvánossá is tette, büntetése hat hónapig súlyosíthatatik. [...] Végre aki valamely másnak szóló levelet vagy irományt oly célzattal, hogy ezáltal

valakinek kárával magának vagy másnak hasznot hajtson vagy minden haszon nélkül valakit károsítson, erőszakkal vagy álnok mesterséggel hatalmába kerített, ha csak tette valamely súlyosabb büntetbe át nem ment, egy évi rabságig büntetethetik.”

A javaslat továbbá a 370. §-ban leírja azokat az eseteket is, amikor a levelek felnyitása nem minősül bűncselekménynek:

„Szülők és gyámok vagy azoknak megbízottjai, az atyai vagy gyámi hatalom alatt lévő kiskorú gyermekek leveleire s irományaira nézve, úgyszintén a közhatóságok a bűnvádi közkereset alatt lévőknek azon leveleire s irományaira nézve, melyeket a büntetőeljárás fejezet rendelete szerint feltörniök s elolvasniok szabad volt, a fentebbi 367. § rendelete alá nem tartoznak.”⁴⁵

A hivatási titok védelme is viszonylag későn jelenik meg jogrendszerünkben. Közvetett védelméről az 1790. április 20-án kelt, 13024. számú helytartótanácsi intézkedés szólt kezdetben, mely az 1787. március 1-jén kiadott azon szabályt helyezte hatályon kívül, melynek értelmében a papok az államellenes bűncselekményeket elkövetőket feljelenteni, s ügyükben (amennyiben büntetőügy) a bíróság előtt tanúvallomást tenni kötelesek.⁴⁶ Az 1792. évi javaslatban már mint hivatali önálló büntett kapott besorolást ez a kategória, mely kriminalizálta azokat az eseteket, amikor az ügyvéd és megbízott az ellenérdekű fél előtt megbízójának titkait felfedte, továbbá, ha a postafőnök, a hivatalnok vagy az alkalmazott a rábízott leveleket feltöri, végül pedig, ha a váltóügyekben eljáró bíró az eljárás titkos adatait nyilvánosságra hozza. Az 1843. évi javaslat szintén külön szabályozta a hivatali titok megsértését a hivatali deliktumokról is szóló 54. fejezetben, azon belül pedig a 485. §-ban:

„Azon köztisztviselő, aki bosszúból vagy haszonvágyból oly tettdelegatokat vagy okleveleket közöl mással, melyek hivatalos állásánál fogva jöttek tudomására, s melyeknek titokban tartása hivatalos kötelessége lett volna, ha ezáltal valakit személyében vagy értékében megsértett, az okozott károk pótlásán felül, hivatalától is minden esetre megfosztatik; sőt súlyosabb beszámítás esetében fél évig terjedhető fogsággal is büntetethetik.”

A javaslat érdekes módon az orvosi, a szülésznői és a gyógyszerészi titoktartási kötelezettségről nem rendelkezett, egyedül az ügyészre vonatkozólag mond ki megállapítást:

„[...] az ügyész, ki ellen bebizonyosodik, hogy [...] az ügyek oly körülményeit, melyeknek felfedezése megbízójának káros volt, vétkes célzattal bárkinek hűtlenül elárulta [...] minden okozott kárt köteles megtéríteni s ezen felül a további ügyészkedéstől ítélet által végképen megfosztandó; sőt súlyosabb beszámítás esetében még hat hónapig terjedhető fogsággal is büntetethetik.”⁴⁷

A titok előbbieken értelmezett meghatározó és hangsúlyos nemein túl első büntetőtörvénykönyvünk, a Csemegi-kódex (1878. évi V. tc.) megalkotásáig, s hatálybalépéséig ráakadhatunk még néhány szabályra, mely a titok védelme érdekében többnyire inkább fegyelmi, de olykor büntetőjogi jellegű fellépést és jogérvényesítést tett lehetővé.

Az 1840. évi XV. tc.-be foglalt váltótörvény II. részének 16. §-ában fogalmazta meg a jogalkotó, hogy „Ezen törvényszékek minden tagjaitól, a kereskedői hitel fenntartása tekintetéből teljes titoktartás [...] kívánatik”. Ennek a rendelkezésnek azonban tényleges szankciója nem létezett.⁴⁸

Szélesebb kört fedett le a később, a Csemegi-kódex passzusai révén hatályon kívül helyezett, illetve egy ideig pótolta 12. § az 1871. évi VIII. tc.-ben a bírák és a bírósági hivatalnokok felelősségéről szólva:

„A hivatali titok közlésének büntetést követi el azon bíró vagy bírósági hivatalnok, ki oly tényeket vagy iratokat, amelyeknek csak hivatali állásánál fogva jutott tudomására vagy birtokába, s amelyeknek titokban tartására hivatalánál fogva kötelezve volt, azon szándékból, hogy ezáltal valakinek kárt, avagy magának vagy másoknak illetéktelen hasznot okozzon, mással közöl, vagy az iratokat használat végett másnak átadja.”⁴⁹

Az ügyvédek és a közjegyzők titoktartási kötelezettségének alapjai is lefektetésre kerültek az ügyvédi rendtartásról, illetve a királyi közjegyzőkről szóló törvényekben (1874. évi XXXIV. tc. 49. §, illetve 1874. évi XXXV. tc. 57. §), ám ezekhez a normákhoz kapcsolódóan a jogkövetkezményeket már nem itt, hanem a Csemegi-kódexben találhatjuk.⁵⁰

Az 1878. évi V. tc. leginkább az általunk ma kémkedésként ismert tényálláshoz hasonlóan szankcionálta a más állam irányába történő hírszerzést, az államtitkok átadását, továbbá az egyéb kollaboráns magatartásokat. A reguláció szellemisége a korabeli olasz büntetőjog hatását sejteti, a *Codice Penale* ugyanis az árulási és kémkedési cselekményeket szintén mind a katonai, mind a politikai államtitkok viszonylatában büntetni rendelte, ráadásul a titokhoz való hozzájutás módját is integrálta a szabályozásba. A kódex különös részének hangsúlyos fejezetét alkotta a magánszféra védelmén⁵¹ alapuló levéltitok és a távirai titok megsértésének *delictum proprium*ként (a postahivatalnokokra és postaszolgákra szűkítve a lehetséges elkövetői kört) történő pönalizálása (200–201. §), valamint a levél- és távsürgönytitok magánszemélyek általi violációja (e tényállásnál valószínűsíthetően német mintára már a deliktum elkövetési tárgyának jogosulatlan birtokbavétele is megalapozta a felelősségre vonást). A 328. és a 329. szakaszban megfogalmazott *A titok tiltott felfedezése* a foglalkozásuknál fogva titoktartásra kötelezett professziók művelői által elkövetett titoksértéseket rendeli büntetni, kivételként említve azt az esetet, amikor az alanyok kötelességüket teljesítve a hatóságot értesítik, illetve tanúvallomás során fedik fel a leplezett információt. A hivatalnokok által, hivatali titkot képező információ-

hordozó tartalmának jogszerűtlen felfedése a 479. §-ban került pönalizálásra.

A Csemegi-kódexet követő első egységes magyar büntető törvénykönyv, az ún. szocialista Btk. (1961. évi V. törvény) az akkori politikai berendezkedés szellemében túlnyomórészt magát az államot kívánta oltalmazni a büntetőjog eszközeinek segítségével is. Így kapott a kódexben nagy hangsúlyt az államtitkok megsértésének szankcionálása, igaz, szubszidiárius jelleggel (egyrészt a *kémkedés* minősített esete valósult meg, amennyiben államtitok tekintetében követték el, másrészt az *államtitoksértés* elnevezésű tényállás az elkövetési tárgy jogosulatlan megszerzését, jogosulatlan felhasználását, illetéktelen személy részére történő hozzáférhetővé tételét, valamint illetékes személy részére történő hozzáférhetetlenné tételét rendelte büntetni). Súlyosabbnak minősült a cselekmény, ha különösen fontos államtitkok tekintetében követték el vagy súlyos hátrányt okozott, illetve, ha az elkövető államtitok illetéktelen külföldi személy részére történő hozzáférhetővé tételét valósította meg [160. § (2)]. E normaszöveg szinte teljes mértékben megegyezik a némileg rokonítható *szolgálati titoksértés* kapcsán kodifikáltakal (161. §). A fő különbség, hogy utóbbinál a minősített esetek körében, az illetéktelen külföldi személyek számára történő hozzáférhetővé tétel vonatkozásában a katonai szolgálati titok is bekerült az elkövetési tárgyak közé [161. § (3) b)]. Az államtitok védelmének szigorúságát kitűnően érzékelteti, hogy a jogalkotó önálló tényállási rangra emelte a feljelentés elmulasztását, és ebben az esetben szabadságvesztés-büntetés alkalmazását helyezte kilátásba (162. §). A kódex üdvözlendő jegye, hogy megkísérelte megalkotni az államtitok,⁵² illetve a szolgálati titok⁵³ fogalmát is. A szocialista Btk. némiképp meglepő módon a magánszféra védelmét szolgálva kriminalizálta a foglalkozásuknál vagy közmegebízásuknál fogva titoktartásra kötelezett személyek „magántitok-felfedő” cselekményeit (*magántitok megsértése*, 264. §), továbbá más levelének, zárt iratának, táviratának felbontását, tartalmának felfedése végetti megszerzését, harmadik személynek történő átadását, illetve a távbeszélőn vagy más távközlési berendezés útján továbbított közlemény kifürkészését (*levéltitok megsértése, távközlési titok kifürkészése*, 265. §).

A „régí” Btk. névvel illetett 1978. évi IV. törvény hatálybalépésekor titokvédelmi rendszerét tekintve gyakorlatilag egyáltalán nem tűnt elődjétől különbözőnek, hűen hordozta az 1961. évi V. törvény dogmatikai struktúráját. Az államellenes deliktumok nagy része például a szocialista államfelfogás folyamánként még ugyanúgy a különös rész élén, a X. fejezetben szerepelt. Ez a *status quo* nagyjából a rendszerváltás időszakáig változatlan maradt, 1988-ban azonban egy módosítással a *szolgálati titok* és az *államtitok* fogalmát eltávolították a kódexből. 1989-ben a *kémkedés* tényállásának minősített esetei közül kikerült az államtitok tekintetében történő elkövetés, emellett új, szűkebb értelemben vett állam ellen elkövetett bűncselekményként kodifikálta a jogalkotó az *államtitok vagy katonai szolgálati titok kiszolgáltatását* (148. §). Utóbbi gyakorlatilag előbbi helyébe lépett, s szintén az államtitok és katonai titok külföldi kormánynak vagy kémszervezet-

nek történő kiszolgáltatásában öltött testet, immár önálló szakaszban, nagyobb jelentőséggel bírva. Ugyanebben az esztendőben a bűnpártolás egyik minősített eseteként fogalmazták meg az „államtitok vagy katonai titok kiszolgáltatásával” [244. § (3) a)] történő elkövetést. 1993-tól kezdve e két utóbbi deliktumot már nem rendelte büntetni a jogalkotó (a kémkedés azonban, minősített esetként már újra elkövethető volt államtitok kiszolgáltatásával), a *levéltitok megsértése* tényállás pedig helyileg távolabb került a törvénykönyvben a *magántitok megsértésétől*, illetve egy új bekezdéssel bővült: „A büntetés egy évig terjedő szabadságvesztés, közérdekű munka vagy pénzbüntetés, ha az (1) bekezdésben meghatározott bűncselekményt foglalkozás vagy köz megbízatás felhasználásával követik el.” [178. § (2)]. 1993 volt a születési éve a *banktitok megsértése* elnevezésű bűncselekménynek:

„Az a banktitok megtartására köteles személy, aki banktitoknak minősülő adatot illetéktelen személy részére hozzáférhetővé tesz, vétséget követ el, és két évig terjedő szabadságvesztéssel, közérdekű munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő. A büntetés büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztés, ha a bűncselekményt a) jogtalan előny szerzés végett; b) a pénzintézetnek vagy másnak hátrányt okozva követik el.” (300/A. §)

Egy évvel később került szankcionálásra az *üzleti titok megsértése*, mely a kapitalista gazdasági berendezkedésre történő átállásra való egyértelmű reakcióként értékelhető, holott a tényállásra való igény már sokkal korábban megmutatkozott. Az alábbiakban erről szólunk valamivel részletesebben.

Szente Lajos budapesti ügyvéd 1905-ben aggályának adott hangot a *Jogtudományi Közlönyben*, miszerint ha

„valaki kerítésen bemászik egy udvarba, s a tyukketreczből egy pár csirkét elvisz magával, minősített lopásért öt évig terjedhető fogházzal bünhődik. Ha valaki gazdáját tíz fillérrel meglopja, öt évig terjedhető börtön a büntetése. Ha ellenben valaki gazdájának üzleti titkait másnak elárulja s ezáltal gazdájának esetleg ezrekre menő kárt okoz; vagy ha valaki másnak üzletébe betolakszik, s maga keríti birtokába annak üzleti titkait s ezeket annak kárára felhasználja – büntetlen marad. Ez a mai magyar jogállapot.”⁵⁴

Ebben az időszakban gyakorlatilag csak akkor lehetett ilyen természetű magatartásért eljárás alá vonni valakit, ha a cselekmény megvalósította a *csalás* tényállását, vagy, ha *hűtlen kezelésre* való felbujtás történt.⁵⁵ Mindez azt látatja velünk, hogy első írott büntetőtörvénykönyvünk, a Csemegi-kódex még nem deklarált üzleti titokkal kapcsolatos bűncselekményi tényállásokat. Azonban már itt is találhatunk utalást az üzleti titokra,

„[...] a 479. § ugyanis, amely a hivatali vétségekről szólt, nem zárta ki egyértelműen azokat a tetteket, amelyeket a közhivatalnokok gazdasági jellegű adatok kapcsán és 'magánosok' ártalmára követhettek el, mind-

ez azonban az üzleti titoksértés üldözéséhez nem volt elegendő. Ezt a helyzetet bírálta Angyal Pál, szerinte ugyanis az akkori büntetőtörvénykönyv azt vallotta, hogy a szabad verseny résztvevői magukat próbálják meg megvédeni a visszaélésekkel szemben, s így nem sújtott le azokra, akik a gazdálkodás érdekeit sértő vagy veszélyeztető módon üzleti és üzemi titkokat lestek el vagy azokat nyereszkeskedési céllal kihasználták.”⁵⁶

Az első elmozdulás a második világháború időszakában következett be, amikor az 1940. évi XVIII. tc. a Btk.-t módosítva deklarálta, hogy az állami intézmények, közművek stb. üzemi, üzleti titkát hivatali titoknak kell tekinteni, azonban lévén akkoriban gyakorlatilag nem létezett piaci verseny, ennek a rendelkezésnek nem volt jelentős gyakorlati haszna.

Az igazi áttörést az üzleti titok tekintetében végül az 1989–90-es rendszerváltás jelentette, amikor is a jogalkotó belátta, hogy a versenyjogban ismeretes hátrányos jogkövetkezmények önmagukban nem jelentenek elégséges védelmet az üzleti titok megsértőivel szemben:

„Aki üzleti titkot haszonszerzés végett, vagy másnak vagyoni hátrányt okozva jogosulatlanul megszerez, felhasznál vagy nyilvánosságra hoz, büntettet követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. Az (1) bekezdés alkalmazásában üzleti titok a gazdasági tevékenységhez kapcsolódó minden olyan tény, információ, megoldás vagy adat, amelynek titokban maradásához a jogosultnak méltányolható érdeke fűződik.” (300. §)

E két cselekmény vonatkozásában a jogalkotó egy büntethetőségi akadályt is deklarált az 1978. évi IV. törvényben. A 300/B. § értelmében nem volt büntethető *banktitok megsértése* és *üzleti titok megsértése* miatt az, aki a pénzmosás miatti feljelentési kötelezettségének tett eleget ezeknek a titkoknak a nyilvánosságra hozatalával, még akkor sem, ha az általa jóhiszeműen tett bejelentés utóbb valótlanak bizonyult. Röviddel ezt követően a 300. § részévé vált az *üzleti titok* definíciója.⁵⁷

A jogalkotó 1997-ben kodifikálta az *értékpapírtitok megsértése* bűncselekményt:

„Az az értékpapírtitok megtartására köteles személy, aki értékpapírtitoknak minősülő adatot illetéktelen személy részére hozzáférhetővé tesz, vétséget követ el, és két évig terjedő szabadságvesztéssel, közérdekű munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő. A büntetés büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztés, ha a bűncselekményt a) jogtalan előny szerzés végett; b) befektetési szolgáltatónak, tőzsdének, illetőleg elszámolóháznak vagy másnak hátrányt okozva követik el.” (300/D. §)

Az 1999-es esztendő több tekintetben is változást hozott a kódex titokvédelmi rendszerében. Új bűncselekményként került be a *magántitok jogosulatlan megismerése*, mely a megsértést időben megelőző jogosulatlan megismerés

magatartását kriminalizálta a magántitkok vonatkozásában (178/A. §).

A „pénzmosás-klauzula” pedig immár az *értékpapírtitkok megsértése* tényállásának is szerves része lett. A 2005. évi XCI. törvény elfogadása hatályon kívül helyezte a fentiekben tárgyalt gazdasági jellegű deliktumokat, s az akkor megszülető *gazdasági titok megsértése* elnevezésű bűncselekmény már a bank-, értékpapír-, pénztár-, biztosítási és a foglalkoztatói nyugdíjtitok, illetve az üzleti titok védelmét is szolgálta (300. §).

2006-ban a jogalkotó bevezette az *igazságszolgáltatással összefüggő titoksértést*. A 2009. évi CLV. törvény megszületése miatt az *államtitoksértés* bűncselekményt felváltották a *visszaélés szigorúan titkos és titkos minősítésű adattal, visszaélés bizalmas minősítésű adattal, visszaélés korlátozott terjesztésű minősített adattal* „nagy lélegzetvételű” deliktumok. (221–222/A. §)

BALOGH, SÁNDOR

Historische Grundlagen des (straf-)rechtlichen Aspekts von Geheimhaltung

(Zusammenfassung)

Ziel des Autors ist es, einerseits die Entstehungsgeschichte des Geheimnisses als sozialer Faktor unter besonderem Hinblick der kirchlichen und weltlichen Arten des Geheimnisses darzustellen und andererseits den Prozess der Integration des Geheimnisses in den Rechtsbestand (einschließlich des materiellen Strafrechts) zu skizzieren. Er beleuchtet die etymologischen Wurzeln des Geheimnisses

5. Záró gondolatok

Amilyen régen foglalkoztak átfogóan a titok jelenségével hazánkban, pontosan annyira lett volna lényeges a vele való törődés az elmúlt több mint száz év során. A fentiekben megfigyelhető markáns fejlődési ív csak az egyik indok arra, hogy e sajátságos társadalmi tényezőt komolyan vegyük. A titkok mindig is léteztek, velünk élnek most is, és valószínűleg továbbra is hangsúlyos tényezői lesznek a közösségi együttélésnek. Ennek az evolucionáris láncolatnak a feldolgozása reményeim szerint produktív kezdetül szolgálhat arra nézve, hogy a titkok újra a társadalomtudományi kutatások reflektorfényébe kerülhessenek.

Jegyzetek

- ¹ BENYÉKHLEF, Karim: *Les secrets du droit*. (11 juillet 2017). www.karimbennyekhlef.ca/blogue/2017/07/11/les-secrets-du-droit/#_ftn1.
- ² Magyar Etimológiai Szótár www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/t-F4015/titok-F418F/.
- ³ KIRÁLY V. István: *Határ–hallgatás–titok: a zárttság útjai a filozófiában és a létben*. Kolozsvár, 1996. Komp-Press Korunk Baráti Társaság, 98. p.
- ⁴ JUHÁSZ József – SZÖKE István – O. NAGY Gábor – KOVALOVSKY Miklós: *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Budapest, 1982. Akadémiai Kiadó, 1379. p.
- ⁵ ANGYAL Pál: *A titok védelme anyagi és alaki büntetőjogunkban*. Budapest, 1908. Magyar Jogászegylet Könyvkiadó Vállalata, 6–9. p.
- ⁶ „Titok mindaz az elvileg bárki által megismerhető adat, tény, körülmény vagy gondolat – s mindezek megtestesítői, amelyet azonban csak korlátozott személy ismer, s amelynek titokban maradásához a titok ismerőinek méltányolható érdeke fűződik.” TÓTH Mihály: *Titkokkal átszőtt büntetőjog. Iustum Aequum Salutare*, 2005. 1. sz. 57. p.
- ⁷ FÖLDESI Tamás: *A „Janus arcú titok”. A titok titka*. Budapest, 2005. Gondolat Kiadó, 18. p.
- ⁸ KIRÁLY V. 1996. 102. p.
- ⁹ Uo. 105–107. p.
- ¹⁰ FÖLDESI 2005. 20. p.
- ¹¹ JANY János: *Jogi kultúrák Ázsiában: kultúrtörténet, jogtudomány, mindennapok*. Budapest, 2016. Typotex, 52. p.
- ¹² ANGYAL 1908. 35. p.
- ¹³ ANGYAL Pál: *Személyes szabadság megsértése. A titok büntetőjogi védelme. Magánlaksértés*. Budapest, 1929. Athenaeum, 35. p.
- ¹⁴ ANGYAL 1908. 36. p.
- ¹⁵ Perduellio. In PECZ Vilmos (szerk.): *Ókori lexikon*. <http://mek.oszk.hu/03400/03410/html/6337.html>.
- ¹⁶ D. 16.3.1.38. „Si quis tabulas testamenti apud se depositas pluribus praesentibus legit [...] depositi actione [...] et iniuriarum agi posse.” ANGYAL 1908. 36. p.
- ¹⁷ FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, 2012. Nemzeti Tankönyvkiadó, 565–566. p.
- ¹⁸ D. 48.10.1.5. „Is qui aperuerit vivi testamentum legis Corneliae poena tenetur.” Vö. ANGYAL 1908. 36. p.
- ¹⁹ FÖLDI–HAMZA 2012. 575. p.
- ²⁰ ANGYAL 1908. 36. p.
- ²¹ Az 1524. évi sensi zsinat határozata. „Si licitum esset in aliquo casu sacerdoti relevare peccatum sibi dictum in confessione, enervaretur praeceptum divinum de confessione facienda.” Vö. GALTIER, Paulus: *De paenitentia: tractatus dogmatico-historicus*. Romae, 1956. Apud Aedes Pont. Universitatis Gregoriana, 478. p.
- ²² ANGYAL 1908. 37–38. p.
- ²³ ANGYAL 1929. 38. p.
- ²⁴ ARTNER Péter: *The Canonical Protection of the Dignity of the Sacrament of Penance in the Penal Law*. Folia Canonica, 2007. 10. sz. 87–103. p.
- ²⁵ ERDŐ Péter: *Egyházjog* (3. kiad.). Esztergom, 1991. Szent István Társulat, 416. p.

- ²⁶ „[...] non solum a sacerdotali officio deponendum decernimus, verum etiam ad agendam perpetuam poenitentiam in arcatum monasterium detrudendum”. Vö. ANGYAL 1908. 37–38. p.
- ²⁷ ANGYAL 1908. 38. p.
- ²⁸ „[...] si quis breve vel instrumentum publicum alterius hominis sigillatum praesumpserit fraudulenter apperire, centum solidos ab eo pro banno tollam”. Vö. PERTILE, Antonio: *Storia del diritto italiano. Vol. 5.* Padova, 1876. Forni, 619. p.; ANGYAL 1908. 39. p.
- ²⁹ „[...] ja kein grösser Brieffalscher ist auf Erden, denn wer einen heimlichen Brief, wider Wissen und Willen seines Herrn, offenbar, oder einem Fremden zu eigen macht.” WALCH, Johann Georg (hg.): *Dr. Martin Luthers Sämmtliche Schriften. Bd. 19.* St. Louis Mo., 1889. Lutherischer Concordia-Verlag, 525. p.
- ³⁰ ANGYAL 1908. 39–40.
- ³¹ Uo. 40. p.
- ³² Uo. 44. p.
- ³³ VAILLÉ, Eugène: *Le Cabinet noir. Histoire du contrôle et de la violation de la correspondance privée.* Paris, 1950. Presses universitaires de France, 11. p.
- ³⁴ ANGYAL 1908. 42–43. p.
- ³⁵ www.franceculture.fr/politique/de-la-gauche-la-droite-les-cabinets-noirs-de-la-ve-republique.
- ³⁶ „Les médecins, chirurgiens et autres officiers de santé, ainsi que les pharmaciens, les sage-femmes et toutes autres personnes, dépositaires par état ou profession des secrets qu'on leur confie qui (hors le cas ou la loi les oblige à se porter dénonciateurs), auront révélé ces secrets, seront punis d'un emprisonnement d'un mois à six mois et d'une amende de 100 francs à 500 francs.”
- ³⁷ Az 1848-ban Frankfurtban kiadott *Reichsverfassung* 142. cikkében viszont már határozottan kimondják, hogy „*das Briefgeheimniss ist unverletzlich*”, mely változtatás nélkül került be a porosz alkotmány 33. cikkébe. HEIM Péter: *A levéltitok. Budapesti Szemle*, 1899. 274. sz. 43. p.
- ³⁸ ANGYAL 1908. 41–42. p.
- ³⁹ Uo. 44. p.
- ⁴⁰ Uo.
- ⁴¹ Uo. 45–47. p.
- ⁴² Uo. 45–46. p.
- ⁴³ Uo. 47–48. p.
- ⁴⁴ HAJDU Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet.* Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 494. p.
- ⁴⁵ Uo. 48–49. p.
- ⁴⁶ Uo. 46. p.
- ⁴⁷ Uo. 48. p.
- ⁴⁸ Uo. 50. p.
- ⁴⁹ Uo.
- ⁵⁰ Uo. 50–51. p.
- ⁵¹ „Nem engedhető meg, hogy a család, és annak szentélye – az otthon – mások kémkedése tárgyává tétessék, hogy az ott történtek, s a házi szokások: a csacskaság fecsegései, az ellenségeskedés gyűlölködő színezései, vagy az élcelők gúnyora számára kikémltessenek.” A büntetőtörvényjavaslat indokolása. *Képviselőházi irományok*, 1875. V. kötet. Irományszám 1875–200.; 1875. VII. kötet. Irományszám 1875–286.; 1875. IX. kötet. Irományszám 1875–372.; <https://net.jogtar.hu/ez-er-torveny?docid=87800005.TVI>.
- ⁵² „Államtitok minden olyan adat, amelynek illetéktelen személy tudomására jutása a Magyar Népköztársaság biztonságát vagy más fontos érdekét veszélyezteti. [...] Minden esetben államtitoknak minősül a jogszabály vagy jogszabályon alapuló rendelkezés által annak nyilvánított adat.” 1961. évi V. törvény 163. § (1)–(2).
- ⁵³ „Szolgálati titok az állami szervre, társadalmi szervezetre vagy szövetkezetre, úgyszintén ezek működésére vonatkozó olyan adat, amelynek illetéktelen személy tudomására jutása az állami szervek, társadalmi szervezetek vagy szövetkezetek zavartalan működését, illetve az államigazgatás, a honvédelem, az igazságszolgáltatás vagy a gazdálkodás rendjét veszélyezteti.” 1961. évi V. törvény 163. § (3)
- ⁵⁴ SZENTE Lajos: Levéltitok – üzleti titok. *Jogtudományi Közöny*, 1905. 47. sz. 386. p.
- ⁵⁵ Uo.
- ⁵⁶ BÁRDOS Rita: Az üzleti titok védelmének munkajogi és büntetőjogi összefüggései. *Jogi Tanulmányok*, 2012. 2. sz. 128. p.
- ⁵⁷ „Az (1) bekezdés alkalmazásában üzleti titok a gazdasági tevékenységhez kapcsolódó minden olyan tény, információ, megoldás vagy adat, amelynek titokban maradásához a jogosultnak méltányolható érdeke fűződik.” 1978. évi IV. törvény 300. § (2)

1. Bevezetés

A büntetőjogi normák esszenciális jelentőségük mind az individuum sorsa, személyi szabadsága, vagyona, mind a társadalom egészének védelme érdekében,¹ azonban az orvos büntetőjogi felelősségének – néhány más jogintézménnyel szemben – nincs régre visszanyúló, több évszázados gyökere hazánkban. Ez a tény talán arra is visszavezethető, hogy az orvosi hivatás és foglalkozás megjelenése, illetve elkülönülése a sebészet, a bába, a felcser és a borbély tevékenységi köreitől Magyarországon csak az újabb kori fejlődés eredményeként történt meg, amely részben az orvosok csekély számával, részben a hazai orvostudomány hiányával is magyarázható. A 19. század végéig ugyanis az orvoslás hazánkban hiányszakmának számított, amelyet alátámaszt az is, hogy a 49399/1876. B. M. sz. rendelet a korabeli – magas kockázatúnak számító – vérlebocsátás elvégzésére a borbélyokon kívül a bábákat is feljogosította. A rendelet 3–5. §-a értelmében „a vérlebocsátásra feljogosítottnak tekintendők az állandóan megtelepedett borbélyok

Juhász György

Az orvos büntetőjogi felelősségének korai előképei hazánkban

és segédek; ez utóbbiakért mestereik felelősek. Ott, hol borbélyok nincsenek, a közegészségi ügyekben elsőfokú hatóság [...] másokat is feljogosít a vérlebocsátás véghezvitelére [...]. Nadályozásra az okleveles bábák is fel vannak jogosítva.”² Nem hanyagolható el az a körülmény sem, hogy a magyarországi orvostudomány csak igen rövid múltra tekinthet vissza,³ hiszen az 1635. május 12-én Pázmány Péter esztergomi érsek által alapított Nagyszombati Egyetemen történő orvostudomány csak 1769-ben vehette kezdetét. Az első – eredetileg szegényháznak tervezett – kórház, a Szent Rókus Kórház felállítására pedig csak 1781-ben

került sor.⁴ Ezzel szemben a 12. századi Európában már több helyen folyt orvoscépzés, például Montepellier-ben és Bolognában is, majd a 13. században már Párizsban, Páduában, Oxfordban, Rómában, Cambridge-ben és a 14. századtól Paviában is megalakult az orvosi fakultás.⁵ Fontos megjegyezni, hogy a dél-itáliai Salernóban már a 11. században körülbelül tíz orvos gyógyított és tanított, valamint a kórházzal is rendelkező Benedek-rendi kolostort már a 7. században felépítették,⁶ amely körülbelül 850-től szolgáltathatta Európa első orvosi képzőhelyét is.⁷ Az orvosdoktori cím megjelenése és a szakmai kézikönyvekre alapuló oktatási rendszer kialakítása pedig a Salernói Egyetemhez köthető.⁸

2. A hazai orvoslás rövid története

Összességében megállapítható, hogy az európai medicina már a 12. században fejlettnak számított, azonban a magyar orvostudomány európai szintre történő emelkedésére egészen a 19. század végéig kellett várni, hiszen ahogy már korábban is említésre került, az orvoscépzés alapítására és az első kórház létesítésére csupán a 18. század végén kerülhetett csak sor,⁹ ezen időszakot megelőzően a hazai egészségügyi helyzet egyes hazai szerzők véleménye szerint tűrhetetlen volt.¹⁰

Kezdetben, a honfoglalást követően a gyógyítást a pogányságra jellemző eljárások jellemezték, a betegellátást gyógyító és mágikus jelleggel a táltosok végezték. A kereszténység felvételével és terjedésével a gyógyítás feladatát a papok vették át.¹¹ A külföldön orvosi tanulmányokat folytató egyházi személyek száma csekélynek számított, ők képzésüket befejezve majd hazatérve mint a szerzetesrendek vezetői, püspökök, érsekek a királyok orvosaiént gyógyítottak, őket segítették azok a szerzetesek, akik ugyan közvetlenül tudományos képzésben nem részesültek, de segédkezve, gyakorlati ismereteket szerezve arra alkalmassá váltak.¹² Természetesen nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény, hogy a középkorban a képzett, külföldi oktatáson alapuló papi gyógyítás csak egy szűk, királyi réteg által megengedhető „luxusnak számított”, míg a szélesebb körű betegellátás az ispotályokban zajlott, amelyet Esztergomban, Kolozsváron, Nagyváradon, Pannonhalmán, Pécsen, Pozsonyban és Székesfehérváron is létesítettek. A 13. századtól a sebességellátást és az általános, népi gyógyítást céhekbe tömörítve a borbélyok végezték, a szülést pedig a bábák vezették, mivel a középkorban a képzett orvosok száma még igen csekély volt, amelyet alátámaszt az a tény, hogy a 11. századtól a 15. századig a Wessprémi István által végzett kutatás során mindössze ötvenöt orvost számolt csak össze. Az orvoshiányt alátámasztja továbbá még az a körülmény is, hogy egészen az 1576. évig az orvosi hivatás gyakorlása szabad foglalkozásnak minősült, és csak Miksa császár rendelkezését követően volt szükséges az egyetemi végzettség megszerzése annak folytatásához.¹³ A török uralom alatt sajnálatos módon elpusztultak az ispotályok, az ország jelentős része lakatlanná vált, pestis, himlő, tífusz és maláriajárvány pusztított, majd Mária Terézia uralko-

dása idején megnövekedett a nemi betegségek terjedése is, amelyet nagyban segített az uralkodóné az intézkedése is, hogy elrendelte a prostituáltak, csavargó nők és kétes egyének Bécsből Magyarországra történő áttelepítését, amely a lakosság egészségügyi helyzetét tovább rontotta.¹⁴

Talán csak közvetetten, de az orvoshiányt erősítheti az a körülmény is, hogy a Tripartitum nemcsak a borbély, de az orvos felelősségéről sem tartalmazott rendelkezést, azonban a papság esetén már számos szabályt megfogalmazott, hiszen meghatározta azokat az eseteket, amelyek során az egyházi személyek ellen is főbenjáró ítéletet lehetett kiszabni. Ezen bűncselekmények a következők voltak: felségsértés büntette, hűtlenség vétsége, szándékos emberölés, rablás.¹⁵

3. A büntetőjogi felelősség alapjai, korai előzmények

Általánosságban megállapítható, hogy az orvosi foglalkozással kapcsolatos büntetőjogi felelősségre vonás önálló törvényi tényállását a foglalkozás körében elkövetett vesélyeztetés, mint sui generis norma megalkotása teremtette meg, azonban a büntetőjogi felelősség alapjai már korábban megjelentek.

3. 1. A borbély felelőssége

Ahogy az korábban már ismertetésre került, hazánkban a 16. században az orvoslás, orvosi tevékenység csupán kialakulóban volt. A csekély számú orvosok ebben az időben kizárólag – modern fogalmainkkal élve – belgyógyászati tevékenységet végeztek, a külgógyászati, azaz a mai értelemben vett sebészeti, sebességellátási tevékenységet a borbélyok és kirurgusok művelték.¹⁶ A borbélymesterség széleskörű elterjedését, népszerűségét az a körülmény is segítette, hogy az átlagpopuláció csak a borbélyok és kirurgusok szolgáltatásait fizethette meg. A borbélyok ebben az időben megfelelő tapasztalat- és tőkeszerzés után, felszerelt műhellyel és inasok segédletével működhetek és a céhvizsgát abszolváló személy pedig borbélymesterré válhatott.¹⁷ A felelősség kérdése már ekkor felmerült, hiszen Bethlen Gábor 1625. évi rendeletében szabályozta a beteg- és sebességellátásban résztvevő borbélyok felelősségét, ugyanis egyrészt büntette a gondatlan halálokozást, másrészt a kuruzslást halálbüntetéssel rendelte szankcionálni.¹⁸

3. 2. A *Constitutio Criminalis Carolina* 134. cikke

Hazánkban, a rendi korszakban a büntetőjog a Tripartitum diszpozícióján és a 16–18. században recipiált Praxis Criminalison alapult. Werbőczy Hármaskönyve, mint korabeli szokásjogi gyűjteményként funkcionált, hiszen tör-

vényerőre sosem emelkedett, mégis hosszú időn keresztül alkalmazták a bíróságok, és ennek eredményeként válhatt de facto jogszabállyá.²⁰ A Praxis Criminalis kezdetben kizárólag Alsó-Ausztria büntetőkódexe volt, azonban az 1696. évben a Corpus Jurisba történő felvételét követően már hazai jogforrásként is szolgált.²¹ Berzeviczy Gergely véleménye szerint még a 18. század végén sem volt egységes magyar büntetőjog, mivel maga a Corpus Juris is csak olyan hazai törvények gyűjteményének tekinthető, amely a hosszú történelmi fejlődés során a pillanatnyi szükségleteknek megfelelően, kidolgozott terv és rendszer nélkül kerültek megalkotásra, összegyűjtésre.²² A Constitutio Criminalis Carolina az 1532. évi regensburgi birodalmi gyűlésen V. Károly császár által került elfogadásra, azonban hazánkban csak néhány törvényszéken, illetve a dunántúli úriszékeken alkalmazták eseti jelleggel.²³ Az orvosi felelősséggel kapcsolatban a Carolina 134. cikke azoknak az eseteknek az orvosszakértő általi kivizsgálását rendelte el, amelyek során a beteg az orvos nem megfelelő tudása, vagy szorgalmának hiánya miatt életét veszítette. Amennyiben pedig az orvos felelőssége megállapítható volt, de a bekövetkezett eredményre szándéka nem terjedt ki, a törvény büntetés kiszabását rendelte. Abban az esetben pedig, ha az orvos szándéka a káros eredményt átfogta, az emberölés általános szabályai szerint felelt. A vonatkozó 134. szakasz a következőképpen rendelkezett:

„Ha egy orvos a szorgalom vagy a tudás hiánya miatt szándékán kívül, valakit a kezelésével megöl, akkor képzett és a gyakorlatban jártas szakértők vizsgálják ki, hogy könnyelműen és hanyagul járt el, vagy nem megfelelő gyógymódot alkalmazott, illetve nem megfelelő kezelésnek vetett alá valakit, amellyel annak halálát okozta. Ha a tények és körülmények feltárása, illetve a szakértők tanácsa alapján az illetőt büntetni kell, ez esetben figyelemmel kell lenni arra, hogy az orvosláshoz értő ember könnyelműen, de nem szándékosan okozta a bajt. Ha azonban az orvos szándékosan okozta a halált, akkor mint gyilkost büntessék.”²⁴

Nem hagyható figyelmen kívül továbbá az sem, hogy mind a Constitutio Criminalis Carolina, mind a Praxis Criminalis nem számítottak „alaptörvénynek”, hanem csupán a közönséges jog szerepét voltak hivatottak betölteni, valamint szubszidiárius jellegűek voltak, hiszen a szokásjogi normák továbbélését engedték.²⁵

4. Az 1795. évi büntetőkódex-tervezet

A magyar jogi szakirodalom egységesen az 1795. évi javaslatot tekinti az első magyar büntetőkódex-tervezetnek,²⁶ azonban nem hagyható figyelmen kívül Bencsik Mihály nagyszombati ügyvéd munkája sem, aki az 1712. és 1715. évek közötti országgyűléseken követként vett részt, és a rendi bizottságok megbízása alapján elkészítette többek között „a magyar praxis criminalis” tervezetét is.²⁷

Az 1795. évi magyar büntetőkódex-tervezet megalkotását az 1790/91. évi országgyűlés rendelte el a 67. törvénycikkkel, amely négy év alkotói munka után, 1795. február 28. napján készült el.²⁸ Ez volt az első olyan tervezet, amely nem pusztán inkorporációs törekvésnek számított, tehát nem a már létező törvényeket és törvényes szokásjogot próbálta összefoglalni és azokat átlátható rendszerbe foglalni, hanem új, a büntetőjog rendezésére irányuló törekvéseket tartalmazott.²⁹ A javaslat átfogó munkának számított, hiszen anyagi jogi szabályok mellett eljárásjogi normákat is tartalmazott.³⁰ A tervezet jelentőségét hangsúlyozza az a tény is, hogy először tartalmazott olyan rendelkezést, amely egy esetleges hatálybalépés esetén elrendelte volna a törvénnyel ellentétes írott és szokásjogi források hatályon kívül helyezését is, ami természetesen a büntetőjogi egységesítésre tett lépés elengedhetetlen részét képezte volna.³¹

4. 1. A nem megfelelően elkészített orvosság árusítása, méregkeverés

A tervezet az orvost kizárólag a tiltott vagy nem megfelelően elkészített orvosság árusítása esetén rendelte volna büntetni, amely szabályokat a javaslat XXVI. szakaszának 1. és 2. §-a a mérgező és ártalmas orvosságok árusításáról szóló passzusai tartalmazzák. Az orvos akkor lett volna büntethető, ha az általa árusított méreg a sértett halálát okozza, de az elkövető szándéka a káros eredményre nem terjed ki, mivel abban az esetben, ha a szándéka a káros eredményt is átfogja, úgy tettét a szándékos emberölés szabályai szerint kellett volna elbírálni.³² A 3. § a büntett súlyának és a büntetés mértékének meghatározását az okozott kár mértékétől, az elkövető bűnösségi fokától tette függővé.³³ A büntetési tételt a tervezet 4. §-a határozta meg.³⁴

A tiltott méregkeverés tényállásával kapcsolatban fontos megemlíteni azt a körülményt, ahogy már Mária Teré-

Borbélysebész műhelye a 17. században
(Theodor De Bry rézkarca)¹⁹

A kőszegi régi városi gyógyszerár³⁶

zia, majd II. József uralkodása során is számos jogeset volt fellelhető mérgekeveréssel és *intoxicatió*val kapcsolatban, azonban csak egy esetben került a vizsgálat tárgyává annak a körülménynek a tisztázása, hogy a laikus elkövető a mérget milyen forrásból szerezhetette be. A szóban forgó eset kapcsán Pest megye törvényszéke 1785. augusztus 16. napján négy és fél hónapnyi vizsgálati fogság után kettő évi dologházra ítélte Tót Erzsébet abonyi lakost, aki házának felgyújtására és férjének megmérgezésére tett kísérletet. A törvényszék döntése kimondta, hogy a mérget szolgáltató seborvost – kirurgus – a sedria következő ülésére meg fogják idézni, azonban erre ismeretlen körülmények miatt mégsem kerülhetett sor.³⁵

4. 2. Az orvos közrehatása mint enyhítő körülmény

Az emberöléssel kapcsolatos normákat a tervezet XIX. szakasza tartalmazta, a 3. § g) pontja az emberölés minősített esetei között határozta meg a halottkémelés szabályait is. A bizottság enyhítő körülményként értékelte azt az esetet, ha a sértett halála nem közvetlenül a tettesi cselekmény kapcsán áll be, hanem a kezelőorvos vétké vagy hanyagsága miatt közvetetten következett be. Tehát az orvos

vétkessége megjelent ugyan, de kizárólag mint az emberöléssel kapcsolatos enyhítő körülmény, nem pedig mint a vétkes orvos felelőségének alapját képező körülmény.³⁷

4. 3. A véletlen emberölés mint büntethetőséget kizáró ok

A XIX. szakasz 3. § l) pontja az emberölés kapcsán büntethetőséget kizáró ok alapján a halált okozó orvost mentesítette volna a büntetőjogi felelőség alól abban az esetben, amikor a beavatkozást szabályosan végezte el. Tehát ebben az esetben a szabályosan eljáró orvos cselekményére mint büntethetőséget kizáró okra hivatkozhatott volna. A tervezetnek ez a pontja érdekes jellemzővel bír: elfogadása esetén az említett szabály kizárta volna az orvos büntetőjogi felelőségét (is); ez tehát magába foglalja – modern kifejezéssel – a hivatásbeli kötelesség teljesítésének nevezett büntethetőségi akadályt.³⁸

4. 3. 1. A bűnösség kérdése

A büntetőjogi felelőség alapját a bűnösség fogalma képezi. A foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés ké-

sőbb megjelenő tényállása alapesetként a gondatlan elkövetési alakzatot nevesíti, ezért elengedhetetlen a bűnösség kérdéskörének – különös tekintettel a gondatlanság fogalmának – elemzése.

A törvényjavaslat a bűnösség fogalmi rendszerét az Alapelvek között, a harmadik pontban határozta meg.

Az 1770-es években az élet elleni bűncselekmények jelentős többsége az emberölés volt, amelyet a korszak büntetőjog-tudománya már szándékos, gondatlan és véletlen emberölésre osztott fel, azonban a bűnösség fokának megállapítása a gyakorlatban számos problémát okozott.³⁹ A nehézség abból eredt, hogy az 1790-es évekre egyre több halálos kimenetelű verekedés történt, amelyet a bíróságok nem halált okozó súlyos testi sértésnek, hanem tévesen *homicidium culposum*nak, azaz gondatlan emberölésnek minősítettek. A bíróságok az emberölés kapcsán különbséget tettek szándékos (*homicidium dolosum*), gondatlan (*homicidium culposum*) bűnösségi alakzatok között, valamint alkalmazták a korábban már említett véletlenül (*homicidium casuale*), azaz a vádlottnak fel nem róhatóan bekövetkezett haláleset is. Sajnálatos módon gyakran nem tettek különbséget a gondatlanság súlyos, átlagos és enyhe foka között, sőt az enyhe gondatlanságot (*culpa levis*) alkalmanként tévesen véletlen-gondatlan emberölésnek minősítették.⁴⁰

A tervezet a bűnösség kérdéskörét az alapelvek között próbálta rendezni, amely arra a körülményre vezethető vissza, hogy a javaslat önálló általános részt nem tartalmazott. Az alapelvek nem klasszikus értelemben vett törvényszöveggént, hanem kommentárhoz hasonlóan, mint magyarázat határozták meg a szándékosság és gondatlanság fogalmát.⁴¹ A harmadik alapelvben a tervezet a törvény céljaként a társadalom biztonságát, a közösség javát jelölte meg és egyenes arányosságot állított fel a törvény súlya és annak megszegése között.⁴² A bűnösség általános fogalmi meghatározása során⁴³ a tervezet kimondta, hogy az elkövető magatartását nem elég pusztán a deliktum mennyisége, azaz a bűncselekmény eredménye és annak következményei mint a közösségre háramló kár szerint megítélni, hanem a deliktum minősége, azaz a szándékosság vagy gondatlanság alapján kell azt megvizsgálni.⁴⁴ Az alapelv továbbá kimondta, hogy a deliktum kvantitása a társadalmat fenyegető kár és annak mértéke, az elkövető bűnösségének foka pedig a bűncselekmény kvalitása.⁴⁵ A tervezet Gaetano Filangieri tételeiből kiindulva szándékos és gondatlan bűnösségi alakzatokat különböztetett meg, amelyeket a társadalomra irányuló veszély alapján egyenként három alfokozatra osztott fel, így minden bűncselekmény esetén hat bűnösségi fokozatot határozott meg, úgymint három gondatlan és három szándékos esetet,⁴⁶ tehát a gondatlanság és szándékosság enyhébb, átlagos és súlyosabb eseteit.⁴⁷ Fontos megjegyezni, hogy ezen felosztást olyan bűncselekmény esetén is fenntartották, amelyekkel kapcsolatban fogalmilag kizárt volt a gondatlan elkövetési alakzat, így például a hamis tanúzás, nemi erőszak és lopás esetén. A hiba abból adódott, hogy a bizottság Filangieritől általánosságban emelte át az általa az emberöléssel kapcsolatban pusztán példaként használt bűnösségi alakzatok lehetséges felosztását, eseteit.⁴⁸

4. 3. 2. Gondatlanság

A tervezet először a gondatlansággal kapcsolatos szabályokat definiálta.⁴⁹ A gondatlan elkövetési alakzat akkor volt megállapítható, ha az eredmény az elkövető szándékán kívül következett be, és az eredmény bekövetkezésének valószínűségének nagyságától függött, hogy a három fokozat körül melyik volt megállapítható. Tehát a legenyhébb volt a gondatlanság foka, ha nagyon távoli a kapcsolat, közepes abban az esetben, ha nagyon távólítól könnyebben következhet be, súlyos pedig akkor, ha az eredmény könnyebben bekövetkezhet, mint amire az elkövető eredeti szándéka irányult.⁵⁰

4. 3. 3. Szándékosság

A szándékosság a javaslat szerint akkor lett volna megállapítható, ha a bekövetkezett eredmény megegyezik az elkövető szándékával.⁵¹ A harmas tagolás itt is érvényesült volna, amely alapján legenyhébben minősült az a szándék, amely valamilyen emberi szenvedély hatására jött létre az elkövetőben, a második eset a megfontolt szándék esetén lett volna megállapítható, míg a legsúlyosabb fokozat akkor volt megállapítható, ha az elkövető tettét visszatartó erők ellenére is megvalósította,⁵² utóbbi eset a bizottság véleménye szerint például különös kegyetlenséggel, vagy a legszentebb társadalmi kötelék megsértésével valósulhatott volna meg.⁵³

A tervezet a bűnösség fogalmi kidolgozása során egyrészt előremutató volt, hiszen kísérletet tett a bűnösségi alakzatok pontos elhatárolására, másrészt részben hibásnak tekinthető, mivel tévesen egy, az emberöléssel kapcsolatos példára építve próbált általános fogalom meghatározással élni, amely alkalmas ugyan arra, hogy a bíró az élet és testi épség elleni bűncselekmények tettesének bűnösségét megítélje és azzal arányos büntetést szabhasson ki, de alkalmatlan más bűncselekmény bűnösségi kérdésének megítélésére.

5. Az első magyar nyelvű erdélyi büntető törvénykönyvtervezet

Az első magyar nyelvű erdélyi büntető törvénykönyvtervezetet a kolozsvári Hilibi Gál László 1839-ben alkotta meg. A Javallatról általánosságban kijelenthető annak humánus jellege, mivel csak kivételes esetekben rendelte alkalmazni a halálbüntetést mint szankciót. A tervezet számos modern, korát meghaladó rendelkezést tartalmazott, amelyek – a teljesség igénye nélkül – elrendelték az orvos jutalom ellenében történő betegellátási kötelességét, büntetni rendelték a hivatali visszaélést, illetve védtek az állampolgárok érdekeit az egészségüggyel kapcsolatos hanyagságokkal szemben.⁵⁴ A tervezet – a haladó szemléletet tükrözve – már tartalmazta a bűncselekmények büntetésekre, vétségekre és kihágásokra történő felosztását, azonban továbbra sem szakított azzal a szokással, hogy

eljárásjogi és anyagi jogi szabályokat egy törvényben kívánt elhelyezni.⁵⁵

Gál László törvényjavaslata korát meghaladva rendkívül átfogó és előremutató szabályozást tartalmazott, hiszen nemcsak az orvosi felelősséggel kapcsolatos büntetőjogi normákat tartalmazta, hanem szabályozni rendelte a sebészi, a bábai és a gyógyszerészi tevékenység körébe tartozó néhány deliktumot is. A tervezet 47. és 48. szakaszai tartalmazták az egészségügyi tevékenységet végzők büntetőjogi felelősségével kapcsolatos szabályokat.

5. 1. A titokban szülés

Fontos hangsúlyozni azt a tényt, hogy a kórházban történő szülés csak a későbbi kori fejlődés, kórházak elterjedésének eredményeként alakult ki. A 20. századig a szülés az esetek többségében otthon történt, azt általában a bábák vezették, hiszen ekkoriban orvost szüléshez csak komplikáció esetén hívtak, főszabály szerint azt a bábák végezték. A javaslat 47. szakaszának első paragrafusa büntetni rendelte a titokban – szakmai segítség nélkül – szülő nőt, valamint azt a kismamát, aki a szülés során segítséget valamilyen külső oknál fogva nem tudott igénybe venni, és a szülés tényét a szüléstől számított huszonnégy órán belül nem jelentette be.⁵⁶ A második paragrafus pedig azokat a bábákat szakcionálta, akik a titokban szülés tényéről tudomással rendelkeztek, de azt a megfelelő hatóság felé mégsem jelentették.⁵⁷

5. 2. A kuruzslás előképe

A normatervezet a kuruzslás szabályainak előképeként is értelmezhető, hiszen az orvosi, sebészi és bábai tevékenység gyakorlását egyrészt megfelelő engedélyhez kötötte, másrészt büntetni rendelte azokat a személyeket, akik ilyen jellegű tevékenységet engedély nélkül, vagy eltiltás ellenére végeznek, bűnisméltés esetén pedig fogházzal rendelte büntetni az elkövetőt.⁵⁸ A második szakasz pedig a gyógyszertárak létesítését és a gyógyszerek árusítását megfelelő engedélyhez kötötte, ennek megszegését pedig szankcionálni rendelte.⁵⁹

5. 3. Az orvos segítségnyújtási és tájékoztatási kötelezettsége, felelőssége

A javaslat harmadik paragrafusa korát meghaladó, előremutató szabályként egyrészt megfogalmazta az orvos segítségnyújtási köteleességét, másrészt elrendelte az orvos tájékoztatási kötelezettségét is, továbbá az orvos által kezelt beteg „követéseként” pedig előrevetítette a kórlefolysis kezelőorvos által történő folyamatos figyelemmel kíséretét, a beteg állapotának ellenőrzését is. Abban az esetben pedig, ha az orvos szándékos vagy vigyázatlan – korabeli gondatlan elkövetési alakzat – magatartása következtében a beteg életét veszélyezteteti, büntetesként megfédés lett volna kiszabható. Bűnisméltés esetén

szankcióként a káros esemény nyilvánosságra hozatala mellett az orvosi gyakorlat alól mindaddig fel kellett volna függeszteni a felelős orvost, amíg az tudásáról számot nem ad, súlyos vétség esetén pedig akár hivatásától való eltiltással is felelhetett volna. Fontos hangsúlyozni, hogy az orvost tevékenységéért megfelelő díjazás illette meg.⁶⁰ A javaslat hasonlóan rendelte büntetni a sebészi tevékenységet végző *chirurgus*okat, gyógyszerészeket és gyógyszer készítő személyeket is, továbbá a mérgek kiadását orvosi rendelvénnyel kötötte. A tervezet tanító szemléte ebben a szakaszban is felfedezhető, hiszen a gondatlanságból kárt okozó személy mellé a javaslat gondviselő, azaz szakmai felügyelőt rendelt.⁶¹

5. 4. A halottvizsgálattal kapcsolatos szabályok

A javaslat 5. és 8. §-ai rendelkeztek a halottkémlés, a látlet adásának, a tetszhalott eltemetésével kapcsolatos szabályokról. A részrehajló látletet adó orvost és sebészt az elkövető bűnpártolójaként fogházzal vagy hivatástól való eltiltással rendelte volna büntetni. Abban az esetben pedig, ha a tetszhalottat a nem megfelelően végzett halottvizsgálat következtében temették el, a vizsgálatot végző orvos hat havi fogházzal lett volna büntethető.⁶² A 6. § általános rendelkezésként írta elő, hogy az orvosok és bábák kötelesek foglalkozásukat pontosan gyakorolni.⁶³

5. 5. A dajkákkal kapcsolatos rendelkezések

A tervezet azokat a dajkákat is büntetni rendelte, akik tevékenységüket – dajkaság, anyatejjel táplálás – fertőző betegségeket eltitkolva végzik, és ezzel a gondozott csecsemők életét veszélyeztetik, büntetési tételként a tervezet három havi fogház vagy testi fenyítés kiszabását rendelte el.⁶⁴

Gál László törvényjavaslatának orvosi – egészségügyi – vonatkozású szakaszairól összességében megállapítható, hogy korukat meghaladó, előremutató szabályokat, normákat tartalmaztak, hiszen – többek között – előírta az orvos segítségnyújtási és tájékoztatási köteleességét is. Továbbá nem hagyható figyelmen kívül a halál tényét tévesen megállapító orvos felelősségének szabálya sem, hiszen a 18–19. században a tetszhalál és azzal kapcsolatban eszközöltélve eltemetetések jelentős problémákat okoztak. Ennek eredetét az képezte, hogy egyrészt ekkor még maga az orvostudomány sem definiálta a halál beálltának egzakt fogalmát, valamint a halál megállapításához szükséges feltételek sem kerültek kidolgozásra, másrészt az első halottkémléssel kapcsolatos szabály is csak egészen későn, 1826-ban jelent meg.⁶⁵

6. Szemelvények a korabeli gyakorlatból

A 18. században egészségügyi tevékenységgel kapcsolatos büntetőjogi felelősségre vonás esetei közül két orvossal, egy sebésszel, kirurgussal és egy borbélyal kapcsolatos eljárás emelhető ki.

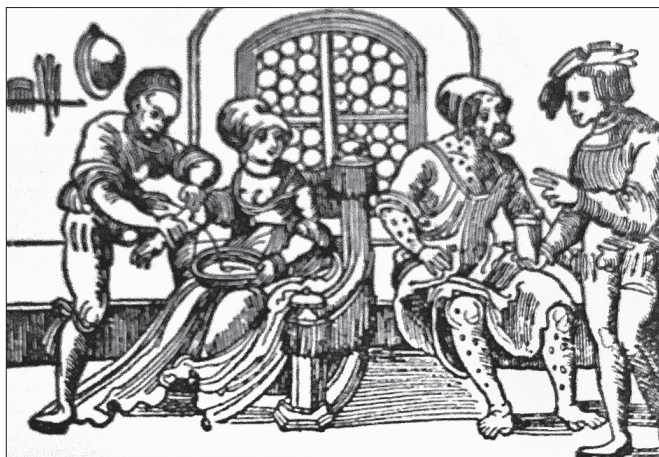
Pozsony városában, 1756-ban egy beteghez orvosi segítséget kértek. A medikus a híváskor a kocsmában kártyázott, és arra hivatkozva, hogy a beteget nem fenyegeti veszély, csak később szállt ki hozzá, ekkor azonban a beteg már eszméletlen volt, majd életét veszítette. Az ügyet „figyelemre méltónak találták”, mivel a beteg gyónás nélkül, az örök üdvösség kockáztatásával veszítette életét, amiért a magisztrátus vizsgálatot rendelt el. Az azt lefolytató doktor kérte a kezelőorvost annak megválaszolására, hogy egyrészt a betegnek miért írt fel „porokat és kanalas orvosságokat”, másrészt, hogy miért engedte meg neki bor fogyasztását, ha azt egyidejűleg *febris bullosa* miatt kezelte. Marasztalás azonban nem történt.⁶⁶

1758-ban szintén Pozsony városában indult vizsgálat mulasztás miatt egy orvos ellen, akitől kollégái egy súlyos beteg kezelése során konzíliumot kértek, azonban a konzíliárius a kérés ellenére nem jelent meg. A határozat szerint „az eset súlyos elítélendő, mert ellenkezik az erkölccsel, a med. ord. kötelezettségeivel, valamint a keresztényi szeretet törvényével”. A magisztrátus elrendelte az esetben érintett orvosok kihallgatását.⁶⁸

Vizsgálat indult egy kirurgus és segéde ellen, ugyanis egy Tolna megyei lakos érvágást kért a borbélytól, a segéd azonban tévedésből ütőeret vágott, amelynek következtében a későbbi gondos orvosi ápolás ellenére a beteg kezét többé már nem tudta használni, amiért igazságtételt kért. A vizsgálatot végző doktor véleménye szerint ez a hiba még a legjobb kirurgussal is előfordulhat, amelyet okozhat a „túl nagy sietség, a kirurgus gondatlansága, a felmetszendő véna szükséges és helyes állapota megvizsgálásának elmulasztása, ami abban áll, hogy a kar lekötése előtt nem vizsgálja meg a metsző, hogy a metszés leendő helyén van-e vagy nincs artériás pulsatio”.⁶⁹

Borbély ellen indult panasz abban az esetben is, amikor egy beteg elvágta a kezét, és a vérzés nem csökkent, ezért segítséget kért, a borbély pedig két lécz közé szorította a beteg kezét, akinek ez olyan mértékű fájdalmat okozott, hogy a kötés eltávolítását kérte, de a borbély ezt nem tette meg. A beteg napok múlva a borbélyt felkeresve ismételtén kérte a kötés eltávolítását a továbbra is fennálló erős fájdalom miatt, de azt a borbély a vágásnak tulajdonította,

és a kötést továbbra is szükségesnek tartotta, ezért nem távolította el. A beteg a kötést végül saját maga vette le, majd azt tapasztalta, hogy sebe kellemetlen szagok áraszt, ezért arra taplót helyezett, valamint észlelte, hogy abban férgek jelent meg. Ezekkel a panaszokkal ismételtén felkereste a borbélyt, aki úgy nyilatkozott, hogy mindezt a vér okozza, és a taplót a seben hagyva, flastrommal látta el azt. Ezt követően kék hólyagok is megjelentek a beteg kezén, amelyek spontán kifakadtak, ezért a borbély a bőrt, a körmöket a beteg kezéről eltávolította, a seb azonban nem gyógyult, a beteg a kezét nem tudta használni, majd a beteg életét veszítette. Az özvegy kérte a borbély felelősségének megállapítását, a vizsgálatot végző orvos viszont kijelentette, hogy a borbélyt nem terheli hanyagság, mivel a beteget naponta látogatta, vizsgálta, ellátta, továbbá a „csontközi” artéria sérülése halálos kimenetelű is lehet. A vizsgálat során megállapították, hogy a gyulladás, gangréna azért következett be, mert a beteg a borbély tilalma ellenére a kötést eltávolította,

Középkori borbélyműhely belseje⁶⁷

és arra taplót rakott. Az esetet a pesti egyetem orvostudományi karának is felterjesztették, ahol a vizsgáló professzor sem állapította meg a borbély felelősségét.⁷⁰

Figyelemre méltó az az eset is, amelynek során II. József elrendelte, hogy azok a hallgatók, akik orvosi tanulmányaikat külföldön végezték, de a doktori fokozat megszerzéséhez szükséges záróvizsgát a Nagyszombati Egyetemen kívánják abszolválni, azoknak legalább negyedéven keresztül szükséges tanulmányokat folytatniuk a hazai képzésben is. Az uralkodó határozata akkor született, amikor egy tudomására jutott eset kapcsán vizsgálatot rendelt el. Arról értesült ugyanis, hogy egy görzi származású hallgatót, aki orvosi tanulmányait Bécsben végezte, de a fokozat megszerzéséhez szükséges vizsgákat ott abszolválni nem tudta, a Nagyszombati Egyetem ennek ellenére doktorrá kívánja avatni. Az 1776-ban foganatosított vizsgálat során Pilg János direktor kifejtette, hogy a hallgatót két bécsi professzor is dicsérettel bizonyítottan látta el, de a doktori fokozat megszerzését Nagyszombaton kívánta eredetileg is eszközölni, amelyet azzal indokolt, hogy Bécsben a vizsga költsége igen magas, körülbelül 100 körmöci aranyba kerül, amelyet a diák özvegy édesanyja megfizetni nem tudott. A Nagyszombati Egyetemen a diákok vizsgára bocsátották, amelynek során doktori értekezését elfogadták, és a tanács egybehangzóan alkalmasnak találta őt az orvostudományi fokozat megszerzésére. Továbbá kijelentették, hogy abban az esetben, ha a hallgató korábban Bécsben sikertelen vizsgát tett volna, úgy jelentkezése a hazai egyetemen elutasításra került volna.⁷¹

7. Összegzés

Általánosságban kijelenthető, hogy az orvos büntetőjogi felelősségének alapjai hazánkban csak az újabb kori fejlődés eredményeinek tekinthetők, amely nagy valószínűséggel arra az okra vezethető vissza, hogy Magyarországon az orvoslás és orvosi képzés szélesebb körű elterjedésére a 18. század végén kerülhetett csak sor. Az ezt megelőző jogirodalomban csak elvétve található hazai, orvoslással kapcsolatos szabályozás, mint például Bethlen Gábor rendelete. Azt a tényt, hogy a jogi szabályozás néhány esetben a társadalmi élethelyzet változásaira adott válaszként jelenik meg, jól szemlélteti az a körülmény, hogy hazánkban az orvos felelősségével kapcsolatos szabályok javaslati szinten történő megalkotása a 18. század végén, az orvoslás elterjedésével párhuzamosan jelentek meg. Ezen körülményt támaszthatja alá, hogy Nyugat-Európában az orvoslás és orvosi tevékenység egészen korán, már a 12–13. században fejlődésnek indult, majd a Német-Római Birodalomban a 16. század elején megjelent *Constitutio Criminalis Carolina* 134. cikke már az orvosi felelősséggel kapcsolatos egészen részletes szabályt is tartalmazott, hiszen büntetni rendelte a gondatlan orvosi halál okozást, annak értékelését pedig szakértői vélemény adásához kötötte. Hazánkban a 18. század végére részben a társadalmi változások, részben az elavult szokásjogon alapuló bíraskodás felvetette egy modern büntetőjogi szabályozás igényét, amelyre válaszul több javaslat is született.

Az első önálló, új büntetőjogi rendelkezéseket tartalmazó és már nem a korábbi szokásjogot összefoglaló javaslat az 1795. évi büntetőkódex-tervezet volt.⁷² A tervezet a bűnösség – szándékosság, gondatlanság – kidolgozása során annak ellenére, hogy próbált előremutató lenni, hiszen kísérletet tett a bűnösségi alakzatok pontos elhatárolására, részben hibásnak tekinthető, mivel tévesen a *Filangieritől* átvett, az emberöléssel kapcsolatos példára építkezve élt általános fogalom meghatározással. A javaslat minden bűncselekmény esetén ugyanis hat bűnösségi fokozatot határozott meg, úgymint három gondatlan és három szándékos esetet, tehát a gondatlanság és szándékosság enyhébb, átlagos és súlyosabb eseteit.⁷³ Ezen hatos

felosztás megjelent olyan deliktumok esetén is, amelyeknél a gondatlan elkövetési alakzat eleve kizárt volt, mint például a hamis tanúzás, nemi erőszak és lopás esetén is. A javaslatban megjelent az orvos felelősségének szabálya a méregkeveréssel és rendeléssel kapcsolatban, hiszen vélhetően a Mária Terézia, majd II. József uralkodása során elterjedt mérgezési esetekre válaszul a kódex büntetni rendelte volna a mérget árusító orvost abban az esetben, ha az elrendelt mérget a sértett halálát okozza, de a káros eredményre a mérget árusító orvos vagy gyógyszerész szándéka nem terjedt ki.⁷⁴ Az emberölés szabályai között pedig mint enyhítő körülmény jelent meg az az eset, amikor a sértett „az orvos vétke vagy hanyagsága miatt hunyt el”, azonban a szóban forgó vétkes orvos felelősségéről a tervezet nem rendelkezett. A véletlen emberölés szabályai pedig mint büntethetőséget kizáró ok mentesítették volna a szabályosan eljáró, a beteg életét mentő orvost abban az esetben, ha a beteg a beavatkozás során sajnálatos módon elhalálozik. Tehát az említett szabály kizárta volna az orvos büntetőjogi felelősségét, amely megfelel a hivatásbeli kötelesség teljesítésének nevezett büntethetőségi akadály modern fogalmának.⁷⁵

A közel fél évszázaddal később, Gál László által megalkotott, 1839. évben megjelent erdélyi büntető törvénykönyvtervezet már számos egészségügyi és orvosi vonatkozású normát tartalmazott, hiszen büntetni rendelte a titokban szülést és megjelent a kuruzslás tilalma, annak szankcionálása is. A javaslat talán legfontosabb és korát meghaladó rendelkezése az orvos segítségnyújtási, tájékoztatási és a kezelt beteg „követésének” kötelezettsége tekinthető. Továbbá elsőként fogalmazta meg gondatlanságból kárt okozó orvos vagy kirurgus felelősségét. A tervezet tanítószellemét jól tükrözi az a körülmény, hogy a vétkes orvost tevékenységének végzésétől mindaddig eltiltotta volna, amíg az tudásáról számot nem ad.⁷⁶

Összességében azt mondhatjuk, hogy hazánkban igen későn jelent meg az orvoslás modern értelemben felfogott formája, azonban a jogtudomány meglehetősen gyorsan reagált az ez irányú társadalmi változásra, és törekvései egyértelműen előremutató javaslatokkal próbálták meg ösztönözni a jogalkotót a normaszövegben megjelenő szabályozás érdekében.

JUHÁSZ, GYÖRGY

Frühe Vorläufer der strafrechtlichen Haftung des Arztes in Ungarn

(Zusammenfassung)

Abweichend von anderen Rechtsbereichen verfügt das Recht der ärztlichen Verantwortung über keine lange Vergangenheit, das mit dem Umstand zu erklären ist, dass sich der Arztberuf in Ungarn relativ spät entwickelte. Im 16. Jahrhundert übten die Ärzte ausschließlich innere Heilkunde aus, die äußerliche, im heutigen Sinne chirurgische Tätigkeit, Wundbehandlung wurde von Wundärzten ausgeübt. Die Frage der Verantwortung stellte sich schon damals, da der siebenbürgische Fürst, Gábor Bethlen 1625 in seiner Verordnung einerseits die von Wundärzten fahr-

lässig verursachten Todesfälle unter Strafe stellte, andererseits die Kurpfuscherei mit Todesstrafe sanktionierte. 1795 im ersten ungarischen Entwurf eines Strafgesetzbuches stand als Milderungsgrund der Fall im Zusammenhang mit der Heilbehandlung unter den angesehenen Fällen der Tötung, wenn der Tod des Verletzten nicht unmittelbar infolge der Handlung des Täters eingetreten ist, sondern indirekt nach einem Verstoß oder einer Fahrlässigkeit des Arztes erfolgte. Der Gesetzesvorschlag stellte den Arzt ausschließlich wegen dem Vertriebe einer verbotenen oder

nicht entsprechend bereiteten Arznei unter Strafe, wenn seine Absicht nicht auf den erfolgten Tod des Verletzten richtete. Der Strafgesetzbuchsentwurf von László Gál im Jahre 1839. verordnete die eigene Verantwortung der Ge-

bärenden sowie die der Amme, der Ärzte, der Wundärzte, der Hebammen und der Pharmazeuten zu regeln. Der Entwurf schrieb verbindlich die Hilfeleistungs- und Informationspflicht des Arztes vor.

Jegyzetek

- 1 HAJDU Lajos: *Az első (1795) magyar büntetőkódex-tervezet*. Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 21. p.
- 2 KASSAI Béla – SZŐKE Sándor: *Az orvos felelőssége*. Budapest, 1938. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 11. p.
- 3 SCHULTHEISZ Emil: *Az európai orvosi oktatás történetéből*. Piliscsaba–Budapest, 2003. Magyar Tudománytörténeti Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 9. p.
- 4 DADAY András: *Kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből*. Budapest, 2002. Akadémiai Kiadó, 160. p.
- 5 MAYER Ferenc Kolos: *Az orvostudomány története*. Budapest, 1927. Eggenberg-féle Könyvkereskedés, 136–137. p.
- 6 BENEDEK István: *Higiéia. Az európai orvostudomány története*. Budapest, 1990. Gondolat Kiadó, 90–91. p.
- 7 BENKE József: *Az orvostudomány története*. Budapest, 2009. Medicina, 118–119. p.
- 8 DUIN, Nancy – SUTCLIFFE, Jenny: *Az orvoslás története az ősidőktől 2020-ig*. Budapest, 1993. Medicina, 27. p.
- 9 SZÉKELY Sándor: *Az orvostudomány története*. Budapest, 1961. Medicina, 136. p.
- 10 Uo. 131. p.
- 11 Uo. 83–84. p.
- 12 DEMKÓ Kálmán: *A magyar orvosi rend története. Tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végéig*. Budapest, 1894. Dobrowsky és Franke, 101. p.
- 13 SZÉKELY 1961. 83–90. p.
- 14 SZÉKELY 1961. 125–130. p.
- 15 KOLOSVÁRY Sándor – ÓVÁRI Kelemen: *Werbőczy István Hármaskönyve*. Budapest, 1894. Magyar Tudományos Akadémia, 225–226. p.
- 16 BOGDÁN István: *Régi magyar mesterségek*. Budapest, 2006. Neumann Kht., 260. p.
- 17 GOSZTOLA Annamária: *A borbély-seborvosnál. Lege Artis Medicinae*, 1997. 7. sz. 606. p.
- 18 BOGDÁN 2006. 260. p.
- 19 MAYER 1927. 206. p.
- 20 MADAI Sándor: A család tényállásának hazai előképei az államalapítástól a felvilágosodás koráig. *Jogtörténeti Szemle*, 2009. 4. sz. 17. p.
- 21 MADAI Sándor: Paradigmaváltás-kontinuitás? Magyar kodifikációs törekvések a család definiálására a 18. század második és a 19. század első felében. *Jogtörténeti Szemle*, 2010. 1. sz. 13. p.
- 22 HAJDU 1971. 30–31. p.
- 23 BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest, 2014. Dialóg Campus Kiadó, 91. p.
- 24 „So ein Arzt aus Unfleife oder Unkune, und doch unfürsetzlich mit seiner Arzeney tödtet, erfind sich dann durch die Gelehrten und Verstaendigen der Arzeney, dals er die Arzeney leichtfertiglich und unverwegentlich missbraucht, oder sich ungegründeter und unzu-laessiger Arzeney, die ihm nicht geziemen hat, unterstanden, und damit einem zum Tod Ursach geben, der soll nach Gestalt und Gelegenheit der Sachen und nach Gestalt und Gelegenheit der Sachen und nach Rath der Verstaendigen gestraft werden: und in diesem Fall allermeist Achtung gehabt werden auf leichtfertige Leut, die sich Arzeney unterstehen, und mit keinem Grund gelernt haben: Haett aber ein Arzt solche Tödtung williglich gethan, so waere er als ein fürsetzlicher Mörder zu strafen.” HENKE, Adolph: *Lehrbuck der gerichtlichen Medicin*. Berlin, 1838. Bei Ferfinand Dümmler, 430–431. p.
- 25 HAJDU 1971. 23. p.
- 26 BALOGH Elemér: A magyar büntetőtörvény-tervezetek szerkezeti fejlődése. *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, 2004. 64. sz. 29. p.
- 27 KOVÁCS Kálmán: A büntetőjog oktatása a nagyszombati egyetem jogi karán, 1667–1777. *Jogtudományi Közöny*, 1967. 5. sz. 281. p.
- 28 BARNA Attila: Törekvések a politikai bűncelekmények rendezésére Magyarországon a 18. század végén, és az 1795. évi büntető törvénykönyv tervezete. *Jog, Állam, Politika*, 2010. 2. sz. 93. p.
- 29 HAJDU 1971. 24–25. p.
- 30 MADAI 2010. 13. p.
- 31 BARNA 2010. 93. p.
- 32 HAJDU 1971. 471. p.
- 33 Uo.
- 34 Uo.
- 35 HAJDU Lajos: *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Budapest, 1985. Magvető Könyvkiadó, 257–258. p.
- 36 A gyógyszerár kezdetben a jezsuita rendé volt, berendezése 1681-ből származik. MAGYARY-KOSSA Gyula: *Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből*. Budapest, 1929. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 101. p.
- 37 HAJDU 1971. 463–464. p.
- 38 Uo. 464. p.
- 39 HAJDU Lajos: *Bűnözés és büntetőbíráskodás a XVIII. század hetvenes éveinek Magyarországon*. Budapest, 1996. Akadémiai Kiadó, 60. p.
- 40 HAJDU 1985. 240–242. p.
- 41 BALOGH 2004. 30. p.
- 42 HAJDU 1971. 392. p.
- 43 Uo. 392. p.
- 44 BATÓ Szilvia: A szándékon túli eredményért való felelősség az 1795. évi és az 1830. évi tervezetekben. *Jogelméleti Szemle*, 2016. 3. sz. 12. p.
- 45 HAJDU 1971. 286. p.
- 46 BATÓ 2016. 12. p.
- 47 HAJDU 1971. 392. p.
- 48 BATÓ 2016. 12. p.
- 49 HAJDU 1971. 179–181., 392. p.
- 50 BATÓ 2016. 13. p.
- 51 HAJDU 1971. 392–393. p.
- 52 BATÓ 2016. 12. p.
- 53 HAJDU 1971. 180. p.
- 54 DEMÉNY Lajos: *Encyclopaedia Transsylvanica. A Hét*, 1993. 28. sz. 4–5. p.
- 55 BALOGH 2004. 35. p.
- 56 HAJDU Lajos: *Gál László – Javallat (Az első erdélyi magyar nyelvű büntető törvénykönyv-tervezet, 1839)*. Budapest, 1992. ELTE BTK Román Filológiai Tanszék, 75. p.
- 57 Uo.
- 58 Uo.
- 59 Uo.
- 60 Uo. 75–76. p.
- 61 Uo. 76. p.
- 62 Uo. 75–76. p.
- 63 Uo. 76. p.
- 64 Uo.
- 65 TÓTH György – HUSZÁR András – KORMOS Tímea: A halottkémi rendszerről általában. *Hadmérnök*, 2011. 4. sz. 122. p.

⁶⁶ DADAY András: *Újabb kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből*. Budapest, 2005. Akadémiai Kiadó, 494. p.

⁶⁷ MAYER 1927. 158. p.

⁶⁸ DADAY 2005. 494–495. p.

⁶⁹ Uo. 495–496. p.

⁷⁰ Uo. 496–497. p.

⁷¹ Uo. 502. p.

⁷² HAJDU 1971. 24–25. p.

⁷³ BATÓ 2016. 12. p.

⁷⁴ HAJDU 1971. 471. p.

⁷⁵ Uo. 464. p.

⁷⁶ HAJDU 1992. 75–76. p.

Steiner Gábor

A csalárdságtól a bűnös vagyonbukásig

A csődbűncselekmény jogintézményének kialakulása és hazai történeti előzményei a Csemegi-kódexig

1. Bevezető gondolatok

A ma csődbűncselekménynek nevezett bűncselekmény hosszú, ámde korántsem egyenes vonalú fejlődés eredményeként nyerte el a mai formáját és tartalmát. Korai változata nemcsak hogy tartalmában, de még csak a nevében sem volt azonos mai „utódával”. A hatályos büntető törvénykönyv tényállási szerkezetének ismeretében aligha gondolnánk, hogy ez a cselekmény kezdetben teljesen másképp, a csalás, illetőleg a lopás jogintézményének egyik speciális válfajaként épült be a magyar jogi szabályozásba.

A 2013. július 1. napjától hatályban lévő – és jelenleg is hatályos – Büntető Törvénykönyv (2012. évi C. törvény) a csődbűncselekmény törvényi tényállását a XLI. fejezetben, a gazdálkodás rendjét sértő bűncselekmények között, a törvény 404. §-ában szabályozza.

A csődbűncselekmény vonatkozásában a hatályos Büntető Törvénykönyv a bűncselekmény négy alapeseti fordulatát különbözteti meg egymástól: a fizetési képtelenséggel fenyegető helyzetben elkövetett csődbűncselekményt [(1) bekezdés], a fizetési képtelenséget előidéző csődbűncselekményt [(2) bekezdés a) pontja], a fizetési képtelen helyzetben elkövetett csődbűncselekményt [(2) bekezdés b) pontja], valamint a hitelező jogtalan előnyben részesítésével elkövetett csődbűncselekményt [(4) bekezdés], amelyek közül nívumnak egyedül a fizetési képtelenséggel fenyegető helyzetben történő elkövetés tekinthető.

Összességében megállapítható, hogy a jogfejlődés igen hosszú utat járt be, míg eljutott a csődbűncselekmény mai fogalmának meghatározásáig, ugyanakkor – meglátásom szerint – még korántsem vagyunk ennek az útnak a végén. Így például adós a hatályos jogi szabályozás is a jogi, valamint a gazdasági értelemben vett fizetési képtelenség

fogalmának a különválasztásával, és a jogalkalmazás sem tud mindig világos különbséget tenni e kettő között, s így – álláspontom szerint – tévesen az előbbinek a fogalmát veszi alapul, amikor a fizetési képtelenség bekövetkezésének idejét a csődbűncselekmény kapcsán vizsgálja.

De ugyanígy problematikus annak a kérdése is, hogy a csődbűncselekmények leggyakoribb elkövetési magatartásainál, amikor a volt képviselő egyszerűen csak nem adja át a társaság vagyontárgyait a felszámolónak, vagy egyáltalán nem reagál az azokat érintő felszólításokra, e passzivitást a jogalkalmazás – jobb híján – az elrejt és az eltitkol fordulatok alá sorolja, holott annak megvalósulásához – hogyha a szavak jelentéséből indulunk ki – jóval több kellene.

Nem egyértelmű bizonyos jogi helyzetekben az sem, hogy hol húzódik a határvonal a hitelező jogtalan előnyben részesítésével elkövetett csődbűncselekmény [(4) bekezdés], illetve a között, amikor az elkövető az ésszerű gazdálkodás követelményeivel ellentétes más módon a gazdálkodó szervezet vagyonát az (1) és (2) bekezdés egyes eseteinél ténylegesen csökkenti, tekintettel arra, hogy a hitelezők jogtalan előnyben részesítése nyilvánvalóan minden esetben ellentétes az ésszerű gazdálkodás követelményeivel is. Mindez pedig akkor okoz problémát, amikor erre még a felszámolás elrendelését megelőzően kerül sor, mivelhogy ilyen esetekben előfordul, hogy a jogalkalmazás a vétségi alakzat alóli felmentés helyett – téves jogértelmezés folytán – hibásan, a csődbűncselekmény büntetési alakzataként minősíti a terhelt cselekvőségét.

Mindez azonban nem von le annak értékéből, hogy a jelenleg hatályos szabályozás egy olyan szerves jogfejlődés eredménye, amely majd egy évszázadon át alakulva – kis megtöréssel ugyan a szocializmusban, ám az addigi tapasztalatokat egyesítve – nyerte el mostani formáját.

Tanulmányom e fejlődés történetét kísérli meg végigkövetni az 1795. évi büntetőjavaslatról, a még egészen más alapokon nyugvó kezdetektől a Csemegi-kódexig, amelynek során kialakultak azok az alapvető tényállási elemek, amelyek a hatályos jogi szabályozásban is visszaköszönnek.

2. Az 1795. évi törvényjavaslat

A fejlődés kiindulópontja az első magyar büntető törvénykönyvtervezethez kapcsolódik, amely az 1790-ben felállított gróf Zichy Károly országbíró által vezetett *Deputatio*

juridica munkájának eredményeként, 1795-ben *Codex de delictis eorumque poenis* címmel készült el. Ennek XL. szakasza, amely *A csalárdságról, illetve a csalásról* címet viseli, a csalás speciális eseteként fogalmazta meg azt a cselekményt, amely a mai csődbűncselekmény legkorábbi kodifikált (kodifikálni próbált) előzményének tekinthető. A tervezet a csalárdság fogalmát általánosságban akként határozta meg, hogy az „az igazságnak bármilyen álnok ravaszsággal történő, mások becsapására, vagy megkárosítására irányuló megváltoztatása vagy elkendőzése”.¹ Mivel a tervezet abból indult ki, hogy „ahányféle a más kárára irányuló csalás lehet, csaknem ugyanannyi a csalás büntetékének faja is”,² annak jellemző típusait csupán példálózó jelleggel sorolta fel. Ennek megfelelően az XL. szakasz 4. §-ának l) pontja a csalárdság egyik szóba jöhető eseteként emelte ki azt, amikor az elkövető „fondorlatos szándékkal csődbe jut”,³ ezzel megalkotva a bűncselekmény legkorábbi ismert magyar változatát.

3. Az 1807:12. tc.

Az 1807:12. tc. a csalárdul bukott személyt tolvajként (*tamquam fur*) rendelte büntetni, amelyben erről „a jóhiszemű hitelezőknek a csalárd bukásból keletkező károsodásuk megelőzése végett, Ő szent felsége kegyes jóvágyásával határozatott”. A jogszabály 1. §-a kimondta, hogy

„a vagyombukott, akár nemes, akár nem nemes legyen, bukásának okait is igazolni tartozzék, és ha rábizonyul a vagyónak eltitkolásával elkövetett csalás vagy az, hogy hitelezőinek kárára irányzott kereskedelmi műveletekkel vagy nyilvánvaló pazar és költséges életmódjával jelzalogilag terhelt birtokát szükségképen megfogyasztotta; büntársaival együtt, kik a vagyont eltitkolásának tényénél, vagy más káros műveleteinél tudva és szándékosan közreműködtek, mint tolvaj büntető eljárás alá vétessék és vétességéhez képest a törvény szigora szerinti illendő büntetéssel fenyítettessék”.

A törvény 2. §-a ezen felül további szankcióként mondta ki, hogy

„mivel méltatlan azon kedvezményre, melyet a hibájokon kívül vagyoni bukásba jutottaknak keresetök helyreállítása végett gyakorlat és szokás szerint meg szoktak adni: az ilyen, a kiszabandó büntetésen felül, mindaddig, míg hitelezői követeléseinek eleget nem teend, örökre kötelezettségben maradjon és ha később valmiképen jobb vagyoni helyzetbe jutna, a III. R. 28. czime legyen irányadó reá nézve”.

A törvény ezzel a szabályozással azt a német jogban uralkodó nézetet vette át, amely a hamis bukást a lopás és a csalás szempontjából vizsgálja, ugyanis az 1548. és 1577. évi birodalmi végzések szerint tolvajként volt büntetendő az, „ki a bukást csalárdul idézte elő, s e mellett

meg is szökött”. A színlelt bukást ugyanakkor a német közös jogban csalás vagy hamisítás gyanánt büntették.⁴ Az 1807:12. tc. abból a szempontból, hogy még nem tesz különbséget a csalárd és a vétkes bukás között, valamint hogy a vagyombukottat általában tolvajként rendeli büntetni.⁵ Kimondta továbbá, hogy a csalárdul eljáró személy büntársai ugyanúgy büntetendők, továbbá a hamis bukás bűncselekményéhez a tékozlást, pazarlást („*evidenter prodiga et dispensiosa vivendi ratio*”) is hozzászámítja.⁶ A törvénycikk nem tesz különbséget a csalárd és a vétkes bukás között, és a vagyombukottat általában tolvajként bünteti. Ennek megfelelően sújtja büntetéssel – Angyal Pál kategorizálása szerint –, „a vagyonelejtés által elkövetett csalást”, „a hitelezők megkárosítására irányzott kereskedelmi ügyletek kötését”, valamint „a vagyonállag csökkentését maga után vonó nyilvánvaló pazarlást és költséges életmódot”.⁷

4. Az 1840. évi XXII. törvénycikk

V. Ferdinánd uralkodása idején született meg a csődület-ről szóló 1840. évi XXII. tc., az első jogszabály, amely különbséget tett a hamissággal párosult bukás és a vétkes gondatlanságból eredő bukás között (130–131. §):

A hamissággal párosult bukás

130. § Hamissággal párosult bukásnak tekintetik minden bukottra nézve:

- Ha a bukott a csődület megnyitása előtt, vagy a per folyamata alatt elszökött;
- Ha akkor, midőn ellene a hitelezők csődületet kérnek, a bíróság idézésére sem maga, sem képviselője által megjelenni nem akart;
- Ha a bíróság ítéletének következtében értékbeli állapotját a 12-dik § értelmében felfedezni nem akarja;
- Ha ugyan birói ítélet következtében bukásának okait előadni nem akarja;
- Ha a tömegből valamit eltitkolt, s a csődület megrendele után valamit eladott;
- Ha hitelezőinek kijátszására adósságokat színlelt, valótlan adós-leveleket adott ki, vagy valóságos kötelevényeinek kiadási napját előbbre tette;
- Ha hitelének emelésére vagy fentartására tudva hamis leveleket használt;
- Ha valamely számadása alá bizott vagyont s bármi letéteményeket elköltött; ha a gyámsága alatti árváknak értékéből valamit eltulajdonított, vagy elpazarlott. Kereskedőknél s gyárosoknál ezeken kívül a bukás hamissággal párosultnak tekintetik, ha:
 - A bukott kereskedő könyveit hamisan vezette, azokat később meghamisította, leveleket azokból kiszakgatott, vagy másokat ragasztott bele;
 - Ha bejegyzett kereskedő, vagy közkereseti társaság könyveket épen nem vezet.

A vétkes gondatlanságból eredő bukás

131. § A vétkes gondatlanság esetei következendők:

- a) Ha bejegyzett kereskedő könyveit rendetlenül vezeti; úgy szintén
- b) Ha minden évnek végével követelési s tartozási állapotjáról kereskedési mérleget (Bilance) nem készít;
- c) Ha valamely kereskedő rövid idő alatt tetemes vagyont elpazarlott, s megmutatni nem tudja, hogy szerencsétlenség vagy nagyobb kereskedési veszteségek érték;
- d) Ha valamely kereskedő a csődület megnyitása előtt akkor, midőn könyveiből már láthatta, hogy vagyona minden adósságainak kielégítésére nem elegendő, a helyett, hogy maga a csődület megnyitását kérte volna, egyik vagy másik hitelezőjét, kinek mások kárával kedvezni akart, bírói foglalás útján előre kielégítette.

Az 1863. március 10. napján kelt rendelet (öRGL. 1/1863) az 1840. évi XXII. tc. kapcsán kiemelte, hogy

„azon esetek, melyekben a bukás a fenyítő törvények szerint bűnös cselekvényt feltételez az 184. § 22. t. cz. 130. és 131. § szakaszaiban meghatározva lévén, határozólag (taxative) és nem példázgatólag (exemplative) rendelkeznek, egyedül az árnavagyon és kereskedők pazarlását említik, az előbbi a hamis, az utóbbi azonban csak a vétkes bukás esetei közé sorolván”.⁸

A fentiekből is kitűnik, hogy az 1840. évi XXII. tc. sikerrel törekedett arra, hogy kimunkálja, majd különválasztva meghatározza a hamis és a vétkes bukás releváns eseteit, nem csupán általános vagy éppen csak példálódzó jelleggel. A két fogalmat a korabeli joggyakorlat összefoglalóan bűnös bukás büntettének (*fallimentum poenale*) nevezte, amely alatt – Kautz Gusztáv fogalom meghatározása alapján – „az adósnak szándékosan vagy vétkeességből előidézett fizetési tehetetlensége által hitelezői vagyonán elkövetett károsítást” értették.⁹ Jól látható, hogy a törvény a hamis és a vétkes bukás között a választóvonalat az elkövetői tudatállapot, azaz a szándékosság és a gondatlanság közötti különbségtétel alapján húzta meg, mindenféle célzat nélkül. A cselekmény elkövetésének ugyanis nem volt tényállási eleme az (mint később a Csemegi-kódexben), hogy az elkövetői magatartás a hitelezők megkárosítását célozza,¹⁰ mint ahogyan a hamis bukás megvalósulásához nem volt szükséges az sem, hogy „a fennemlített csalárd cselekvények okozzák a közadós fizetési tehetetlenségét, elégséges, ha azzal a törvény szavai szerint párosulnak”.¹¹ Okkal merülhetett fel a kérdés, hogy a büntetőjog *ultima ratio* jellegéből adódóan mikor kell közbelépnie, hiszen a fizetési tehetetlenségek nem a büntető, hanem a magánjog körébe tartoztak. Kautz Gusztáv meghatározása szerint

„a büntető hatalom csak ott léphet közbe, hol az adós e vagyoni állapotának valóságos vagy lehetséges felfordulásával tudomással bírván, szándékos vagy vétkes eljárása által a hitelezőit fenyegető kár és hátrányokat még fokozta, s ez által egyszersmind a forgalombiztonság alapját képező közhitelt többé-kevésbé megrendítette”.¹²

Erre is figyelemmel a törvény 5. §-a konkrétan meghatározta azokat az eseteket, amikor helye lehetett a „csődületnek”:

- „a) Midőn az adós, vagy annak halálával örökösei, vagy hátrahagyott vagyonának gondnoka az illető csődületi bíróság előtt kijelentik, hogy adósságai vagyonát meghaladják;
- b) Midőn a hitelezők közül egy vagy többen a csődületi bíróság előtt bebizonyítják, hogy az adós tartozásainak eleget tenni nem képes, s ugyanazért csődületet kérnek. A csődület megnyitását pedig kérheti bármely hitelező, habár olly kötelezvénynyel, vagy váltóval lépne is fel az adós ellen, mellynek kitűzött fizetési ideje még le nem járt.”

Eszerint a csődületjárást az adós bármely hitelezője kérhet, úgyszintén maga az adós is, különbség köztük a tekintetben volt, hogy előbbinek a fizetéseképtelenség fennállását is bizonyítani, míg utóbbinak annak a tényét csupán bejelentenie kellett. A törvény a 9–10. §-ában kimunkálta azt is, hogy mely esetekben rendelhetette el végül a bíróság „a csődület megnyitását”, amelyek az alábbiak:

- „9. § Ha a bíróság a két részről bemutatott bizonyítványokból, vagy bírói vizsgálatból azt látná, hogy az adósnak fizetésbeli tehetetlensége valóságos, vagy alaposan gyaníttatik, a csődület megnyitását azonnal megrendeli.
10. § A fizetési tehetetlenséget alaposan gyaníttatja, s azért a csődület megrendelésére elegendő:
 - a) Ha az adós megszökik, vagy elrejtetik, s ezen cselekvésének más oka nem valószínű;
 - b) Ha a megrendelt határidőre értékbeli állapotjának kimutatására a bíróság előtt maga vagy ügyviselője által meg nem jelenik, s értékbeli állapotját kimutatni vonakodik;
 - c) Ha ellene bebizonyíttatik, hogy hitelezőivel követeléseik egy részének elengedése végett olly kijelentés mellett kezdett egyezkedéseket, hogy adósságai vagyonát meghaladják, habár ezen kijelentés bíróságon kívül történt is;
 - d) Ha az adós kereskedőnek a bíróság előtt előmutatott kereskedői könyveiből kiviláglók, hogy könyveit annak idejében rendesen befejezni három hónapig elmulasztotta, vagy azokat nyilván meghamisította.”

Visszatérve a hamis bukás (*fallimentum fraudulentum*) és a vétkes bukás (*fallimentum culposum*) közti különbségtételre, a szándékosságon és a gondatlanságon túlmenően kiemelendő még az, hogy míg előbbinek a passzív alanya bármely természetes személy, azaz a közadós, addig az utóbbi csupán valamely kereskedő lehetett. Ugyanakkor a hamis bukásnak is voltak olyan esetei, amelyeket csupán kereskedő vagy gyáros követhetett el, de ezeket a törvény két pontban külön meghatározta.

Kautz Gusztáv meghatározása szerint hamis bukás büntette alatt „az adósnak hitelezői megrövidítésére irányított fizetési tehetetlenséggel párosult szándékos cse-

lekvényei”, míg vétkes bukás büntette alatt „kereskedőnek az 1840. évi 22. t. cz. 131. §. megjelelt cselekvényekkel párosult fizetési tehetetlenségét” kellett érteni.¹³ Pauler Tivadar a két fogalom közti különbséget a csaláshoz fűződő sajátságos viszonyukban látta, amikor kettejükről azt írta, hogy „melyek eleje a csalási büntettek természetével bír, míg másodika csak sajátlanul azok közé számítható”.¹⁴ Látható, hogy a magyar jogirodalom ebben az időszakban sem tudta még a bűnös bukást élesen le- és különválasztani gyökerétől, a csalástól. Ennek viszonylatában határozta meg Pauler is a hamis bukás fogalmát akként, hogy „a bűncselekmény a csőd alá került közadósna, azok, vagy legalább egyikük hátrányára, megrövidítésére irányzott csalfa tetteiben áll”.¹⁵

Előfordulhattak azonban minden elővigyázatosság mellett is olyan cselekmények, amelyek bár formailag a bűnös bukás valamelyik esetének a képét hordozták, de nem sértették annak a jogi tárgyát (a jóhiszemű hitelezők megkárosítása, a közhitel megrendítése, a törvényes biztosítékok kijátszása). Az ilyen jellegű vagyonbukások, amelyek akár balesetekből vagy szerencsétlenségekből eredtek, nyilvánvalóan nem a büntető, hanem a polgári jog hatálya alá tartoztak, és ekként nem is voltak a büntetőjog által fenyegetettek.¹⁷ A törvény a hamis bukás esetében kimondta, hogy „minden hamissággal párosult bukás a fenyítő bíróság által bűnperrel leend megboszulandó, s a vétkes a beszámítás mértékéhez képest fél esztendőől három esztendeig kiterjeszhető tömlöczcel büntetetik”, míg a vétkes bukás esetében azt, hogy „vétkes gondatlanságból eredett bukás azokon felül, mik a 124-ik §-ban már említették, nagyobb beszámítású körülmények között, különösen pedig a fentebbi d) alatti esetben, a bukottnak fenyítő bírósága által fenyítő per útján fog megboszulatni, s egy héttől hat hónapig terjedhető bezárással büntetetik”. A kétfajta elkövetés súlya közötti különbségtétel a büntetőjogi következmények terén is nyilvánvaló volt. A jogalkotó a hamis bukást egyrészt a hosszabb időtartam mellett súlyosabb szabadságvesztéssel, „fél esztendőől három esztendeig kiterjeszhető tömlöcz”-cel is rendelte büntetni, ugyanakkor a vétkes bukást „nagyobb beszámítású körülmények között” is csupán „a kizárólag az ilyen jellegű cselekmények el-

követőivel szemben eljáró fenyítő bíróság által lefolytatott” fenyítő per és nem bűnper útján rendelte megboszulatni.

5. Az 1843. évi törvényjavaslat

Az 1843. évi büntetőjavaslat a korábbiakhoz hasonlóan ismételten a csalásról szóló XXXVIII. fejezetében szabályozta a bukás különböző nemeit:

„Aki vagyonában megbukván, csődület alá került, s a csődületi bíróság az 1839/40-dik évi XXII-dik törvény-cikk értelmében ellene ítélet által kimondotta, hogy bukása hamissággal párosul, tolvajként volt büntetendő. Sőt midőn a bukás azért tekintett hamissággal párosultnak, mert a bukott kereskedői könyveit hamisan

vezette, azokat későbbben meghamisította, leveleket azokból kiszaggatott vagy másokat rágasztott belé a 334. § (hamisítás) büntetésének leend helye.”

A szövegből is látható, hogy az 1843. évi törvényjavaslatnak még nem volt kitisztult álláspontja a bűnös bukással kapcsolatban. A csőd alá jutottat („hamissággal párosult bukás”) ugyanis mint tolvajt, ha pedig az kereskedelmi könyvet hamisított, akkor mint hamisítót rendelte büntetni.¹⁸ A javaslat ugyanakkor a 381. §-ban büntetni rendelte a vétkes gondatlanságból eredő bukást is, méghozzá hat hónapig terjedő fogsággal.

6. Az 1852. évi osztrák büntető törvénykönyv

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverését követően Magyarországon – egészen az 1861-ben megtartott Ország-bírói Értekezletig – az akkor hatályos osztrák büntetőtörvényeket, azaz az 1803. évi régi, majd az 1852. évi új büntető törvény-

könyvet (*Das Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Übertretungen*) alkalmazták. Az 1852. évi *Strafgesetz* a hamis bukást ismételten a csalás egyik fájának tekintette, és a csalásról szóló XXIII. fejezetben, a 197. § egyik speciális eseteként szabályozta. A törvény magának a csalásnak a fogalmát akként határozta meg, hogy

Pauler Tivadar (1816–1886)¹⁶

„ki ravasz előadások vagy cselekvények által mást tévedésbe visz, melly miatt valaki, legyen bár az álladalom, valamelly község vagy más személy tulajdonában vagy egyéb jogaiban sérelmet szenvedne, vagy ki illy célból és a most említett módon másnak tévedését vagy tudatlanságát használja, csalást követ el; engedte legyen bár magát erre önhaszon, szenvedély által, azon célzat által, hogy másnak törvényellenesen kedvezzen, vagy különben bármelly mellétekintet által csábítani”.¹⁹

A *Strafgesetz* 199. §-a a) – f) pontokig a csalás egyes különös eseteit tartalmazta, ami által „a törvény e helyütt, de nem példaképen, hanem határozottan és kizárólag több cselekvényeket ad elő, melyek hogy csalási büntettek legyenek, a csalásnak az előbbi §-ban elemzett kellékeit foglalják magukban”.²⁰ Az e pontokban tételesen felsorolt esetekre vonatkoztatva a 199. § általános érvénnyel rögzítette, hogy „a 197. § föltételei mellett, a csalás már a tett minőségénél fogva is büntetté válik”.²¹ Ilyenformán csalásként rendelte büntetni a 199. § f) pontjában a hamis bukást, azaz azt, hogy

„ha valaki magát tékozlás által fizetési tehetetlenségbe buktatta, vagy cselszövény által hitelét hosszabbítani igyekezett, vagy koholt hitelezők föllállítása által, vagy egyébként csalfa egyetértés, avagy vagyona egy részének eltitkolása által, a tömegnek igazi állását elcsavarja”.²²

Csatskó Imre magyarázata szerint „főkelléke a csalárd bukásnak a 197-ik §-ban kívánt gonosz szándék, mi egyenesen a hitelezők károsítására irányúl; mert ily szándék hiányánál a bukás, ha nem pusztá szerencsétlenségből vagy ügyetlenségből támadott, csak könnyelműnek mondható, és mint vétség a 486-ik §. szerint büntethető”.²³ Mindezekből is látható, hogy a *Strafgesetz* hamis bukás fogalma közelebb állt – annak egyik különös eseteként – a csalás tényállásához, mint a vétkes bukáséhoz. Megállapítható az is, hogy tényállása a csaláséhoz hasonlóan a „gonosz szándék” talaján állt, és a kettő közötti különbség azoknak a célzatában keresendő. Míg ugyanis az egyszerű csalásnál az elkövető szándéka önhaszonra, vagy másnak törvényellenes kedvezésre, addig az a hamis bukásnál a hitelezők károsítására irányult. A törvény itt is kimondta, hogy erre irányuló szándék hiányában nem volt büntetendő annak a cselekedete, akinél a bekövetkezett eredmény csupán pusztá szerencsétlenségből vagy ügyetlenségből származott, azonban ha az könnyelműségből, tehát mai terminológiával gondatlanságból következett be, akkor a vétkes bukás megállapítására nyílhatott mód. A *Strafgesetz* 486. §-a a vétkes bukást „megbukott adósok bűnei” megnevezés alatt szabályozta. Eszerint

„ha valamely adós csőd alá esik, és nem képes magát igazolni az iránt, hogy csak balesetek által és büntetlenül jutott azon tehetetlenségbe, hogy hitelezőit teljesen kielégítse; vagy ha őt szertelen költekezés terheli; vagy ha, miután tartozási állapota követelési állapotát már

tulhahaldta, a bíróságnál azonnal a csődöt maga be nem jelentette, hanem újabb adósságokat csinált, fizetéseket tett, zálogot vagy födözetet mutatott ki; a meny nyiben cselekvénye csalási büntettnek (199.§. f. bek.) nem mutatkozik, vétségben bűnös, s három hónaptól egy évigleni szigorú fogsággal büntetendő, melly a körülményekhez képest súlyosbítható is”.²⁴

A törvény a minden vagyombukottra egyformán vonatkozó esetek mellett meghatározta azokat a különös eseteket is, amikor a vétkes bukásért a csőd alá esett kereskedők külön is feleltek, és ezeket a 486. § a) – g) pontjaiban tételesen fel is sorolta. Kiemelendő még a *Strafgesetz* szabályozásából az magyar büntetőjogra is hatással lévő tétel, hogy kereskedelmi társaság esetén a büntetőjogi felelősség nem korlátozódott kizárólag magára a kereskedőre, hanem az a bűnös kereskedelmi ügyvezetőre is ugyanúgy kiterjedt, ha

„a csőd alá jutott kereskedő az ügyleteket nem maga vitte”, vagy azon büntársaira, „kik e célra az eladódott által előadott vagyonszerzés hamis bizonyításával, pénzeknek vagy ingóságoknak, az azok birtoklása iránt való színleges kimutatás végetti kézbesítésével, koholt követelések elismerése, ellenkövetelések eltitkolása által, vagy bármi módon közremunkáltak”.²⁵

Visszatérve a hamis bukás eseteire, fogalmára, megállapítható, hogy az 1852. évi *Strafgesetz* nem egy elnagyolt, általános jellegű szabályozást rögzített törvényi formában, hanem a hamis bukásnak az egyes eseteit a gyakorlat addigra már tételesen is kimunkálta (benne a „gonosz szándék” fogalmának középpontba való állításával), amelyek – Csatskó Imre összefoglalása alapján – az alábbiak voltak:

„1) A tékozlás, azaz: a vagyonnak olyan kezelése, mi mellett valaki vagyonát meggondolatlanul elpazarolja, magát és családját pajzán és kártékony feltételek alatt kötött kölcsönszerződések által jövő szükségnek ki, és egyszersmind magát tehetetlenné teszi, hitelezői követelésének eleget tehetni. – Ez esetben a gonosz szándéknek bebizonyítása egyedül a cselekvésmód által könnyű leend.

2) Igyekezet, a hitelt cselszövények, vagyis: hamis tényeknek, mik alkalmasok a hitelt megalapítani, előadása, vagy oly körülményeknek, mik a hitelt megsemmíténi, csalárd elferdítése által meghosszabbítani, azaz: a hitelt még akkor is fenntartani, mikor az már az igaz vagyonállás folytán többé meg nem adatnék.

3) A tömeg igaz állásának elcsavarása. Mert a tömeg fogalma már a bekövetkezett bukásállapotot feltételezi, azért az elferdítés csak a bemutatott cselekvő és szenvedő állapotra, a leltárra és a bejelentésekre, mint bukási eljárás alapjára vonatkozhatik. Történhetik az: a) álhitelezők föllállítása által, akár a bemutatott szenvedő állásnál, akár pedig álbejelentések eszközésénél; b) a vagyon egy részének eltitkolása által, tehát a cselekvő állásnak hamis csorbitása által; c) más egyéb hamis egyetértés által, péld. ha sajátját más tulajdonának

vallja, vagy egyes tárgyakat mint a hitelezőknek elzalogosítottakat bejelent; sat. Felesleges említeni, hogy azok, kik tudva a tömegnek ily elferdítéséhez járulnak, az 5-ik §. szerint a csalásban bűnösökké válnak, akár van ebből nekik hasznuk, akár nincsen.

4) Mindama cselekvények, melyek a 486-ik §. szerint mint könnyelmű bukás mutatkoznak, ha a 197-ik §-ban meghatározott, és felebb említett gonosz szándékból vittek végbe.

5) Az adós kezében maradt ingóságoknak elhasználsa, vagy elidegenítése (Vö. 183-ik §.), ha annak vagyoni állapotja olyan volt, hogy a bukást előre látni lehetett, mert ebből a hitelező károsításának is bekövetkezni kell. (1828-ki August 1-ő napjáróli udv. rend.)²⁶

7. Az 1878. évi V. törvénycikk

A bűnös vagyonbukás vonatkozásában a Csemegi-kódex több tekintetben is újítást hozott a korábbi szabályozásokhoz képest. A legalapvetőbb változást a csalárd bukás, illetve a vétkes bukás közötti különbségtétel alapjának megváltozása hozta. Míg ugyanis korábban a köztük lévő választóvonalat a szándékosság–gondatlanság kettőssége jelentette, addig ennek a helyét az 1878. évi kódexben a célzat, azaz a hitelezők megkárosítására irányuló szándék megléte, avagy hiánya vette át. Így tehát, míg az új törvény rendszerében a csalárd bukást kizárólag szándékosan és célzatosan lehetett elkövetni, addig a vétkes bukás elvileg mind szándékosan, mind gondatlanul megvalósulhatott, de ez utóbbi mindkét esetét egyaránt a célzat hiánya jellemezte. Célzat megléte esetén ugyanis a cselekmény már egyértelműen a csalárd bukás megállapítására nyújthatott alapot, ugyanakkor a vétkes bukás a korábbi szabályozással ellentétben itt már nemcsak gondatlanul, hanem akár szándékosan is elkövethető volt. További novum volt még az, hogy a kódex akkor is büntetni rendelte a fizetéseképtelenségi helyzetben történő szándékos vagyonelvonó magatartásokat, ha a csődeljárás végül nem indult meg, csak azt már nem a csalárd bukás (amelynek objektív feltétele volt a megindulás), hanem egy másik bűncselekmény, a csalás tényállásának a körében szabályozta. E tekintetben a törvénykönyv 386. és 387., valamint 414–415. és 416. §-ai bírtak jelentőséggel.

7. 1. A hitelezők kijátszása a végrehajtás meghiúsítása által

386. § A ki azon célból, hogy hitelezőit megkárosítsa, a bekövetkező hatósági végrehajtás előtt, vagyonához tartozó érték tárgyakat elrejt, eltitkol, elidegenít, meg rongál, adósságokat vagy jogügyleteket kohol: tekintettel az okozott kár összegére, a 383. § szerint büntetendő.

A Csemegi-kódex a csalásról szóló XXXI. fejezetben szabályozta ezt a bűncselekményt, annak – mint a csalárd nyereszkedés – különleges eseteként, mely „a tényállá-

dék egyik vagy másik ismérvének hiánya folytán a csalás általános fogalma alá nem vonható”.²⁷ A cselekmény lényege abban áll, hogy „az adós végrehajtás előtt magát a törvényben meghatározott valamely módon vagyontalanná teszi”.²⁸ Maga a bűncselekmény jogi tárgyát tekintve eltért a csalástól, és inkább rokonságban állt a zártöréses sikkasztással (359. §), vagy a csalárd bukással, mivel a lényege a hitelező követelési jogának a megsértése volt.²⁹ Ez a bűncselekmény ennek megfelelően kizárólag szándékosan, valamint célzatosan volt elkövethető.³⁰ Alanyi szempontból a bűncselekmény megvalósulásához szükséges volt az elkövetőben az a célzat, hogy a hitelezőjét megkárosítsa, tehát a célzatnak egyértelműen a hitelezők megkárosítására kellett irányulnia. Ez itt „a szándék speciális irányzata, mely egyértelmű azzal a törekvéssel, hogy a hitelező kijátszassék, névszerint, hogy végrehajthatóvá lett jogos követelésének behajtásától elessék”.³¹ Ugyanakkor az már nem volt szükséges a bűncselekmény megállapíthatóságához, hogy az elkövető „ezen felül jogtalan vagyoni haszon céljából cselekedjék”,³² tehát az akár úgy is megvalósulhatott, hogy ha az elkövető a teljes vagyonát egy másik, még le nem járt követeléssel rendelkező hitelezőjének adta át, annak érdekében, hogy ezzel egy másik, már lejárt és végrehajtható követeléssel rendelkező hitelezőjét – őt a kielégítés lehetőségétől így megfosztva – kijátszsa. A lényeg ugyanis abban állt, hogy az elkövető saját magát célzatosan vagyontalanná tegye, így azt kellett vizsgálni, hogy „vajon az elidegenítés által rosszabbá vált-e az adós vagyoni állapota”.³³ Ellenkező esetben ugyanis a hitelező biztosítására szolgáló vagyon nem volt elvontnak tekinthető, így – károsítás hiányában – a bűncselekmény sem valósulhatott meg. Az elkövetőnek ugyanakkor a cselekmény elkövetésekor tisztában kellett lennie azzal, hogy hatósági végrehajtásnak a bekövetkezése várható, de az nem volt szükséges, hogy a hatóság a végrehajtást addigra már el is rendelje; a bűncselekmény megvalósulásához elegendő volt csupán az, hogy az adós követelés lejárt voltáról, valamint peresítéséről, azaz a végrehajtás kezdeményezéséről tudomással bírjon, pontosan arról, hogy a hitelező a lépéseket ez iránt már megtette.³⁴

Mindezekből látható, hogy bár e bűncselekmény a csődeljáráshoz nem volt szorosan kapcsolható, és a fizetéseképtelenség bekövetkezése sem volt része a tényállásának, az általa védett jogi tárgy, valamint a lényeges elemei és elkövetési magatartásai a csőddel összefüggésben elkövetett, alábbiakban bemutatásra kerülő bűncselekményekkel nagyfokú hasonlóságot mutattak, függetlenül attól, hogy az általa nyújtott védelem nem a csődeljárás, hanem a hatósági végrehajtás érdekeit védte, a fizetéseképtelenség fogalmának körén kívül.

7. 2. A hitelezők kijátszása valóságos, de bíróság ki nem mondott csőd esetén

387. § Azon adós, a ki fizetéseképtelenségbe jutván, azon célból, hogy hitelezőit megkárosítsa, a 414. §-ban meghatározott cselekmények valamelyikét követi el, ha ellene a csőd, akár azért, mert csak egy hitelezője van,

akár azért, mert vagyona a csőd költségeinek fedezésére elégtelen, - ki sem mondatott: az okozott kár összegéhez képest a 383. § szerint büntetendő.

Ezt a bűncselekményt a Csemegi-kódex szintén a csalásról szóló XXXI. fejezetben szabályozta. A 386. § szerinti tett a jelen bűncselekménytől abban tért el, hogy a Btk. 387. §-a szerintit „csak oly adós követheti el, ki tartozásai törlesztésére képtelen”,³⁵ azaz „a jelen § alanya csak fizetési képtelenségbe jutott adós lehetett”,³⁶ tehát az elhatárolás alapja a fizetési képtelenség fennállása, avagy fenn nem állása. A fizetési képtelenség bekövetkezése az akkori felfogás szerint azt jelentette, hogy ha „valaki tartozását vagy egyáltalában nem, vagy csak részben tudja kifizetni”.³⁷ Az 1881. évi XVII. tc., a csődtörvény különbséget tett az alanyi oldalon a között, hogy az elkövető kereskedő, avagy nem kereskedő volt. Utóbbi esetében a csődnyitás feltétele – attól függően, hogy azt maguk az adós örökösei vagy a hitelező kérték-e –, a törvény 83. §-ában foglaltak szerint az volt, hogy ha „a tartozások a létező vagyont meghaladják”, a 84. §-ában foglaltak szerint pedig, hogyha „az adós tartozásai annak vagyonát meghaladják”. Kereskedők esetében ugyanakkor a törvény 244. §-a szerint abban állt a fizetési képtelenség bekövetkezése, hogyha „a kereskedő vagy kereskedelmi társaság fizetéseit megszünteti”. Ennek az eltérésnek az oka a csődtörvény indokolása szerint az volt, hogy „a kereskedőnél nem jó kérdésbe, vajjon bir-e elegendő vagyonnal elvállalt kötelezettségei teljesítésére, hanem az, hogy képes-e kötelezettségeinek pontosan megfelelni, s ugyanezért kereskedelmi fogalmak szerint az elkésett teljesítés a nem teljesítéssel rendszerint egyenlő”. Így a két elkövetői kör vonatkozásában a fizetési képtelenség megállapíthatósága abban tért el egymástól, hogy „a míg tehát kereskedőnél a fizetés megszüntetése már egymagában elég a csőd megnyitásához: addig a nem kereskedőnél csak a vagyon elégtelensége, vagyis a tulajdonképpeni fizetési képtelenség miatt van helye a csődeljárás megnyitásának.”³⁸

Mindezekből látható, hogy a csődtörvény kereskedők esetében a fizetési képtelenséget sokkal szigorúbban vizsgálta. Ezt a bűncselekményt ugyanakkor el kell határolni a csalárd bukástól is, mellyel szorosabb a kapcsolata. Angyal Pál kategorizálása szerint a csalárd bukásnak a Btk. 414. §-ában írt elkövetési magatartásainak megvalósítása esetén háromféle lehetőség merülhet fel: ha „csőd nyitattott”, ekkor csalárd bukás állapítandó meg; ha „a csődnyitás feltételeinek fennforgása ellenére a csődkérvényt elutasított, mert csak egy a hitelező, vagy az adós vagyona a csődeljárás költségeire elégtelen”, a Btk. 387. §-a szerinti csalásról van szó; ha pedig „a csődkérvény más okból utasított el, illetve a csődöt egyáltalán nem is kérték”, ilyenkor nincs bűncselekmény.³⁹ Látható tehát, hogy a hitelezők kijátszásának (387. §) az elkövetési magatartásai teljességgel megegyeztek a csalárd bukásnak a Btk. 414. §-ában meghatározott formáival. A különbség e két utóbbi bűncselekmény között mindössze abban állt, hogy „míg a csalárd bukásnál a csődnyitás büntetendőséget megállapító jelenség, addig a hitelezők kijátszásának az eseténél a csődnyitás elmaradása és illetőleg a csődkér-

vény elutasítása a büntetendőség másodrendű feltétele”,⁴⁰ azaz a kettő közötti elhatárolást a csődeljárás megnyitása, avagy a csőd ki nem mondatása adja. Ugyanis a hitelezők megkárosítására irányuló ugyanazon cselekmények, amelyeket fizetési képtelen adós vitt végbe, amennyiben a csőd megnyitása – akár előtte, akár utána, de végül bármikor – kimondatott, a csalárd bukás megállapítására nyújthattak alapot, amennyiben pedig a csőd megnyitása – a 387. §-ban megjelölt esetekben – ki nem mondatott, akkor azok ugyanazon magatartás tanúsítása mellett a csalás megállapítását tették lehetővé. Erről Schnierer Aladár a következőket írta:

„a hitelezők megkárosítását célzó azon cselekvények, melyek csőd alá került adós által (a csőd megnyitása előtt vagy után) elkövetve a csalárd bukás tényálladékat képezik, jelen szakasz értelmében a csalás büntetésével fenyejtendők, ha azokat oly fizetésre képtelen adós viszi végbe, a ki ellen a csőd, akár azért, mert csak egy hitelezője van, akár pedig azért, mert vagyona a csőd költségeinek fedezésére elégtelen, – ki nem mondatott.”⁴¹

A szabályozás fonáságára utalt azonban az, hogy abban az esetben, amikor az adós ellen a csődnyitást senki nem kérte, ő a csődtörvény értelmében, e bűncselekmény szempontjából fizetési képtelennek nem volt tekinthető, így a bűncselekményt – még tényállásszerű magatartás tanúsításával – sem követhette el, holott ez az objektív körülmény teljességgel kívül esik a bűnösség körén.⁴²

7. 3. A csalárd bukás

414. § A csalárd bukás büntetettét követi el a vagyonbukott, ki azon célból, hogy hitelezőit megkárosítsa:

- 1. vagyonához tartozó értéktárgyat elrejt, félretesz, értékén alul elidegenit, elajándékoz, vagy őt cselekvőleg illető követelést elenged, eltitkol vagy valótlan követelést kifizet;*
- 2. oly adósságot vagy kötelezettséget valónak ismer el, mely egészben vagy részben valótlan;*
- 3. egy vagy több hitelezőjét kielégíti, zálog vagy megtartási jognak engedélyezése vagy vagyona valamely részének átengedése által kedvezményben részesíti;*
- 4. kereskedelmi könyveket, ha a törvény azok vezetésére kötelezte, nem vezetett; vagy azokat megsemmisítette, elrejtette, hamisan vezette, vagy akkép változtatta meg, hogy azokból cselekvő és szenvedő állapota, vagy üzletének folyama ki nem deríthető.*

415. § A csalárd bukás büntette, öt évig terjedhető fegyházzal, ha azonban az okozott kár kétezer forintot túl nem halad: három évig terjedhető börtönnel büntetendő.

A szabadságvesztés-büntetésen felül a hivatalvesztés és politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése is megállapítandó.

A vagyoni bukás általában valakinek a fizetéseképtelenségbe jutását jelenti. A Csemegi-kódex akkor tekintette a bukást csupán büntetendőnek, ha azt csalárdul vagy vétkeesen idézték elő. Ennek megfelelően a bűnös vagyonbukás alatt az adós csalárdsággal párosult vagy vétkeesség által előidézett képtelenségét értették a hitelezői teljes kielégítésére. A két eshetőség közül csalárd bukást állapítottak meg akkor, amikor „a vagyonbukott adós hitelezői megrövidítése végett valamely a törvényben megjelölt csalárd cselekvényt elkövet”.⁴³ Mint a törvény szóhasználatából is látható, elkövetőként a „vagyonbukottat” rendelte büntetni. Arra nézve, hogy kit tekinthetünk vagyonbukottnak, a csődtörvény korábban már ismertetett rendelkezései jelentettek iránymutatást (83–84., 244. §), különválasztva a kereskedőt a nem kereskedőtől. Mind a csalárd bukás, mind pedig a vétkes bukás nélkülözhetetlen feltétele az ún. alaki és anyagi csőd bekövetkezése volt. Alaki csőd alatt a csődniytást, míg anyagi csőd alatt a fizetéseképtelenséget kellett érteni. A kettő közül bármelyiknek is a hiánya kizárta a csalárd bukás megállapíthatóságát, amelyet tehát csak az követhetett el, „a ki fizetéseképtelenségbe jutott és ellene a csőd bíróság kimondatott”.⁴⁴ Utaltunk a 7. 2. pontnál kifejtettekben már arra, hogy amennyiben csupán az anyagi csőd, azaz a fizetéseképtelenség volt megállapítható, anélkül, hogy a csőd kimondatott volna, akkor az a Btk. 387. § szerinti csalás megállapítására nyújthatott alapot. Abban az esetben pedig, amikor az alaki csőd, azaz a csődniytás létrejötté mellett az anyagi csőd akár már eleve nem állt fenn, akár pedig a későbbiek során megszűnt, tehát a vagyon már a csődniytás idején is felülmúlta a tartozások összegét, vagy pedig az adós a hitelezőit a későbbiek során teljesen kielégítette, a vagyonbukott felmentésének volt helye.⁴⁵ A csalárd bukás tényállásának megállapíthatóságához nem volt szükséges az, hogy a fizetéseképtelenséget az elkövető a törvényben meghatározott magatartások kifejtésével maga idézze elő, „sőt számos esetben a fizetési képtelenség (bármilyen által okozva) már tényleg létezik, midőn az adós hitelezői nagyobb megrövidítése végett ama csalárd cselekvényeket elköveti”.⁴⁶

A bűncselekmény lényege összefoglalóan „az adósnak a vagyonáról tett oly dipozicziója, mely által azt a hitelezőkre nézve hozzáférhetetlenné teszi”,⁴⁷ hiszen magatartása minden esetben „a hitelezők vagyoni s különösen követelési jogának megsértését”⁴⁸ eredményezte. Alanyi, tudati oldalról nézve a bűncselekmény megállapíthatóságának fő feltétele az volt, hogy

„az adós a dipoziczió megtételekor fizetéseképtelenségét már ismerje, s azzal a tudattal cselekedjék, hogy vagyonáról tett intézkedése a szükségkép bekövetkező csőd esetében cselekvő vagyoni állapotának csökkenését, tehát a hitelezők megkárosítását fogja eredményezni. Hogy mikor forognak fenn eme feltételek: ezt a bíróság van hivatva a tények logikai összefüggéséből megítélni”.⁴⁹

A Kúria megfelelő gyakorlatot alakított ki arra nézve, hogy bukás esetén melyek azok az elsődlegesen vizsgálendő körülmények, bizonyítékok, amelyek tudati oldalról megalapozhatják a vádlott bűnösségét. Ide tartozott az, hogy

1. a vádlott mikor, milyen körülmények között, milyen tőkével kezdte a kereskedést,
2. a tömeg leltár szerinti értékének megállapítása,
3. a bejelentett követelések összege,
4. a csődniytási határozat másolata,
5. a tömeg gondnok meghallgatása a bukás körülményeiről és a tömeg értékesítéséről,
6. a hitelezők által eszközölt foglalások a csődöt megelőzően,
7. a lefoglalt könyvek szakértői vizsgálata, melynek körében azt is meg kellett állapítani, hogy a vádlott mikor tudhatta fizetéseképtelenségét,
8. a vádlott üzletmenetének, forgalmának felderítése,
9. a feljelentést tevő, és szükség esetén a további hitelezők meghallgatása,
10. a vádlott által eszközölt utolsó kifizetések.⁵⁰

A törvény indokolása szerint

„a cselekvények, melyek elkövetése által az adós a csalárd bukásban bűnössé válik, a dolog természeténél fogva három csoportra oszthatók; elkövethető a bűntett:

1. az által, hogy az adós fizetési képtelenségét színleli a végett, hogy hitelezőit követeléseik lejjebb szállítására (leengedési egyezményre, Nachlassvertrag) kényszerítse (szorosabb értelemben vett hamis bukás),
2. ha az adós valódi fizetéseképtelenségét arra használja fel, hogy cselekvő és szenvedő vagyoni állapotának hamis előadása, vagyonának elhordása, elrejtése, elvonása által hitelezőit megrövidítse,
3. ha egyik vagy némely hitelezőnek adott kedvezmény által a többieket megkárosítja.”⁵¹

A csalárd bukás egy kizárólag szándékosan és célzatosan elkövethető bűncselekmény volt, mint korábban írtuk, a célzat megléte különböztette meg annak tényállását a vétkes bukásétól, ugyanis azt minden esetben a hitelezők megkárosítására irányuló célzattal kellett elkövetni. Akár a szándékosság, akár pedig a célzat hiánya kizárta a cselekmény megállapíthatóságát, amelynek elkövetéséhez – Schnierer Aladár szóhasználatával élve – a „gonosz szándék” fennállása szükségeltetett. A gonosz szándék pedig egyrészt „a fizetési képtelenség létezésének vagy bekövetkezésének tudatában”, másrészt pedig „az adós azon célzatában rejlik, melynélfogva hitelezőit meg akarja rövidíteni”.⁵² Így tehát szándékosság hiányában nem nyílhatott mód a bűncselekmény megállapítására akkor, amikor az adós a törvényben büntetni rendelt magatartásának elkövetésekor magát még fizetésre képesnek hitte, vagy pedig azt hitte, hogy az által éppen ezt a képességét, a hitelezői helyzetét fogja tudni megjavítani.⁵³

7. 4. A vétkes bukás

416. § A vétkes bukás vétségét követi el, és két évig terjedhető fogházzal, valamint hivatalvesztéssel büntetendő azon vagyonbukott, a ki:

1. fizetési képtelenségbe, pazarlásba, gondatlan üzletvezetése, tőzsdejáték vagy olyan merész üzletek által jutott, melyek rendes üzletköréhez nem tartoznak;
2. a 414. § 4. pontjában megjelölt valamelyik cselekményt nem azon célból követte el, hogy ez által hitelezőit megkárosítsa;
3. kereskedelmi könyvek vezetésére kötelezve, cselekvő és szenvedő vagyoni állapotáról évenként rendes mérleget nem készít;
4. miután fizetési képtelenséget tudta, vagy tudnia kellett, új adósságokat csinált, vagy a csődkérvény beadásának elmulasztása által alkalmat szolgáltatott arra, hogy vagyonára egy vagy több hitelezője zálog vagy megtartási jogot nyerjen.

Mindezekre figyelemmel összefoglalóan megállapítható, hogy a csalárd és a vétkes bukás bűncselekménye az alábbi módokon volt elkövethető:

Csalárd bukás:

1. aktívák csökkentése (414. § 1. pont), amely „abban áll, hogy a tettes a hitelezők kielégítésére szolgáló és rendelkezésére álló vagyonát, illetve ennek részét a hitelezők elől elvonja”;
2. passzívák szaporítása (414. § 2. pont), amely „éppúgy kárára szolgál a hitelezőknek, mint az aktívák elvonása, amennyiben itt valótlan követelések beállításával kisebbedik a kielégítési alap s szenvednek vagy szenvedhetnek hátrányt a hitelezők”;
3. hitelezők némelyikének kedvezményben részesítése (414. § 3. pont), amely „annál fogva büntetendő, mert a közadós elvesztvén vagyona feletti rendelkezési jogát, ha egyik vagy másik hitelezőjét kielégíti, vagy ezek követelési jogát biztosítja: megsérti a többi hitelezőnek az arányosan egyforma kielégítésre nézve fennálló jogát”;
4. kereskedelmi könyvek vezetésének (célzatos) elmulasztása (414. § 4. pont), amely „annál fogva minősül a csalárd bukás egyik eseteként, mert ha nincsenek könyvek, úgy az üzlet cselekvő és szenvedő állapota és így a hitelezők kielégítésre szolgáló tömeg, továbbá a kielégítést igénylő hitelezők vagy egyáltalán nem, vagy csak hozzávetőleg állapíthatók meg s így közeli a veszély, hogy a hitelezők érkei sérelmet szenvednek”.

Vétkes bukás:

1. gondatlan és könnyelmű gazdálkodás (416. § 1. pont), amely „a csődbejutás – hacsak nem jut mindenik hitelező követelésének teljes kielégítéséhez – mindig anyagi károsodásával járván a hitelezőknek, kétségtelen, hogy ha a fizetése képtelenség ilyenmű gazdálkodással okozatilag összefügg, ez büntetőjogi felelősséget maga után vonó ok”;
2. kereskedelmi könyvek vezetésének (célzat nélküli) elmulasztása (416. § 2. pont), amely „midőn a közadós

kereskedelmi könyveket, ha a törvény azok vezetésére kötelezte, nem vezetett, vagy azokat megsemmisítette, elrejtette, hamisan vezette, vagy akkép változtatta meg, hogy azokból cselekvő és szenvedő állapota vagy üzletének folyama ki nem deríthető”;

3. mérlegkészítés elmulasztása (416. § 3. pont), amely „mindig csak vétkes bukás megállapítását eredményezheti, mert a cselekvő és szenvedő állapot a kereskedelmi könyvekből is kivethető s így a jogsértés vagy jogveszélyeztetés e cselekmény esetében sohasem olyan fokú, mint a könyvvezetés körüli visszaéléseknél”;
4. új adósságok „csinálása” (416. § 4. pont), amely „midőn az adós fizetése képtelenségét tudva vagy tudnia kellett, annál fogva érdemel büntetést, mert a hitelezőknek károsodása ebben az esetben nyilvánvaló”;
5. csődkérvény beadásának elmulasztása (416. § 4. pont), amely „a hitelezők némelyikének zálog- vagy megtartási jog szerzését tette lehetővé, mint a többi hitelezők érdekeit sértő, illetve veszélyeztető cselekmény büntetendő”.⁵⁴

8. Az 1881. évi XVII. törvénycikk

A visszaélések megakadályozása érdekében alkalmazandó büntető szabályokat kiegészítették a csődtörvény (1881. évi XVII. tc.) büntető tárgyú rendelkezései, a törvény megfogalmazása szerinti „büntető határozatok”, amelyek a csődeljárásban elkövetett egyes visszaéléseket is büntetni rendelték. A bűnvádi eljárást mind a csalárd, mind a vétkes bukás, mind a csődtörvény által megállapított vétségek esetén hivatalból lehetett megindítani. Már az 1874. évi XXII. tc. 1. §-a is akként rendelkezett, hogy a polgári bíróság csődnitő végzését hivatalból közli az ügyészszéssel:⁵⁵ „A fölött, hogy forog-e fenn hamis vagy vétkes gondatlanságból származó bukás, ezentul a büntető bíróság határoz; e végből a csőd megnyitását elrendelő ítélet a kihirdetéssel egyidejűleg közlendő az azon törvényszék mellé rendelt kir. ügyészszéssel, mely a csőd megnyitását elrendelte”. A csődtörvénybe beemelt büntető tárgyú rendelkezések valójában a büntető törvénykönyv kiegészítését célozták, amit az is igazolt, hogy az e tárgyban lefolytatott eljárásokban nem is a csődbíróság, hanem közvetlenül a büntetőbíróság járt el. A mégis külön jogforrásban való szerepeltetésüket az indokolta, hogy míg a büntető tárgyú jogszabályok kimondottan a közadósok a hitelezők megkárosítására irányuló egyes visszaéléseit büntették, addig a csődtörvény büntető irányú rendelkezései az alanyi kört szélesítve más személyek rosszhiszemű magatartásait is ugyanúgy büntetni rendelték.

8. 1. A koholt követelés bejelentése

265. § Vétséget követ el és három évig terjedhető fogházzal, továbbá 1000 forintig terjedhető pénzbírsággal és hivatalvesztéssel büntetendő az, a ki azon célból, hogy a közadósnak, vagy magának, vagy másnak

előnyt szerezzen, a csődeljárásban koholt követelést jelent be, vagy ilyen követelés bejelentésére más személyt használ fel.

A koholt követelés bejelentésének veszélyességét és ezáltal a büntetni való rendelkezésének az indokolta, hogy az által valamennyi hitelező, valamint azokon túl adott esetben még akár a közadós vagyoni érdekei is olyan jelentős csorbát szenvedhettek, ami az állam büntetőjogi fellépését tette szükségessé. A csődtörvény indokolása szerint e cselekmény büntetésére vonatkozó rendelkezésnek a „felvétele azért volt szükséges, mert a valótlan követelésnek érvényesítése az összes hitelezőnek, sőt esetleg a közadós vagyoni érdekeit is oly súlyosan veszélyeztető cselekmény, mellyel szemben a magánjogi és perjogi eszközökkel való védekezés elégtelen”.⁵⁶ Ez a vétség azonban kizárólag abban az esetben nyerhetett megállapítást, amikor a közadós a koholt követelés bejelentőjével nem értett egyet, vagy arról nem tudott. Ellenkező esetben – tehát akkor, amikor a bejelentést a közadós részéről a valótlan kötelezettség vagy adósság elismerése követte – ugyanis már nem a csődtörvény szerinti vétségről, hanem a Btk. 414. § 2. pontja szerinti büntettről beszélhetünk („oly adósságot vagy kötelezettséget valónak ismer el, mely egészben vagy részben valótlan”), és ebben az esetben a bejelentő felelőssége a közadós tettsége mellett csupán bűnsegédi vagy esetleg felbujtói lehetett.⁵⁷ Fontos kiemelni, hogy a csődtörvény értelmezésében koholt követelésnek nem csupán az egyáltalán nem létező, hanem a már megszűnt követelés is értendő volt, és a cselekmény már annak a bejelentésével befejezetté vált, függetlenül attól, hogy a bejelentő a kívánt kielégítéshez végül hozzájutott-e, avagy sem. A csődtörvény tehát kimondottan a jogtalan előny megszerzésére irányuló szándékot rendelte büntetni, emiatt annak megállapíthatóságához az előny tényleges megszerzésére már nem is volt szükség.

8. 2. A hitelezők megvesztegetése

266. § Vétséget követ el és két évig terjedhető fogsággal és 500 forintig terjedhető pénzbírsággal büntetendő az, a ki a hitelezők valamelyikének, vagy annak beleegyezésével hozzátartozójának azon célból, hogy szavazatával bizonyos határozat hozatalához hozzájáruljon, pénzt vagy pénzértéket, vagy más előnyt ad vagy ígér. Ugyanazon büntetéssel büntetendő az is, a ki az említett célból adott vagy ígért pénzt, pénzértéket vagy előnyt elfogadja.

Apáthy István (1829–1889)⁶³

A másik e körben megvizsgálandó elkövetési magatartás, a 266. § szerinti hitelezők megvesztegetésének tényállása mind az aktív, mind pedig a passzív vesztegetői oldalt egyaránt büntetni rendelte, mely különösen az egyezség megkötése feletti határozathozatalnál, az egyezségi ajánlat elfogadása vagy el nem fogadása körében juthatott kiemelt szerephez, ahol az elfogadott határozat az ahhoz hozzá nem járuló hitelezőkre is kiterjedő hatállyal jött létre.⁵⁸ A törvény miniszteri indokolása ezen elkövetési magatartás kapcsán kiemelte, hogy „a büntetés alá vonását az a körülmény okolja meg, hogy a hitelezők szavazatának tisztasága elsőrendű érdeke úgy az összhitelezőnek, mint magának a közadósaknak”, amelynek kapcsán „megtorlást igénylő visszaélésnek kell tekinteni egyrészt a hitelezők szavazatának jogosulatlan előny nyújtásával történő befolyásolását, másrészt a hitelezőknek azt az eljárását, hogy

szavazati jogukat jogosulatlan előny szerzésére használják fel”,⁵⁹ figyelemmel arra, hogy a hitelezők a rendelkezési jogukat a csődeljárásban a szavazataik útján gyakorolják, és közöttük az adós vagyona tekintetében érdekközösség áll fenn. E cselekmény elkövetési magatartása aktív vesztegetés esetén „ajándék vagy egyéb előny juttatása vagy ígérese”, míg passzív vesztegetésnél „ily előny követelése vagy elfogadása”.⁶⁰ Az elkövetőnek magatartását ehhez azzal a céllal kell tanúsítania, hogy a hitelező „a hitelezők valamely határozatának hozatalához hozzájáruljon, vagy hozzá ne járuljon, vagy pedig a szavazástól tartózkodjék”.⁶¹ Az a körülmény, hogy a szavazás végül miként alakult, egy-

általán megtörtént-e, illetőleg azon a hitelező részt vett-e, a cselekmény megvalósulása szempontjából nem bírt jelentőséggel, mivel az már önmagában az elkövetési magatartásnak a tanúsításával befejezetté vált, függetlenül attól, hogy az azt követő későbbi eseménysor a „megbízó” kedve szerint alakult-e, avagy sem. Az ezt követő években – egészen az 1932. évi törvénymódosításig – ezek a rendelkezések nagy vonalakban változatlanok maradtak, azokat pusztán az 1916. évi V. tc. 2–3. §-ai, valamint az 1923. évi VIII. tc. 10. §-a módosította (az elkövetési magatartásokat és a célzatot a fentiekben már ennek fényében elemeztem). Végezetül e körben kiemelném még Apáthy Istvánnak a – korántsem ezekre a cselekményekre, mint szimpla vétségek szubszidiaritására utaló – véleményét, amely szerint

„a visszaélések egyik legveszedelmesebb nemét az ún. szavazatvétel, vagyis az a cselekmény képezi, melynél fogva a hitelezők valódi akarata által hamisított meg, hogy valaki a hitelezők hatáskörébe eső határozat hozatalánál megvesztegetés folytán nem úgy szavaz, amint ezt meggyőződése, továbbá a jog és az igazság hozná magával”.⁶²

9. Végkövetkeztetések

Összefoglalva az eddigieket, ki kell emelni, hogy a Csemegi-kódex, illetve az 1881. évi XVII. tc. rendelkezései – lényegüket tekintve – még a most hatályos büntető törvénykönyv szabályozásának is az alapját képezik. Ezt konkrétan igazolja például az a körülmény is, hogy a jelenlegi fizetésképtelenséget előidéző csődbűncselekményt [Btk. 404. § (2) bekezdés a) pont] a jogirodalomban és az elméletben ma is a „csalárd bukás” kifejezésével jelölik meg, ami eredendően a Csemegi-kódex 414. §-ában meghatározott bűncselekmény elnevezése volt.

Rendelkezéseik – ettől függetlenül is – egészen a 20. század első harmadáig változatlanul fennálltak, majd azokat előbb – még a piacgazdaság körülményei között – a korszak egyik legkorszerűbb hazai törvénye, a hitelsértésről szóló 1932. évi IX. tc. váltotta fel, majd pedig a szocialista fordulatot követően a BHÖ (Büntető Anyagi Jog-

szabályok Hatályos Összeállítás), illetve az 1961. évi V. törvény rendelkezései képezték az alapját annak az új és gyökeres szemléletbeli változásnak, amelynek nyomán a tervutasításos rendszerben még az adott élethelyzet szabályozásra sem volt szükség.

Az pedig ekkor már kizárólag a tervgazdálkodás körülményei között és szinte kizárólag csak az állami szervezeteknek a védelmét volt hivatott biztosítani, hiszen ebben az időszakban már a magángazdálkodás alapjai megszűntek, így a csődbűncselekmény büntető törvénykönyvbeli megfogalmazásának létjogosultsága is teljes mértékben értelmezhetetlen és céltalan lett volna.

A jelenleg hatályos Büntető Törvénykönyv 404. §-ának – ahogyan előtte még az 1978. évi IV. törvény is – rendelkezései azonban már visszatérést jelentenek a korábbi szabályozásokhoz, átvéve azoknak a saját korukat is több esetben egyértelműen meghaladó legfontosabb elemeit.

STEINER, GÁBOR

Vom Betrug zum Untergang des schuldigen Vermögens. Die Entstehung des Rechtsinstituts des Insolvenzverbrechens und seine ungarischen historischen Vorläufer bis zum Csemegi-Kodex

(Zusammenfassung)

Das Verbrechen, das jetzt Konkurs heißt, hat seine heutige Form und seinen Inhalt durch eine lange, aber keineswegs geradlinige Entwicklung gewonnen. In der Geschichte des ungarischen Rechts war nicht die Originalfassung nicht nur inhaltlich, sondern auch in ihrem Namen identisch mit dem heutigen Nachfolger. Angesichts der faktischen Struktur des geltenden Strafgesetzbuches wäre es kaum zu vermuten, dass dieses Gesetz zunächst ganz anders als eine

der Sonderformen des Rechtsinstituts Betrug und Diebstahl in das ungarische Recht übernommen wurde. Der vorliegende Teil meiner Studie versucht, die Geschichte dieser Stammesentwicklung von den Anfängen des Jahres 1795 auf einer ganz anderen Grundlage bis zum Csemegi-Kodex nachzuzeichnen, in dem sich die grundlegenden Tatsachen herauskristallisierten, die sich auch in den aktuellen gesetzlichen Regelungen widerspiegeln.

Jegyzetek

¹ HAJDU Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Budapest, 1971. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 489. p.

² Uo.

³ Uo. 491. p.

⁴ EDVI ILLÉS Károly: *A büntetőtörvénykönyv magyarázata. Harmadik kötet*. Második teljesen átdolg. kiad. Budapest, 1894. Révai testvérek kiadása, 391. p.

⁵ ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog kézikönyve. 5. rész. Okirathamisítás, bélyeghamisítás, védjegybitorlás, csalárd és vétkes bukás*. Budapest, 1929. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 144. p.

⁶ PAULER Tivadar: *Büntetőjogtan. II. kötet. Anyagi büntetőjog különös része. Alaki jog*. Pest, 1865. Pfeifer Nándor kiadása, 256. p.

⁷ ANGYAL 1929. 144. p.

⁸ PAULER 1865. 256–257. p.

⁹ KAUTZ Gusztáv: *A magyar büntető jog és eljárás tankönyve, különös tekintettel a gyakorlati élet igényeire is*. Pest, 1873. Eggenberger-féle Akad. Könyvkereskedés (Hoffmann és Molnár), 367. p.

¹⁰ TÓTH Mihály: *Gazdasági bűnözés és bűncselekmények*. Budapest, 2002. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 162. p.

¹¹ PAULER 1865. 257. p.

¹² KAUTZ 1873. 368. p.

¹³ Uo. 368., 370. p.

¹⁴ PAULER 1865. 255. p.

¹⁵ Uo. 256. p.

¹⁶ https://www.europeana.eu/hu/item/2064401/_mnm_MNMMUSE-UMI375383

¹⁷ Uo. 255. p.

¹⁸ FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Átal. és bőv. 2. kiad. Budapest, 1905. Politzer kiadása, 751. p.

¹⁹ CSATSKÓ Imre: *Az 1852. május 27-ki Austriai Birodalmi Büntető Törvény Magyarázata*. Pest, 1853. Geibel Armin bizománya, 263. p.

²⁰ Uo. 265. p.

²¹ Uo.

²² Uo. 267–268. p.

²³ Uo. 268. p.

²⁴ Uo. 418–419. p.

²⁵ Uo. 420. p.

²⁶ Uo. 268. p.

²⁷ EDVI ILLÉS 1894. 249. p.

²⁸ Uo. 298. p.

²⁹ FINKEY 1905. 742. p.

³⁰ Uo.

³¹ EDVI ILLÉS 1894. 301. p.

³² Uo.

³³ Uo. 299. p.

³⁴ FINKEY 1905. 742. p.

- ³⁵ SCHNIERER Aladár: *A büntettekről és vétségekről szóló magyar büntető-törvény (1978.V.t.c.z.) magyarázata*. Budapest, 1881. Franklin-társulat, 521. p.
- ³⁶ EDVI ILLÉS 1894. 302. p.
- ³⁷ Uo.
- ³⁸ EDVI ILLÉS 1894. 303. p.
- ³⁹ ANGYAL 1929. 181. p.
- ⁴⁰ Uo.
- ⁴¹ SCHNIERER 1881. 520–521. p.
- ⁴² EDVI ILLÉS 1894. 303. p.
- ⁴³ SCHNIERER 1881. 544–545. p.
- ⁴⁴ FINKEY 1905. 751. p.
- ⁴⁵ Uo. 752. p.
- ⁴⁶ SCHNIERER 1881. 546. p.
- ⁴⁷ EDVI ILLÉS 1894. 398. p.
- ⁴⁸ FINKEY 1905. 750. p.
- ⁴⁹ Uo. 399. p.
- ⁵⁰ EDVI ILLÉS Károly: *Az anyagi büntető törvények és a sajtótörvény*. V. kiadás. Budapest, 1909. Grill Károly könyvkiadó vállalata, 680. p.
- ⁵¹ SCHNIERER 1881. 545. p.
- ⁵² Uo. 546. p.
- ⁵³ Uo.
- ⁵⁴ ANGYAL 1929. 156–162., 170–176. p.
- ⁵⁵ FINKEY 1905. 754. p.
- ⁵⁶ ANGYAL 1929. 183. p.
- ⁵⁷ Uo. 159. p.
- ⁵⁸ Uo. 183–184. p.
- ⁵⁹ Uo. 183. p.
- ⁶⁰ Uo. 184. p.
- ⁶¹ Uo. 185. p.
- ⁶² APÁTHY István: *A magyar csődjog rendszere. Második rész*. Budapest, 1888. Az Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadása, 199. p.
- ⁶³ https://dka.oszk.hu/035500/035541/Szabade_N_1884_076_Apat-hy_I_nagykep.jpg.

1. Bevezető

A Magyar Tudomány Ünnepe, 2020. november 23-án az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport „Dialogusok a szuverenitásról” című konferenciáján Hermann Róbert mellett másodikként én kaptam azt a megtisztelő felkérést, hogy a kutatócsoport eredményeit tartalmazó kiadványok¹ közül a nemzetiségi-nyelvi szuverenitással foglalkozó kötetet² bemutassam. A mű a Gondolat Kiadó gondozásában 2020-ban jelent meg Budapesten a Jogtörténeti Értekezések sorozat 46. köteteként, Mezey Barna sorozatszerkesztő, Nagy Noémi szerkesztő, az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) négy jogtörténész munkatársa és a társtudományok köréből további öt szerző közreműködésével. Az alábbi írás nem klasszikus értelemben vett könyvismertetés, hanem a kötet kapcsán felvetődő gondolatok rögzítése, melyeket a fenti konferencián lehetőségem volt – az online térben megjelent – szakmai közönség előtt elmondani. Sajnálatos volt az online forma oka, a súlyos járvány, amely miatt megszo- kott életvitelünk mellett a szakmai konferenciákat követő beszélgetésekről is le kellett mondani, de figyelemre méltó volt az előny is, ami abból adódott, hogy időigényes utazás nélkül vehettem részt számos további vidéki és fővárosi jogtörténész körében az értékes rendezvényen.

2. A tanulmánykötet belső kronológiai láncolatáról

A tanulmánykötet címe úgy beszédes, hogy mindeközben elzárkózik két kérdésnek az azonnali megválaszolásától. Beszédes annyiban, hogy kifejezi: a tanulmányok szerzői mindannyian a polgári modernizáció korszakával (a modern állam kiépülésének korával) foglalkoznak, azaz nagyjából a francia forradalomtól (1789) az első világháborúig terjedő mintegy százhusz évre terjed ki a vizsgálat, és megtudjuk belőle azt is, hogy annak konkrét tárgya a

KÖNYVEKRŐL

Herger Csabáné

Gondolatok a nemzetiségi-nyelvi kérdés jelentőségéről a szuverenitás értelmezésében

A „Nemzetiségi-nyelvi szuverenitása hosszú 19. században” című kötet bemutatójára

Nagy Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században*. Jogtörténeti Értekezések 46. Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 217 p. ISBN 9789635560271

nemzetiségi és a nyelvi kérdés. Az azonban, hogy földrajzi értelemben a kelet-közép-európai térség államairól, elsősorban Magyarországról lesz szó, majd csak a tartalomjegyzéket felütve derül ki.

A kronológiai láncolat gyakorlatilag teljes a kötetben: ennek első láncszeme Heil Kristóf Mihály tanulmánya: a szerző arra világított rá, hogy – válaszként II. József *Gesamtmonarchie*-konceptiójának nyelvi aspektusára – az uralkodó halálát követő évtizedekben a magyar mint állami és oktatási nyelv kérdésében jelentős elmozdulás történt. A fiatal szerző azonban bölcsen nem a korszak nyelvpolitikájának, illetve a nyelvhasználatnak az átfogó bemutatásá-

ra törekedett, hiszen ebből számos kérdést, többek között a magyar jogi szaknyelv megteremtésének folyamatát³ már feldolgozták, hanem az 1791:67. tc.-kel és az 1827:8. tc.-kel felállított országos bizottságok munkálatai közül a tanügyi operátumhoz fűzött nógrádi észrevételek ismertetésére vállalkozott, ami viszont hiánypótló. Nem világos ugyan, mit ért a magyar államnyelv „kodifikációs” folyamatán, forrásalapú munkája értékes eleme a kötetnek.⁴

Az 1868. évi XLIV. tc.-et megelőző hét év nyelvi-nemzetiségi tárgyú szabályozását a Magyar Királyság és Erdély területén Csernus-Lukács Szilveszter mutatta be, aki bevezetőként a téma fonalát a reformkort lezáró 1848–49-es éveknél vette fel, ahol Heil Kristóf Mihály letette azt. Ez a tanulmány szintén rendelkezik tudományos nővummal, mivel az októberi diplomát – és ezzel a neoabszolútizmus évei után a magyar nyelv államnyelvi státuszának visszaállítását – követő uralkodói nyelvrendeleteknek és a vonatkozó erdélyi törvényi jognak az elemzése mindeddig hiányzott a magyar jogtörténet-tudományból.⁵

A harmadik láncszem a pécsi jogfilozófus professzornak, Andrassy Györgynek az írása, aki évtizedek óta elkötelezett kutatója a nyelvi jogok kérdéskörének. Andrassy György a nemzetiségi egyenjogúságról szóló 1868. évi XLIV. tc.-et most is elméleti szemszögből vizsgálta tanulmányában. Eddigi munkásságán⁶ alapul az a következtetés, melyet ezúttal is levont az elemzés végeztével: a magyar törvényi szabályozás a 19. század második felében kortársaihoz képest kimondottan előremutató volt, sőt voltak olyan elemei, melyek ma is mintául szolgálhatnának a kisebbségi nyelvi jogalkotás területén.⁷

A kronológiai láncolatot a nemzet- és nacionalizmuselméleteket kutató történész, Lajtai L. László tanulmánya zárja, a hosszú 19. század végnapját elérve. Megállapítása, hogy az oktatás a hatalomhoz való hozzáférés egyik legfontosabb területét képezte (és képezi ma is), indokolja, hogy miért került be az alsó- és középszintű oktatás nyelvére vonatkozó szabályozás történetének precíz áttekintése a kötetbe.⁸ A téma széleskörű (pedagógia)történeti szakirodalommal rendelkezik, sőt az oktatási nyelvre vonatkozó szabályozás gyakorlati megvalósulásáról már forrásalapú, jogtörténeti tanulmányok is születtek.⁹ Ez utóbbi típusú írások jelentősége abban áll, hogy pontosíthatnak azon a következtetésen, amelyre a vonatkozó jogi normák

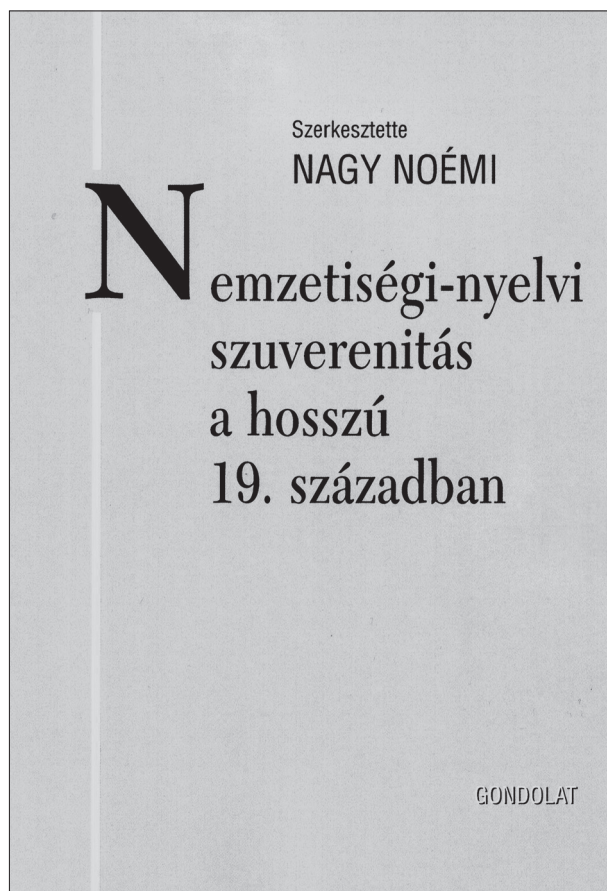
elemzése által jut a kutató: Lajtai L. László az elemi népiskolák tekintetében (a kor oktatásügyi infrastruktúrájának és egyes régiók etnikai homogenitásának fényében) kivitelezhetetlennek látta „a tömeges tannyelvi, illetve iskolai nyelvoktatás általi magyarosítást”, amihez az 1868. évi népoktatási törvény gyakorlati megvalósulást vizsgáló kutató azt tudja hozzáfűzni, hogy konkrétan mikor és milyen keretek között volt mégis lehetőség a magyarosító szándék megvalósulására.

Az említett időszakok mindegyikén átível Megyeri-Pálffy Zoltán tanulmánya a névhasználatra vonatkozó jogi szabályozásról, illetve a névmagyarosítás jelenségéről, okairól és módjáról.¹⁰ A hazafi Petrovics Sándor, a női

lélek mély ismerője, Ziegler Géza, a „nemzeti jog” kodifikációjára törekvő, díszmagyaros Grosschmid Béni és a hazaszeretet himnuszát éneklő Glatler Miklós képe fut át a szemem előtt a tanulmányt olvasva: közös bennük, hogy remekül bántak a szóval annak a népnek a nyelvén, amelyhez tartozónak vallották magukat. Bár a tanulmány számomra nem feltétlenül nemzeti-nyelvi, hanem inkább az identitási kérdéstről szól, szép fejezete a kötetnek.

A vizsgálat időintervallumát, a hosszú 19. századot tekintve egy apró hiányzete marad az olvasónak: az 1849 és 1860 közötti időszakot ugyan több írás érinti az adott tanulmány témájához igazodva, a felújított abszolútizmus évtizede némileg mégis elhanyagolt a kötetben. Igaz, a birodalmi egység jegyében szó sem lehetett a nemzetiségi-nyelvi kérdé-

hangsúlyozásáról. Mivel azonban a felekezeti hovatartozásnak jellemzően nyelvi és etnikai összetevője is volt, talán érdemes lett volna foglalkozni a korszak egyházpolitikai küzdelmeivel. Ebből a szempontból a reformkor óta terjedő magyar nyelvhasználat említhető a neológ zsidóság körében, akik Mózes-hitű magyarokként azonosultak a nemzettel, és vettek részt annak küzdelmeiben, valamint a protestáns pátens (1859), amely a bécsi és linzi béke után lépcsőzetesen kiépített protestáns (*evangelica augusta* és *evangelica reformata*) egyházi autonómiát helyezte volna új szervezeti alapokra, ha Ferenc József nem kényszerült volna arra, hogy a pátent a kibontakozó ellenállás következtében gyorsan visszavonja. Ez az ellenállás pedig nem önmagában felekezeti, hanem sokkal inkább nemzeti jellegű volt. Az említett öt írás nevezhető a kötet magyar jogtörténeti, kronologikus blokkjának.

3. Az ún. nyelvi szuverenitás értelmezéséről

A második kérdés, amelyet a kötet címe felvet, a szuverenitás fogalmának és a nyelvhasználatnak az összefüggésére vonatkozik. Bár a kötet szerzői tudományterületükhöz igazodó, ezért eltérő értelmezésben (illetve a névhasználatról és a névmagyarosításról írt tanulmányban egészen tágan, hétköznapi értelemben) használják a nyelvi szuverenitás kifejezést, úgy gondolom, érdemes erre a kérdésre külön kitérni. Izgalmas olvasmány a nyelvészprofesszor Csernicskó István tollából született tanulmány. Mivel a szerző – a szláv nyelvek példájával – a nyelvi és a politikai szuverenitás szoros kapcsolatát mutatja be, ez az írás kívánkozott volna az első helyre, ha a szerkesztő nem a szerzők névsora alapján, hanem a tanulmányok között logikai láncot fűzve állította volna össze a kötetet. Csernicskó szerint a nyelvek nem feltétlenül és mindenkor tekinthetők olyan zárt rendszernek, melynek a határai egyértelműen meghúzhatók. A történelem során azonban számos állam önálló, saját nyelvére hivatkozott létjogosultsága igazolásaként, ezért a nyelv a szuverenitás meghatározó elemének tekinthető.¹¹ Állítása, melyet más szerzők is megfogalmaztak már,¹² kétségtelenül helytálló, bár fordítva sajnos már nem feltétlenül van így: a posztkolonális világban nemzetek és nyelvek szép számban léteznek ugyanazon államnak a térképen vonalzóval húzott határain belül, máshol pedig több állam területére, más nemzetek közé szétszórva vagy nemzeti-nyelvi kisebbségként.

Európai példa az utóbbi jelenségre Képesy Imre tanulmányának témája, a szlovák nemzeti mozgalom történetének egy szelete, a mozgalmi követeléseinek áttekintése az 1848 és 1868 közötti időszakban:¹³ megtörtént a nemzeti ébredés a 19. század második felében, de önálló államiságra a Habsburg Birodalom széthullásakor sem számíthattak, Csehszlovák Köztársaságból pedig csak a Cseh–Morva Protektorátus felállításával párhuzamosan jöhetett létre az első önálló szlovák állam a második világháború sötét éveire. Kétségtelen, hogy ez a folyamat az anyanyelvhasználati jognak a követelésével indult el, bár abban, hogy a kettészakadt szlovák politikai elit mit értett a 19. század közepén a nemzet fogalmán, és hogyan képzelte el a nemzeti otthont, már éles eltérések voltak. Itt kell említést tenni Schwarzwölder Ádám történész tanulmányáról is, mely a horvát–magyar kiegyezés háttérét mutatja be a „bizalmas politikai célokra” elkülönített titkos pénzalapnak sorsán keresztül.¹⁴ Az írás, ha csak közvetetten kapcsolódik is a kötet fő témájához, értékes.

Bár Csernicskó István ad muníciót a szuverenitás és a nyelvhasználat közötti kapcsolatra nézve, ez az összefüggés csak akkor világos, ha pontosítjuk, mit értünk magán a szuverenitáson jogtörténeti értelemben, mivel annak klasszikus tartalma és magyarázata jelentős mértékben különbözik attól, amit a modernkori szuverenitásfogalom takar.¹⁵ Egyetértek a szerkesztő megállapításával, mely szerint a nyelvhasználat tudományos vizsgálatát napjainkban két nyomós ok is alátámasztja: „Egyrészt az állam bizonyos nyelvi csoportok hegemon pozíciójának

fenntartását (és ezen keresztül a hatalomhoz hozzáférést) a nyelvhasználat különböző színtereinek szabályozásával, azaz nyelvpolitikával tudja megvalósítani. Másrészt a saját nyelv használata a szuverenitás, azaz a közjogi önállóság egyik legfontosabb jele.”

Azonnal világos az is, hogy akkor, amikor a szuverenitás fogalma az európai jogi kultúrában az abszolút uralkodók hatalomkoncentrációjához elméleti indokolást keresve megjelent, akkor az sem Thomas Hobbes, sem Jean Bodin értelmezésében nem kötődött a nyelvi kérdéshez. Ha pedig az abszolutizmus keleti változatára gondolunk, sem Volickij teokratikus abszolutista felfogásában, sem Filofej ún. „harmadik Róma” elméletében nem kapott szerepet az a tényező, hogy a monarcha, aki nagyfejedelemből hamarosan cárrá vált, milyen etnikumú és nyelvű népek felett uralkodott egyre nagyobb kiterjedésű birodalomba nem oroszok által lakott szegleteiben. Az abszolút államok korában – amely kétséget kizáróan a nyugati jogi kultúrában a modern állam ideáltípusának egyik összetevője volt – a lényegi újdonság a világi hatalom teljességére vonatkozott. Egyrészt a szuverén abszolút állam az egyházi gyámkodás alól felszabadulva világi államként lépett a középkori monarchiák helyére, másrészt a hatalom teljességét olyan értelemben is megjelenítette, hogy az uralkodó hatalma és felsőbbbsége saját jogán alapult, szemben a nép által az uralkodóra átruházott hatalom elméletével, amely – római gyökerekből táplálkozva – a középkorban is jelen volt. Az állam ezzel kilépett a korábbi közösségi viszonyokból és önmaga meghatározójává vált. Ennek előfeltétele belülről az államhatalom kizárólagossága, kívülről pedig függetlensége volt.¹⁶ A monarchikus szuverenitás kizárólagossága mellett nem volt jelentősége annak, hogy az alattvalók (nem pedig polgárok) milyen nyelven beszélnek, bár a felekezeti hovatartozáshoz kapcsolódó etnikai kérdés jogállásbeli különbségekhez vezethetett.¹⁷

Hasonlóan csekély jelentősége volt az etnikai és a nyelvi hovatartozásnak az abszolutizmus kora előtti patrimoniális uralomnál, mint államhelyettesítő modellnél és a rendi államnál is. A patrimoniális uralom, egy sajátos germán-római szimbiózis, az adott uralmi térsége élő népekre terjedt ki. Igaz, egy vérségi köteléken alapuló szerveződésként, a germán törzsi királyságokból nőtt ki, de Klodvig és Nagy Károly birodalmára is igaz, hogy uralmuk az elfoglalt és ezáltal a tulajdonukat képező föld (*patrimonium*) feletti jogosultságból következett. S hogy ezen a földön száli frankok, más germánok vagy közéjük vegyülő diaszpóra-zsidók, esetleg egyéb kisebb népcsoportok éltek, annak – amíg az uralkodó hatalmát elismerték – csak annyiban volt jelentősége, hogy a birodalom jogéletét hihetetlen mértékű személyi és területi partikularizmus hatotta át. Az – ekkor még nem létező – szuverenitásfogalom szempontjából sokkal inkább annak volt szerepe, hogy a társadalmi erők, a patrimoniális korszakban az egyház, majd a korai rendiség és a rendi-duális állam időszakában a renddé szerveződő további társadalmi csoportok képeztek-e hatalmi ellensúlyt és kértek-e részesedést a szuverenitásból. Nem tudok történeti példát arra, hogy egy európai államban az egyes rendeken belül nyelvi-etnikai szempontból létezett volna elkülönülés, arra azonban a

bojárköztársaságok varég előkelőitől a nem lengyel származású lengyel királyok kíséretén át a normann Simon de Monfort angol nemzeti hevületéig számos példa van, hogy idegen elem nemzetivé vált, ahhoz hasonult.

A középkori nyugati kereszténységben (nagy részben *Szent Ágoston* munkásságának következtében) a Biblia *Jézus Krisztus* 1000 éves királyságáról szóló tanítását úgy magyarázták, hogy az tulajdonképpen az egyház földi uralmát jelenti. Ez a tétel jelentős befolyást gyakorolt a partikuláris nemzeti egyházakban az uralkodói hatalomgyakorlás mechanizmusára és annak bizonyos értelemben a korlátozására is. A keresztény király a koronázás és felkenés szakrális jellege következtében arra törekedett, hogy a Megváltó földi uralmát segítse elő uralkodásával országa minden népe, így a többség közé vegyült vallási és etnikai kisebbségek felett is, melynek rendkívül figyelemreméltó példája Szent István (és az Intelmeket megszövegező udvari egyházi személyek) tiszta tanítása a trónörökös, Imre herceg részére. Az ágostoni felfogásból vezette le később *Aquinói Szent Tamás* azt, hogy a hatalmi hierarchiában magasabb helyen lévők az alattuk állók felett erkölcsi ítéletet mondhatnak, ezért az egyház jogosult megmondani, hogy ki a zsarnok. Mivel minden hatalmat úgy tekintettek, mint ami *Istentől* származik, és a földi törvényeknek az isteni törvényeken kellett alapulniuk, a világi uralkodó hatalmi helyzete funkcióvá vált. Ilyen értelemben a monarchikus szuverenitás korlátját képezte az, hogy az egyház képviselői hogyan ítélték meg a hatalomgyakorlását.

Az egyházi elméleteken túl a renddé szerveződő társadalmi csoportok egységes érdekérvényesítése is korlátot képezhetett az uralkodói hatalommal szemben. Az angol *Magna Charta Libertatum* (1215) vagy a magyar Aranybulla (1222) a társadalmi erők szuverenitásból való részesedésének korai formáját, az ellenállási jogot (*ius resistendi*) fektette le a jogosulatlan hatalomgyakorlás, az uralkodó és a dokumentumot kikényszerítők közötti szerződéses helyzet megsértése esetére. Bár mintegy négyszáz évvel később, az angol abszolutizmus bölcseleje, *Hobbes* azt állította, hogy az *Isten* kegyelméből hatalmon lévő király csakis *Istennek* felelős és csak az ő parancsait köteles végrehajtania, egy generációval később a természetjogász *Locke* a középkori előzményeket is felhasználva úgy fogalmazott, hogy az ellenállási jog az, amit a társadalmi szerződés során a nép nem adott át az uralkodónak. Ennek körében értelmezték a polgári engedetlenséget és a sztrájkjogot is. Míg tehát *Hobbes* azt vallotta, hogy a „hatalom hiánya rosszabb, mint a korlátlan hatalom”, és a humanista *Bodin* is a koncentrált hatalomgyakorlás szükségessége mellett foglalt állást, többek között *Johannes Althusius*, *Hugo Grotius* és *Locke* is azt állította, hogy a szuverenitás a népet illeti, bár az szabad akaratból jogait szerződéses úton átruházhatja az uralkodóra. *Hobbes* és *Bodin* egy mély társadalmi és gazdasági válság tapasztalásából jutott a fenti következtetésre, míg *Althusius*, *Grotius* és *Locke* egyaránt elkötelezett protestáns természetjogász volt, és figyelembe vette többek között azt a szempontot is, hogy *Adám bukása* óta az ember nem tökéletes, ezért hibázhat maga az uralkodó is, és a koncentrált hatalom-

gyakorlás súlyos jogsérelmekhez vezethet. Hogy pedig az ember az isteni természetjog alapján elidegeníthetetlen jogokkal rendelkezik, az egyikük számára sem volt kérdés. Nem tudok arról, hogy a nemzetiségi-nyelvi jogi kérdést bármelyikük említette volna; ez a jog egészen egyszerűen nem tartozott a korszak kívánalmái közé, ezért a szabadelvű jognyilatkozatokban sem szerepel, az angol *Bill of Rights*től (1689) az amerikai gyarmati kori jognyilatkozatokon át az amerikai *Bill of Rights*ig (1791), majd a francia Emberi és Polgári Jogi Nyilatkozattól (1789) a Frankfurti Alkotmánnyal párhuzamosan előkészített alapjogi katalógusig (1848). Ilyen értelemben egyértelműen helyeselhető, hogy a kötet súlypontja a 19. század második felére esik a vizsgált hosszú 19. századból.

Gondolatmenetemben a modern állam absztrakcióihoz visszaérkezve, a nemzetállam kategóriájára szükséges még utalni, hiszen a négy absztrakció közül témánk szempontjából a liberális jogállamnak és a kereskedőállamnak nincs, ennek azonban van jelentősége. A nemzetállam kollektív-szövetségi szerkezete – az individuális szemléletű – liberális jogállammal szemben abból adódott, hogy a nép egy egységet képezett, és ez az egyesülés nem uralmi, hanem szövetségi formában történt meg. A nemzetállamok alapja az az összetartozás-érzés volt, amely a közös származásból, a közös nyelvből, a közös kultúrából és a történelmi emlékezetből táplálkozott, bár a kulturális nemzetállam helyett – amely csak nemzeti és etnikai kisebbségekkel nem rendelkező államban valósulhatott volna meg – az európai államokban rendszerint voltak és vannak is kisebbségek. Ennek következtében a polgári állam kiépítésének folyamatában politikai nemzetfogalomnak lehetett realitása, amely szerint a hangsúly a nemzettel való azonosuláson, nem pedig a származáson volt. A nemzet születésnapját Franciaországban a Bastille ostromának napján (1789. július 14.) ünneplik, és az Emberi és polgári jogok nyilatkozata eredeti szövege is a nemzetszuverenitás fogalmát tartalmazta, miközben a nyelvi, etnikai és vallási kisebbségekre egyáltalán nem fordított figyelmet. Az amerikai nemzet megszületését, aminek még kevesebb köze van a kulturális nemzetfogalom összetevőihöz, az angol koronától történő függetlenség deklarálásához (1776. július 4.) kötik, míg a német nemzet az egy államba való egyesüléssel (1871) született meg.

Alapvetően a politikai nemzetfogalom érvényesülése volt látható a reformkori Magyarországon és a dualizmus időszakában is. Ez utóbbi korszakban a monarchia nyugati felére és hazánkra is igaz, hogy a modern állam ideáltípusából a liberális jogállam, a kereskedőállam és a nemzetállam absztrakciója időben egybeesett. Itthon a jogalkotás vezérfonalát az egy magyar politikai nemzet tétele képezte úgy, hogy a horvát politikai nemzet is elismerést nyert, és ez az állapot a monarchia széthullásáig változatlan maradt. A nehézség abból adódott, hogy a magyarok, németek, zsidók, szlávok, cigányok, románok és mások által lakott Hazában úgy ismerjük el a magyar nemzethez való tartozását mindazoknak, akik magyarnak vallják magukat, hogy mindeközben az identitásuk egy másik, legalább ennyire fontos elemét, az etnikai és a

nyelvi hovatartozásukat is kellő módon és mértékben respektálja a hatalom és a jog.

Összegezve mindezt az állapítható meg, hogy a nemzeti-nyelvi kérdés a modern állam négy absztrakciója közül egyedül a nemzetállam fogalmánál került előtérbe, de ott is csak és kizárólagosan akkor, ha a nemzeti-nyelvi kisebbségek valamilyen okból rá tudták kényszeríteni a politikai elitet erre a nemzetiszuverenitásra (a jakobinus korszaktól a népszuverenitás) összetevőinek konkrét jogszabályokban történő meghatározásakor. Egyébként a modern polgári államok kiépülésének és virágkorának idején a nyelvi és etnikai homogenizálás, a kisebbségeknek a többségbe való beolvasztásának a célzata érvényesült, és ebben változás csak az első világháború utáni korszakban indult el a kisebbségvédelem fogalom- és intézményrendszerének kialakulásával.

Egészen más kérdés az, hogy a nyelvi szuverenitás a saját nyelv használatát jelenti, és így a közjogi önállóság egyik legfontosabb jele. Ebben a vonatkozásban nem kisebbségi kérdéstről van szó, hanem sokkal inkább az államok feletti szerveződésekről. Erre a kettősségre a szerkesztő a bevezetőben egy rövidke mondat erejéig utal csak, bár a kutatócsoport tevékenységét bemutató tanulmányában a *Jogtörténeti Szemle* hasábjain kifejtette már a szuverenitás kifejezés értelmezési lehetőségeit.¹⁸ El kell ismerni, hogy a szuverenitás fogalmának és összetevőinek jogtörténeti kutatása rendkívül időszerű feladat akkor, amikor az *Imperium Romanum* modern változata, közös Európánk már valóság. A közelmúlt eseményei közé tartoznak az Európai Gazdasági Közösség létrehozásáról szóló, 1957. március 25-én aláírt Római Szerződés hatvanadik évfordulójára szervezett jubileumi rendezvények. Ezekhez kapcsolódott az Európai Unió 27 tagállama, az Európai Tanács, az Európai Parlament és az Európai Bizottság vezetőinek nyilatkozata, amelyet 2017. március 25-én írtak alá: a Római Nyilatkozat 4. bekezdésében az aláírók kijelentették, hogy „Együtt van a legjobb esélyünk arra, hogy [...] megvédjük közös érdekeinket és értékeinket” a globális folyamatokkal szemben, melyek „egyenként háttérbe szorítanák országainkat”.¹⁹ Nos, ezekhez a közös érdekekhez és értékekhez a nyelvi szuverenitás is hozzátartozik, melyet posztmodern világunkban nem annyira jogi, mint inkább valóban globális folyamatok veszélyeztetnek. A *koiné dialektosz*, a görög nyelv korabeli változata Jézus korában rendkívül pozitív szerepet töltött be abban (is), hogy az *Imperium Romanum* minden szegletébe eljuthatott a Mester üzenete, ahogy kulturális, valamint gazdasági és

politikai jelentősége is van a közvetítő nyelv(ek) létének napjainkban. Ezzel az eszközzel azonban úgy célszerű élni, hogy közben megmaradjon az anyanyelv dallamában való gyönyörködés képessége a lélekben.

4. Az összehasonlító módszer alkalmazásáról

Az előszóban a szerkesztő azt ígéri olvasóinak, hogy a tanulmánykötet interdiszciplináris módszerrel mutatja be, miként „vélekednek a jogtörténet, a nyelvészet, a filozófia és a történettudomány jeles képviselői a nemzeti-nyelvi szuverenitáshoz kapcsolódó kérdésekről”. Ez az interdiszciplináris megközelítés, amely szépen teljesült is a kötetben, a kutatás kiterjedtségét, a vizsgált államokat tekintve csak szűk körben és időben alkalmazható következetesen ahhoz, hogy a kutatás kellően mély legyen. Ez a metszet ezúttal térben Magyarországot, illetve egy kitérőt erejéig hazánk szláv szomszédjait fedte le, míg időben a hosszú 19. századról volt szó.

Ha azonban a későbbiekben a kutatócsoport tagjai az eddigi eredményeket felhasználva más európai államokra is kiterjesztik a vizsgálatot ugyanennél a korszaknál maradván, még inkább érdeklődésre számot tartó eredményekhez juthatnak. Az összehasonlítás rendkívül izgalmas, mivel hozzásegít ahhoz, hogy a nemzetiségi-nyelvi kérdés alakulását hazánkban reálisan értékeljük, meglátva annak hiányosságait, de egyúttal sikereit is, mégis igaz, hogy módszertani szempontból csak második stádiumként képzelhető el, mivel a nagy ívű, de részletszegény megállapítások elkerüléséhez az is szükséges, hogy legalább hasonló mélységben és azonos munkamódszerrel tárják fel a kutatók az összehasonlítandó területeket. Kíváncsi vagyok, hogy a kutatócsoport a jövőben legalább ilyen értékes eredményeket tudjon felmutatni, mint amelyeket ebben a kötetben a szakmai közönség elé tárt. A szerkesztő, Nagy Noémi doktori értekezése a nyelvi jogok területéről²⁰ nyelvtudományi eredményeket is felhasználó, de alapvetően összehasonlító jogtörténeti mű volt, ezért nem véletlen, hogy ő volt a szerzők közül az, aki az Osztrák–Magyar Monarchia Lajtán túli és inneni két államában a nemzetiségi-nyelvi egyenjogúság elvének érvényesülése kérdésében jogösszehasonlításra vállalkozott.²¹ Kíváncsi vagyok, hogy a közös kutatás milyen irányban fog folytatódni.

Jegyzetek

¹ A konferencián a szakmai közönség két további kötetet ismerhetett meg. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*. Budapest, 2020. Gondolat Kiadó; KARÁCSONY András (szerk.): *Szuverenitáskérdések. Elméletek, történetek*. Budapest, 2020. Gondolat Kiadó.

² A kötet elektronikusan is elérhető: <https://mtajogtortenet.elte.hu/kiadvanyok?m=3543>.

³ Lásd többek között a következő írást és hivatkozásait HERGER, Csabáné: Im Geist des Naturrechts: Die Entfaltung der ungarischsprachigen (Privat)rechtswissenschaft und das rechtswissens-

chaftliche Wörterbuch der Ungarischen Gelehrten Gesellschaft. In BREUER, Dieter – TÜSKÉS, Gábor (Hrsg.): *Aufgeklärte Sozialitäten, Literatur und Wissenschaft in Mitteleuropa*. Berlin, 2019. De Gruyter, 239–256. p.

⁴ HEIL Kristóf Mihály: „Embernek születünk, polgárnak neveltetünk.” Nógrád vármegye észrevételei a közoktatás és a magyar nyelv ügyében (1831–1832). In NAGY Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században*. Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 99–116. p.

- ⁵ CSERNUS-LUKÁCS Szilveszter: A nemzetiségi és nyelvi kérdés szabályozása Magyarországon és Erdélyben az Októberi Diplomától a nemzetiségi törvényig. In NAGY (szerk.) 2020. 66–98. p.
- ⁶ Lásd elsősorban ANDRÁSSY György: *Nyelvszabadság – Egy egyetemes elismerésre váró egyetemes emberi jog*. Budapest, 2013. Dialóg Campus.
- ⁷ ANDRÁSSY György: Az 1868. évi XLIV. törvénycikk mai szemmel, elméleti megközelítésben. In NAGY (szerk.) 2020. 11–40. p.
- ⁸ LAJTAI L. László: Tannyelvszabályozás és magyarnyelv-oktatás az 1918 előtti hazai alsó- és középszintű iskolákban a nemzetépítések tükrében. In NAGY (szerk.) 2020. 130–154. p.
- ⁹ Lásd Niklai Patrícia Dominika műveit, a korszak vonatkozásában különösen Die Modernisierung des Volksunterrichts in Ungarn – Umsetzung des Gesetzes über den Volksunterricht im Komitat Baranya nach 1868. *Journal on European History of Law*, 2018. 2. sz. 231–235. p.
- ¹⁰ MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Szuverenitáselemek a magyar névviselemben – tradíciók és az állami szabályozás. In NAGY (szerk.) 2020. 155–169. p.
- ¹¹ CSERNICKÓ István: A nyelvi és politikai szuverenitás összefüggéseiről – szláv nyelvek példája alapján. In NAGY (szerk.) 2020. 41–65. p.
- ¹² Lásd BALÁZS Géza: Nyelvi szuverenitás. A nemzeti nyelvek és kultúrák változó helyzete az önrendelkezés és az identitás összefüggésében. *Magyar Tudomány*, 2013. 4. sz. 453–458. p.
- ¹³ KÉPESSY Imre: A nyelvi jogok szerepe a 19. századi szlovák autonómia törekvésekben. In NAGY (szerk.) 2020. 117–129. p.
- ¹⁴ SCHWARCZWÖLDER Ádám: Megvásárolt társország? – A magyar-horvát kiegyezés és a 121 000 forint esete. In NAGY (szerk.) 2020. 189–214. p.
- ¹⁵ Lásd BIHARI Mihály: A modern szuverenitás elméleti alapjai. Kísérlet egy funkcionalista rendszerszemléletű szuverenitáselmélet alapjainak kidolgozására. *MTA Law Working Papers*, 2014. 51. sz. http://real.mtak.hu/121266/1/2014_51_Bihari.pdf.
- ¹⁶ HERGER Csabáné: Szakrális kontra szekuláris értékek a polgári modernizáció korában. *Diké*, 2017. 1. sz. 34. p.
- ¹⁷ Lásd még HERGER Csabáné: *Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században*. Budapest, 2010. Új Mandátum Könyvkiadó.
- ¹⁸ NAGY Noémi: Nyelv és szuverenitás viszonya az Osztrák–Magyar Monarchiában a jogalkotás és a jogalkalmazás tükrében. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz. 36–41. p.
- ¹⁹ www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/03/25/rome-declaration/pdf.
- ²⁰ NAGY Noémi: *A hatalom nyelve – a nyelv hatalma. Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében*. Budapest, 2019. Dialóg Campus.
- ²¹ NAGY Noémi: Variációk egy témára: A nemzetiségi-nyelvi egyenjóság szabályozási formái az Osztrák–Magyar Monarchiában. In NAGY (szerk.) 2020. 170–188. p.

SZEMLE

Rigó Balázs

A házasság és család témájának térnyerése a hazai doktoranduszok között

Beszámoló Nagy Péter: *A házasság felbontásának dogmatikája, jogi normái és gyakorlata a 19. századi Erdélyben* című doktori értekezésének nyilvános vitájáról

Ha végigtekintünk a közelmúltban a doktori eljárást megindító doktorjelöltek vagy ahhoz közel álló doktoranduszok tanulmányain, témáin, akkor a tág értelemben vett család tematika – beleértve természetesen a családfő hatalmát, a családtagok jogait, a házasság felbontását, a gyermekekről való gondoskodást – úgy látszik, hogy egyre inkább teret nyer.¹ Ebbe a tematikába illeszkedett Nagy Péter doktorjelölt teljes címén *A házasság felbontásának dogmatikája, jogi normái és gyakorlata a 19. századi Erdélyben. Adalékok az erdélyi református*

Házassági Főtörvényszék történetéhez nyilvános vitára bocsátott disszertációja. A jelölt témavezetője Stipta István egyetemi tanár (KRE ÁJK) volt.

A vitára 2020. június 25-én délután került sor a Károli Gáspár Református Egyetemen. A vitán a járványhelyzet miatt jelenléti formában csak a jelölt, a doktori iskola vezetője és a jegyzőkönyvvezető, valamint a technikai lebonyolítást segítő informatikus vett részt, míg a többi résztvevő online formában kapcsolódott be. Először a jelölt röviden ismertette téziseit. Ebben hangsúlyozta, hogy kizárólag a református felekezet házassági bíráskodásával foglalkozott, illetve a kutatás az erdélyi református egyház, később az erdélyi református egyházkerület területére korlátozódik. Végül a disszertens kiemelte, hogy a 19. század utolsó harmadára kialakult házassági jogi rendszer, amelyet a „tízféle házassági jog hazájának” is neveztek, rendkívül bonyolult, számos ellentmondással terhelt. Így a terjedelmi korlátok miatt az erdélyi református házassági bíráskodás utolsó, a házassági törvényszékek és a Házassági Főtörvényszék fennállása idejét vizsgálta 1868-tól 1895-ig.

A szakirodalom rövid áttekintése² után a jelölt kiemelte, hogy a disszertáció kiterjedt levéltári kutatásokon nyugszik.³ A disszertens által felhasznált levéltári források döntő többsége a kolozsvári Erdélyi Református Egyház Levéltárából származik. Az archívumban őrzött hatalmas iratanyagból felhasználta továbbá az Erdélyi Református Egyházkerület (Állandó) Igazgatótanácsának levéltárában található házassági bíráskodás szempontjából releváns ügyiratait, ezen kívül a zsinati és közgyűlési jegyzőkönyveket, amelyeknek 1872 és 1899 közötti anyaga nyomtatásban is megjelent. A disszertens emellett feldolgozta a Házassági Főtörvényszék jegyzőkönyveit, amelyek teljes

egészeben fennmaradtak, így vizsgálhatóvá tették a korabeli törvénykezési fórum működését. Az egyházmegyei levéltárak anyaga, így a házassági törvényszékek jegyzőkönyvei és a peres iratok tekintélyes része épségben megmaradt, amelynek legnagyobb hányadát az Erdélyi Református Egyház Levéltára őrzi. Értekezésében ezek közül a Kalotaszegi (Kolozs–Kalotai) egyházmegye jegyzőkönyveire, illetve mutatóira, lajstromaira, peres irataira, valamint a Dési egyházmegye jegyzőkönyveire, illetve peres iratanyagaira, a Széki és Küküllői egyházmegyéék, valamint a kolozsvári mint különleges jogállású, házassági törvényszékekkel rendelkező egyházköztség vonatkozó jegyzőkönyveire támaszkodott.

A levéltári források kapcsán a disszerens a kutatás eredményeit előrebocsátva kiemelte, hogy maga a Házassági Főtörvényszék fontos jogfejlesztő tevékenységet végzett, amely szem előtt tartotta a modern jogállamiság követelményeinek megfelelő házassági bíráskodás kialakításának eszméjét. Legjelentősebb normatív produktuma az 1882-ben a házassági törvényszékek számára kiadott Utasítás volt, amely rögzítette Bod Péter *Házassági törvény rajz* című munkájának elsőbbségét, ugyanakkor – az addig formálódó gyakorlatnak megfelelően – mind az anyagi, mind pedig az eljárásjogot jelentős mértékben megújította. A jelölt különösen fontosnak tartotta megjegyezni, hogy az erdélyi Házassági Főtörvényszék története⁴ az erdélyi felekezeti bíráskodás történetének utolsó, a fénykoron már jócskán túl lévő szakasza, amelynek legfőbb központi eleme az állam és az egyház szétválásztása.

A hivatalos bírálók, Horváth Attila tanszékvezető egyetemi tanár (NKE ÁNTK) és Antal Tamás habilitált egyetemi docens (SZTE ÁJTK), dicsérték a szerző témaválasztását, alapos levéltári és irodalmi kutatómunkáját. Előbbi

a társadalom- és mikrotörténeti aspektusok kidomborítására, míg utóbbi az értekezés szerkezetének átgondolására hívta fel a figyelmet. Emellett Homoki-Nagy Mária tanszékvezető egyetemi tanár (SZTE ÁJTK) részletes írásbeli észrevételeket küldött, amelyeket a vitán felolvastak. Ebben professzor asszony az anyagi jogi dogmatikára, a fogalmak alapos és cizellált használatára, valamint a további, más felekezetekkel vagy külföldi modellel való összehasonlításokra hívta fel a figyelmet. Mindhárman gratuláltak a szerzőnek az alapos és új kutatásokat megnyitó munkához.

A disszerens válaszában a két hivatalos bíráló és a Homoki-Nagy Mária által feltett kérdésekre és meglátásokra együttesen válaszolt. Megerősítette, hogy az erdélyi református Házassági Főtörvényszék története képezi a dolgozat gerincét, ennél nagyobb ambíciókra ebben a műben nem vállalkozhatott. A disszertációban – figyelembe véve a szakirodalmi eredményeket és a felhasznált módszereket – ugyanakkor arra a kérdésre keresi a választ, hogy miként működött a 19. század második felében az erdélyi református házassági bíráskodás. Módszertani alapelvként kiemelte, hogy a kutatás tárgya az erdélyi református ítélkezés volt, ezért csupán annyiban foglalkozott a Királyhágón inneni folyamatok ismertetésével, amennyiben azok segítséget nyújtottak abban, hogy az attól eltérő erdélyi sajátosságokat be tudja mutatni. Nem foglalkozott a jelölt továbbá az egyes protestáns országok, valamint a katolikus szentszékek gyakorlatával való összehasonlítással, mivel ez csak akkor végezhető el, ha az erdélyi házassági bíráskodás 19. századi rendszerét átfogóan ismerjük.

Mindezek után a bíráló bizottság javasolta az Egyetemi Doktori Tanácsnak, hogy *summa cum laude* minősítéssel ítélje oda a fokozatot a jelölt számára.

Jegyzetek

¹ Gondolunk itt például DEÁK Péter: A római házassági vagyoni jog egyes kérdéseinek vizsgálata az actio rerum amotarum tükrében, különös tekintettel a házastársi vagyonszövetség problematikájára. *Themis: Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola Elektronikus Folyóirata*, 2020. Különszám, 51–82. p. tanulmányára vagy jelen sorok szerzőjének *Sir Robert Filmer és a patriarchális államelmélet: Érzelmek, család és a hatalom legitimitációja a kora újkorban* címmel 2020-ban nyilvános vitára (ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola) disszertációjára. Ide kívánczik továbbá: SZÉPVÖLGYI Enikő: A dualizmuskori állami gyermekvédelem és a szegényügy összefüggései. *Jog Állam Politika: Jog- és Politikatudományi Folyóirat*, 2020. 3. sz. 101–116. p.

² NAGY Péter: A református házassági jog történeti szakirodalma, különös tekintettel Erdélyre. *KRE-DIT*, 2018. 1. sz. 174–186. p.

³ NAGY Péter: Az erdélyi református házassági jog forrásai a házassági törvényszékek fennállása idején (1868–1895). In FURKÓ Bálint Péter (szerk.): *Az önképtől és tudásreprezentációtól a hatalommegosztásig – tanulmányok a bölcsészettudomány, a hittudomány és a jogtudomány területeiről*. Budapest, 2019. Károli Gáspár Református Egyetem és L'Harmattan Kiadó, 227–248. p.

⁴ NAGY Péter: Az erdélyi református Házassági Főtörvényszék működése. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 2. sz. 29–37. p.

Képegy Imre

Beszámoló Rigó Balázs doktori védéséről

Rigó Balázs *Sir Robert Filmer és a patriarchális elmélet. Érzelmek, család és a hatalom legitimációja a kora újkorban* című doktori értekezésének [témavezetők: Földi András tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE ÁJK) és Várkonyi Gábor habil. egyetemi docens (ELTE BTK)] nyilvános vitájára 2020. november 9-én került sor, a járványhelyzet eredményeként online környezetben, a Microsoft Teams felületén. A dolgozat bírálóbizottságának elnöke Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE ÁJK), tagjai Kontler László egyetemi tanár (CEU) és Pétervári Máté adjunktus (SZTE ÁJK) voltak. Az opponensi véleményeket Stipta István egyetemi tanár (KRE ÁJK) és Szabó Pál tudományos munkatárs (SZTE ÁJTK) készítették el.

A nyilvános vita kezdetén Fazekas Marianna habilitált egyetemi docens (ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola) mutatta be a doktorjelölt eddigi életpályáját, majd a két opponenst kérték fel véleményük ismertetésére.

Stipta István az ELTE doktori szabályzatában fellelhető szempontrendszeren gondosan végighaladva értékelte a disszertációt, rögvest hangsúlyozva, hogy mind a témaválasztás, mind annak megközelítése újszerűnek tekinthető, gondolva nemcsak a család szerepének elemzésére, hanem az érzelmek államtörténelmi relevanciájának hangsúlyozására. Az opponens a szerző által feldolgozott szakirodalmat illetően hangsúlyozta, hogy az értekezés maga 1677 hivatkozásával hatalmas irodalmi apparátust mozgat, illetve a disszertációban fellelhető új kutatási eredményeket illetően elmondta, hogy a szerző a hazai irodalomban elsőként tárta fel Sir Robert Filmernek, a patriarchális hatalomkeletkezési elmélet első kidolgozójának munkásságát, és hasonlóképp elsőként mutatta be II. Jakab uralkodásának eszmei-elméleti hátterét és az uralkodó gyakorlati tevékenységét – mindezt példaszzerű módszertani alaposással. Az opponens emellett fontosnak tartotta kiemelni, hogy az értekezés markánsan jeleníti meg az érzelmek fontosságát a hatalomképzés és gyakorlás területén, és a szerző a patriarchalizmus korábban hangsúlyozott három tartalmi elemét, az antropológiát, az erkölcsfilozófiát és az ideológiát egy negyedikkel, az érzelmi dimenzióval egészítette ki. Méltatta a szerző azon törekvését is, hogy az állam- és jogtudomány szűkebb határain túllépve vállalkozott a bölcsészet területére eső kérdéskörök elemzésére is, valamint kiemelte, hogy a hazai PhD-értekezések többségétől eltérően a szerző magas szintű módszertani tudatosságot igazolt.

Stipta István gondolatait azzal zárta, hogy a disszertációt összességében véve új eredményeket felvonultató,

jelentős tudományos produktumnak tartja, és javasolta a szerző részére a doktori fokozat odaítélését.

Szabó Pál opponensi véleményében hangsúlyozta, hogy a szerző a korábban már részben publikált kutatási eredményeinek¹ kiforrott szintézisére törekedett, ami valamennyi ifjú kutató és doktori értekezés esetében kívánatos. Elmondása szerint a disszertáció az első oldalaitól kezdve eposzi kellékű információ birtokába tereli az olvasót. Az értekezésen belül kiemelte a Filmer munkásságáról szóló fejezeteket, amelyeket a mű legjobban sikerült részeinek tart. Az opponens a szerző dicséretes szándékának tartja azon törekvését, hogy munkájával nemcsak az állam- és jogtudományos, hanem a történettudomány művelőit is meg kívánja szólítani. A disszertáció egyes részeinek tartalmi értékelése közben kiemelte az Aphra Behn által írt panegyricus részletes elemzését,² valamint az értekezés V. részében foglaltakat, amelyben az egyik legfontosabb nívum található: itt vetíti a szerző a társadalomra és az államra Maslow eredendően az egyénekre szabott szükségletpiramisát. Szabó Pál végül elmondta, hogy a disszertáció a Doktori Iskola által meghatározott követelményeknek kiválóan megfelel, az értekezést önálló kutatáson alapuló, jelentős eredményeket tartalmazó munkának tartja.

Az opponensi vélemények ismertetését követően a bírálóbizottság tagjai közül Kontler László történész az eszmetörténet módszerét kiemelve a szöveg hagyományozódásra és a textualista módszerre hívta fel a figyelmet, majd a doktorjelölt számára feltett kérdésében arra volt kíváncsi, hogy a szerző miért tartja máig hatónak a patriarchális államelméletet.

A válasz elhangzását követően a bírálóbizottság visszavonult határozathozatalra. A bizottság véleményét Pétervári Máté ismertette. Az értekezés vonatkozásában kiemelték, hogy a mai magyar jogtörténetírásban kuriózumnak számít az idegen nyelvű szakirodalomra támaszkodó egyetemes jogtörténelmi témájú doktori disszertáció, amely egyúttal értékes elemekkel gazdagítja a magyar állam- és jogtudományt a 17. századi angol alkotmánytörténet vonatkozásai kapcsán. A forráskezelés tekintetében említésre méltónak tartották, hogy az eredeti, angol nyelvű levéltári és más elsődleges források feldolgozását sem mulasztotta el a szerző, ami fontos elvárásként fogalmazódik meg a jogtörténelmi értekezések irányában. A dolgozat további erénye, hogy a magyar jogtörténetírásban jelentős újdonságnak számító módszertant követett, amikor a szerző a történetírás pszichológiai, emocionális vetületeire helyezte a hangsúlyt. A Sir Robert Filmer életrajzát és munkásságát bemutató önálló, eredeti, interdiszciplináris kutatási eredményei mind az államelmélettel, mind az egyetemes jogtörténettel, mind az eszmetörténettel foglalkozók számára jól hasznosíthatók, míg a patriarchalizmus legitimációs erejét kimutató és az ehhez kapcsolódó fogalmak érzelmi vetületeit bemutató megállapításai napjainkra is kivetíthetőek. A bizottság a fentiekre tekintettel Rigó Balázs számára *summa cum laude* minősítéssel javasolta a tudományos fokozat odaítélését. Az elért eredményhez ezúton is szívből gratulálunk!

Jegyzetek

¹ A szerzőnek a kutatási témájában elsőként publikált műve: RIGÓ Balázs: A 16. század három teoretikusa – avagy milyen a jó fejedelem? Összehasonlító forráselemzés a humanista államelmélet szemszögéből. *Themis: Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola elektronikus folyóirata*. Budapest, 2016. 117–150. p. Míg a szerzőnek a disszertáció megjelenését megelőzően legkésőbb publikált műve:

RIGÓ Balázs: II. Jakab (1685–1688) két intelme fiához (1692, 1703). Forrásközlemény. *Themis: Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola elektronikus folyóirata*. Budapest, 2018. 103–135. p.

² Első változatában lásd RIGÓ Balázs: Hatalmi legitimációs eszközök Aphra Behn II. Jakab koronázása alkalmából írt költeményében. *Jogtörténeti Szemle*, 2016. 4. sz. 68–83. p.

- **2021. március 18-án** eredményesen védte meg *Rendtörvények a két világháború között, különös tekintettel az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény anyagi és eljárásjogi elemzésére a Budapesti Királyi Törvényszéken kialakult bírói gyakorlaton keresztül* című doktori értekezését Kupiné Drócsa Izabella mb. oktató (PPKE JÁK) a PPKE JÁK Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolája által szervezett nyilvános vita keretében. A doktorjelölt témavezetője Horváth Attila tanszékvezető egyetemi tanár (NKE ÁNTK) volt. A bírálóbizottság elnöke Bándi

HÍREK

Gyula egyetemi tanár (PPKE JÁK), tagjai mint hivatalos bírálók Barna Attila tanszékvezető egyetemi docens (SZE ÁJK) és Tóth J. Zoltán egyetemi docens (KRE ÁJK), tagjai Máthé Gábor prof. emeritus (NKE ÁNTK) és Balogh Elemér tanszékvezető egyetemi tanár (SZTE ÁJTK) voltak.

A Gondolat Kiadó ajánlatai

SLACHTA MARGIT ÍRÁSAI

Slachta Margit beszédei a magyar parlamentben

GONDOLAT

A Gondolat Kiadó kiadványai nagy kedvezménnyel
megvásárolhatók a kiadó honlapján.

www.gondolatkiado.hu

SZIGETI PÉTER

A jog létmódjai:
normativitás – döntés –
jogviszonyok
és közhatalom

A JOGI OBJEKTIVÁCIÓ
TÁRSADALOM-
ÉS JOGELMÉLETE

GONDOLAT • SZEDFK

E SZÁMUNK SZERZŐI

Balogh Sándor PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; **Botos János** PhD egyetemi docens; **Gyuris Árpád** PhD jogtanácsos; **Herger Csabáné** egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Juhász György** PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; **Képegy Imre** egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Rigó Balázs** PhD egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék; **Stál József** PhD törvényszéki bíró; **Steiner Gábor** PhD-hallgató, törvényszéki bíró.

E számunk megjelenését az Eötvös Loránd Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kara támogatta.

E számunk megjelenését
a Magyar Nemzeti Bank támogatta.

TISZTELT SZERZŐINK!

A Jogtörténeti Szemle Szerkesztőbizottsága a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mailen a beliznai.kinga@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A tanulmányokhoz szükséges egy 1000–1500 karakter terjedelmű német nyelvű összefoglaló csatolása.

A szerkesztőség kéri a következők szíves figyelembevételét:

- A szöveget Word programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal írva kérjük megküldeni.
- A szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurziválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását. A szövegben ezen túlmenően minden más formázás mellőzését kérjük.
- A jegyzeteket végjegyzet formájában kérjük elhelyezni.
- Az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni az alábbi módon:
 - Szerző(k) (vezetéknev kiskapitális), cím (kurzivalva), alcím (ha van, kurzivalva), (ha van, fordító), kiadás helye, ideje, kiadó, az egész kötet vagy a hivatkozott idézet oldalszáma, sorozatcím. Például KRIPPENDORFF, James prof.: *Az új-guineai shelmikedmuk élete*. Ford. BARTOS Tibor. Budapest, 2002, Gondolat, 340. p.
 - Folyóiratban megjelent tanulmány esetében: szerző, cím, a folyóirat címe (kurzivalva), kiadási év, hányadik szám (napilapoknál dátum), oldalszám. Például FEJTŐ Ferenc: Négyszáz éve született Descartes. *Jelenkor*, 1993. 1. sz. 17–250. p.
 - Ha gyűjteményes kötetben megjelent írásra utal: szerző, cím, „In” szócska (kettőspont nélkül), a gyűjteményes kötet szerzője vagy szerkesztője, a gyűjteményes kötet címe, illetve alcíme (kurzivalva), kiadás helye, ideje, kiadó neve, oldalszám, sorozatcím. Például KOMORÓCZY Géza: A babilóni fogság. In KOVÁCS Géza (szerk.): *Hagyományok ütközése*. Budapest, 1998, Blanko, 56–99. p.
 - A végjegyzetekben már szereplő műre történő rövidített hivatkozás: szerző vezetékneve és a mű kiadásának évszáma, oldalszám. Például KOMORÓCZY 1998, 98. p.
- Az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

Kérjük a szerzőket, hogy a tanulmányokhoz szíveskedjenek illusztrációként képanyagot küldeni. Nyomdatechnikai okokból csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban) kérjük megküldeni.

Kérjük a szerzőket, hogy a kézirat benyújtásakor tegyenek nyilatkozatot arról, hogy írásukat még nem ajánlották közlésre más kiadónak, és hogy az nem is jelent meg korábban (lényegileg hasonló formában).

Ha a megküldött tanulmányok a fenti követelményeknek nem felelnek meg, úgy azt a szerzőhöz visszajuttatjuk.

Köszönettel

a Szerkesztőbizottság

INHALT

AUFSÄTZE

- BOTOS, János – Die Einrichtung einer unabhängigen ungarischen Zentralbank, erste Aktivitäten 1
GYURIS, Árpád – Die Entwicklung des französischen Privatrechts im Lichte des Canal de Craponne-Urteils 10
STÁL, József – Die Namensführung der Juden und die Führung von jüdischen Namen
im nationalsozialistischen Deutschland 18

WERKSTATT

- BALOGH, Sándor – Historische Grundlagen des (straf-)rechtlichen Aspekts von Geheimhaltung 28
JUHÁSZ, György – Frühe Vorläufer der strafrechtlichen Haftung des Arztes in Ungarn 37
STEINER, Gábor – Vom Betrug zum Untergang des schuldigen Vermögens. Die Entstehung des Rechtsinstituts
des Insolvenzverbrechens und seine ungarischen historischen Vorläufer bis zum Csemegi-Kodex 46

ÜBER BÜCHER

- Überlegungen zur Bedeutung der Frage der Nationalität und der Sprache für die Auslegung der Souveränität.
Zur Präsentation des Buches „Nationalität- und Sprachsoveränität im langen 19. Jahrhundert“
– HERGER, Csabáné 57

RUNDSCHAU

- RIGÓ, Balázs – Die Verbreitung des Themas Ehe und Familie unter ungarischen Doktoranden. Bericht über
die öffentliche Diskussion der Doktorarbeit von Péter Nagy über die Dogmatik, die Rechtsnormen
und die Praxis der Ehescheidung in Siebenbürgen im 19. Jahrhundert 62
KÉPESSY, Imre – Bericht zur Promotionsverteidigung von Balázs Rigó 64

NACHRICHTEN

- AUTOREN DIESES HEFTES 68

Auf der Titelseite:

Adam de Craponne (1526–1576)

https://en.wikipedia.org/wiki/Adam_de_Craponne

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn),
Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkiĉ (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice),
Prof. Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Redaktionskollegium: Dr. Barna Attila, Prof. Dr. Béli Gábor, Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Prof. em. Dr. Máthé Gábor,
Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István, Prof. Dr. Szabó Béla, Prof. Dr. Szabó István

Chefredakteur: Prof. Dr. Mezey Barna
Redakteurin: Bódiné dr. Beliznai Kinga

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3, 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18
ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Debrecen, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte
der Eötvös-Loránd-Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche,
Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc, Lehrstuhl für Staats- und Verwaltungsgeschichte der Nationalen Universität
der Öffentlichen Dienste, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Katholischen Pázmány-Péter-Universität,
Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Pécs, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität,
Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität zu Szeged

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna
Verlag: Gondolat Kiadó

HATÁRTERÜLETEKEN. VÁLOGATOTT ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI ÍRÁSOK (2010–2020) Domaniczky Endre

A kötet a szerzőnek az elmúlt évtizedben megjelent tanulmányai közül válogat, alapvetően négy témakörhöz illeszkedve.

Az első és a második fejezet írásainak egy része a közigazgatás és a civil szektor közötti kapcsolatrendszer jogtörténeti és közigazgatási jogi aspektusait járja körül (az egyesülési jog fejlődése, a kivételes hatalom szabályozása).

A harmadik fejezet tanulmányai elsősorban a konzuli jog, illetve a külügyi igazgatás területéhez kapcsolódnak. A szerző 2011 és 2015, illetve 2018 és 2019 között különböző ausztráliai állomáshelyeken teljesített konzuli szolgálatot. Diplomáciai munkája során többek között az ausztrál bevándorlási politikát tanulmányozva a szuverenitás, a bevándorlás, az emberi jogok kérdésköre és ezzel összefüggésben a kisebbségek és az ausztrál őslakos közösségek elismerése, jogegyenlőségük megteremtése foglalkoztatta. Ehhez illeszkedve kapott helyet a kötetben az ausztrál alkotmány- és jogtörténet jelentős dokumentumainak első magyar fordítását tartalmazó szöveggyűjtemény.

A kötet utolsó fejezetében az ausztrál magyar diaszpóra múltját bemutató írások olvashatók.

ISBN 978 615 01 0427 0, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021. 416 p.

A JÁRÁSOK KIALAKÍTÁSA MAGYARORSZÁGON AZ 1870:XLII. TC. ALAPJÁN Pétervári Máté

Az alsó középszintű közigazgatás intézménytörténete végigkíséri a magyar alkotmánytörténeti fejlődést, mivel már a 13. században, a nemesi vármegye létrejöttével megjelentek a szolgabírák. A tisztség a társadalmi igényekhez igazodva egészen a 20. század közepéig fennmaradt. Az illetékességi területüket a 15. századtól meghatározó járások 1984. január 1-ig alkották a magyar közigazgatás megyék alatti szintjét. 1972-ben a politikai döntéshozatal előbb a járási tanácsok megszüntetésével az önkormányzatiságot vonta el ettől a területi szinttől, majd 1983-ban az államigazgatási hatáskörök elvételével a járások közigazgatási szerepét is megszüntette, így Magyarország alsó középszintű területi beosztás nélkül maradt.

Az Alaptörvény rendelkezéseinek megfelelően, a történeti hagyományokra támaszkodva 2013. január 1-jével újra a magyar közigazgatási rendszer részévé váltak a járások, amelyről a 2012. évi XCIII. törvény és a 218/2012. (VIII.13.) Korm. rend. intézkedett. A kormányzat az államigazgatási feladatok jelentős részét az önkormányzatoktól a járásokhoz telepítette, amely különleges aktualitását adja a járások történeti kutatásának.

ISBN 978 963 306 799 4, Szegedi Tudományegyetem ÁJTK, 2021. 220 p.

KULTURKAMPF UM DIE EHE. REFORM DES EUROPÄISCHEN EHERECHTS NACH DEM GROßEN KRIEG Löhnig, Martin (hg.)

Nach dem Großen Krieg schien das in Europa geltende Eherecht plötzlich als aus einer längst vergangenen Epoche überkommen. Zwar hatten schon vor 1914 nationale und transnationale eherechtliche Reformdiskurse begonnen, nun jedoch nahm die Entwicklung rasant an Fahrt auf. Zahlreiche Gesetzentwürfe entstanden, die eine Reform des Eheschließungs-, Ehescheidungs- oder Ehegüterrechts zum Gegenstand hatten. Einige von ihnen wurden zügig Gesetz, andere erst nach langen Debatten, viele sind gescheitert, denn die Zeit spielte gegen sie. Reformdiskurs und gescheiterte oder geglückte Reformen des Eherechts in den Jahren nach dem Großen Krieg sind für einige europäische Staaten bereits in Einzelstudien untersucht worden. Dieser Band ergänzt das Bild um weitere Untersuchungen und beleuchtet überdies die Eherechtsreform im Europa der Zwischenkriegszeit aus transnationaler Perspektive.

ISBN 978 3 16 159304 8, Mohr Siebeck Verlag, 2021. 522 p.

Az Eötvös Loránd Kutatóhálózat (ELKH) keretében működő MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport – amely a kontinens regionális fejlődésének tükrében a 19. századi Habsburg Birodalom és az Osztrák-Magyar Monarchia keretei között alkotmányos helyét kereső Magyarország jogalkotási, jogalkalmazási, jogtudományi önállóságát vizsgálja – folyamatosan megújuló tartalommal várja a jogtörténeti kutatások legújabb eredményei iránt érdeklődőket honlapján.

mtajogtortenet.elte.hu